

PWOJÈ KORE FANMI

KREYÒL
AYISYEN-AYITI

Sante moun k ap fè pitit

LIV PATISIPAN

Yon modil nan pwogram fòmasyon
pou Ajan Kore Fanmi

COPYRIGHT POLICY

Published by Partners in Health. Subject to the rights of Partners in Health, this publication may be freely reviewed, abstracted, reproduced, or translated provided that all copyright, trademark, and other proprietary notices are included in such use. No portion of this publication may be sold or otherwise used or distributed in conjunction with any commercial purpose. ♦

Mànyèl sa a gen youn nan modil fòmasyon prensipal ki pou sèvi nan pwojè pilòt *Initiative Agent Communautaire Polyvalent (IACP)* a ann Ayiti. IACP se yon travay tèt ansanm ant gouvènman Ayisyen an, Banque Mondiale, UNICEF, Programme Alimantaire Mondial, Partners In Health/Zanmi Lasante, World Vision, ak Save the Children. Objektif pwogram sa a se fè sa vin pi fasil pou fanmi ayisyen, sitou sa ki pi frajil yo, jwenn premye swen ak sèvis ki pi ijan yo.

Fòmasyon an ap bay Ajan kore fanmi (AKF) yo posiblite pou yo byen prepare entèvansyon yo epi pou yo byen fè travay pou yo: 1) bay fanmi yo fòmasyon sou nitrisyon ak lasante; 2) bay fanmi yo materyèl ak sèvis ki pi nesesè yo dirèk dirèk; epi 3) ranfòse sistèm referans lan yo pou ede fanmi yo jwenn sèvis lasante ak sèvis sosyal pi fasil.

Se patnè pwojè a ki devlope materyèl sa a nan tèt ansanm. Se Banque Mondiale, UNICEF ak Programme Alimantaire Mondial ki finanse pwojè IACP a.

Nan fòmasyon sa a gen enfòmasyon ki soti nan: *Facts for Life*, 4th ed., UNICEF, WHO, UNESCO, UNFPA, UNDP, UNAIDS, WFP ak World Bank (New York, NY: United nations Children's Fund) 2010. *Where Women Have No Doctor : A Health Guide for Women*, Burns, A., Lovich, R, Maxwell, J, and Shapiro, K., (Berkeley, CA: The Hesperian Foundation), 1997. *Haiti Infant and Young Child Feeding Counseling Cards*, IYCN (Washington, DC: Infant & Young Child Nutrition Project PATH), 2010. *Les Bonnes Habitudes en Nutrition et Hygiène*, FANTA 2/USAID (Washington, DC: Food and Nutrition Technical Assistance 2). *Behavior Change Communication for Improved Infant Feeding: Training of Trainers for Negotiating Sustainable Behavior Change*, LINKAGES Project (Washington, DC: Academy for Educational Development), 2004. *New Where There Is No Doctor: Advance Chapters. Chapter 23: Newborn Babies and Breastfeeding*, The Hesperian Foundation, (Berkeley, CA: The Hesperian Foundation), 2012. *Community home-based Care for People and Communities Affected by HIV/AIDS: A Comprehensive Training Course for Community Health Workers*, Colton, T., Dillow, A., Haisworth, G., Israel, E., and Kane, M., (Watertown, MA: Pathfinder International), 2006. *Sharing Simple Facts: Useful Information about Menstrual Health and Hygiene*, UNICEF, (New Delhi, India: UNICEF), 2008. *Programmatic Update: Use of Antiretroviral Drugs for Treating Pregnant Women and Preventing HIV Infection in Infants: Executive Summary*, WHO, (Geneva: WHO), 2012. The Post-Abortion Care Consortium:

<http://www.pac-consortium.org/site/PageServer>; *Unsafe abortion*, 6th ed., WHO, (Geneva: WHO), 2008. *Breast Cancer Overview Guide: Causes, Risk Factors, and Prevention Topics*, American Cancer Society, accessed via website: <http://www.cancer.org/Cancer/BreastCancer/OverviewGuide/index>; *Violence Against Women: Fact Sheet 239*, WHO (Geneva: WHO), 2011. Dokiman nou jwenn sou entènèt: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs239/en/>; *Reducing HIV Stigma and Gender-Based Violence: A Toolkit for Health Care Providers in India*, Kidd, R., Prasad, N., Jyothsna, Tajuddin, M., Ginni, R., and Duvvury, N., International Center for Research on Women (ICRW), 2005. *Comprehensive Reproductive Health and Family Planning Training Curriculum: 16: Reproductive Health Services for Adolescents*, Senderowitz, J., Solter, C., and Hainsworth, G., (Watertown, MA: Pathfinder International), 2004. *IMAI One-day Orientation on Adolescents Living with HIV*, WHO, (Geneva: WHO Press), 2010. *Greater Involvement of People Living with HIV in PMTCT and Care and Treatment Programs: Comprehensive Peer Educator Training Curriculum*, Colton, T., Costa, C., Twyman, P., Westra, L., and Abrams, E., (New York, NY: ICAP at Columbia University), 2009, yo revise an 2011.

© Text: Partners In Health, 2013.

Foto: Zanmi Lasante

Desen: Jesse Hamm and Scott Leighton, Shutterstock ak The Hesperian Foundation

Tradui: TRADPART, 2012. Email: lemete2002@yahoo.com

Konsiltan: Tayla C. Colton and Bonnie Kittle

Mizanpaj: Mechanica, Annie Smidt, Ayanna Ashley Doiron ak Zanmi Lasante

Enprimri: ID Plus

Vèsyon kreyol tès pilòt la te pibliye an mars 2013

Nou dedye mènyèl sa a pou tout travayè lasante ki fè misyon nou an rive fèt akòz gwo travay yo. Se yo ki potomitan pwogram pou sove lavi epi pou pote yon alemye nan kominote pòv yo. Chak jou, yo al vizite moun nan kominote sa yo pou yo ofri yo sèvis, fòmasyon ak sipò epi yo fè nou konprann: solidarite pratik se pi gwo remèd kont maladi ki ka gaye toupatou, lamizè ak dezespwa.

Sa ki nan Liv la

Enfòmasyon	1
Objektif yo	3
Pati enpòtan yo	5
Sante moun k ap fè ptit ak Dwa moun	8
Pati kò ki patisipe nan fè bagay ak fè ptit ak tout wòl yo	13
Rezime sou gwosès, tranche ak akouchman.....	18
Rete an sante pandan gwosès	28
Fason pou yo manje pandan gwosès.....	43
Sèvis sante anvan akouchman	46
Pwoblèm pandan gwosès	54
Preparasyon pou tranche ak akouchman san ris.....	66
Swen pou manman ki fèk akouche	79
Swen pou bebe ki fèk fèt	94
Sante jèn moun k ap fè bagay ak fè ptit	126
Klèb jèn ak klèb manman	137

Kominikasyon ak chanjman konpòtman	143
Jwèt wòl ak etid ka	152
Nòt	160
Fòm evalyasyon	161

Sante moun k ap fè pitit

ENFÒMASYON

Sante moun k ap fè pitit vle di: fi, gason ak jenn timoun ka fè bagay yon fason ki byen reflechi, ki satisfè yo epi ki san danje; yo gen kapasite pou fè pitit, epi yo lib pou deside si y ap fè, chak ki lè y ap fè. Sante moun k ap fè pitit vle di fanmi yo ka fè planin, yo ka jwenn swen sante nan fè bagay ak nan fè pitit, epi manman yo jwenn swen sante ki pèmèt yo fè yon gwosès ak yon akouchman san danje, epi ki bay yo tout chans yo pou yo gen yon timoun ki an sante.

Pi fò gwosès ak akouchman pa gen pwoblèm, men fi ak jenn tifi ka gen gwo pwoblèm pandan gwosès oubyen nan akouchman yo tou. Kèk fwa nan kominate nou yo, fi ak tibebe ki fèk fèt konn mouri yon ti tan apre fi yo fin ansent oubyen apre akouchman lè fi yo pa jwenn edikasyon, èd oubyen swen sante yo bezwen. Yo te ka anpeche anpil manman, tibebe ki fèk fèt ak timoun piti mouri si te gen edikasyon ak bon jan swen sante anvan gwosès la, pandan gwosès la, apre gwosès la, ak nan premye semèn ak premye mwa lavi tibebe yo. Fi yo gen plis chans pou gwosès yo, tranche yo ak akouchman yo pase byen an sante si yo konn ki jan pou yo kenbe kò yo ak tibebe k ap devlope nan vant yo a an sante, si yo ale wè doktè regilyèman anvan timoun nan fèt, ak si yo akouche nan sant sante oubyen nan lopital. Fi yo bezwen pou moun k ap viv ansanm ak yo, fanmi yo ak ajan polivalan yo sipòte yo tou.

Nan modil sa a, ajan kore fanmi yo pral aprann kouman pou yo sipòte fi, gason ak jenn tifi nan kominate yo pou yo ka jwi dwa yo genyen pou jwenn bon swen sante nan fè pitit epi pou yo ka pran kontwòl tout sa ki anpeche yo jwenn swen sante nan fè pitit. Ajan kore fanmi yo pral aprann kouman pou yo fòme moun ki rete nan kominate a sou swen sante pou moun k ap fè pitit, gwosès, tranche, ak akouchman. Y ap aprann kouman pou yo ede fi rete an sante pandan gwosès yo, pou yo akouche nan lopital, epi pou yo kenbe tibebe yo an sante. Y ap aprann ki enpòtans sèvis sante genyen pou jenn tifi tou nan fè bagay ak nan fè pitit. Gen lòt modil fòmasyon Kore Fanmi ki prale pi lwen nan lòt pati enpòtan ki konsène sante moun k ap fè pitit tankou VIH, maladi moun pran nan fè sèks, ak planin.

Sante moun k ap fè pitit

Se tout moun ki gen dwa pou yo jwenn bon jan swen sante epi pou yo viv ak diyite. Sa vle di, gen enfòmasyon, swen ak sèvis sante nan fè bagay ak nan fè pitit pou tout fi, fi ansent oubyen fi ki ti nouris, ak tout tibebe yo, gason, ak jenn timoun. Ajan kore fanmi yo jwe yon wòl enpòtan nan ede fi, gason, ak fanmi yo pou yo jwi dwa yo genyen kòm moun pou yo jwenn swen sante nan fè pitit.

OBJEKTIF YO

Lè modil sa a fini, patisipan yo ap ka:

- a. Esplike kouman ajan kore fanmi yo ka ede jenn timoun, fi, ak gason pou yo jwi dwa yo genyen kòm moun pou yo jwenn swen sante nan fè pitit pou yo menm ak pou fanmi yo epi pou yo remete dwa sa a kanpe.
- b. Dekri pati nan kò ki patisipe nan fè bagay ak nan fè pitit ak tout wòl yo.
- c. Rapòte kantite fanm ki mouri nan akouchman ak tibebe ki fèk fèt an Ayiti.
- d. Dekri kouman fi ansent, sa ki mennen tranche a ak akouchman.
- e. Di ki konpòtman ki enpòtan pou gen bon sante pandan gwosès epi esplike pou ki sa chak konpòtman sa yo enpòtan.
- f. Dekri ki kalite manje fi ansent ak fi k ap bay tete dwe manje, ki kantite yo dwe manje epi di pou ki sa.
- g. Defini sa klinik pou fi ansent ye.
- h. Esplike pou ki sa klinik pou fi ansent enpòtan.
- i. Dekri ki sa ki fèt lè yon fi ansent ale nan sant sante.
- j. Dekri konbyen fwa yon fi ansent ta dwe al nan klinik pou fi ansent.
- k. Idantifye pwoblèm grav ak siy danje ki mande atansyon yon sant sante touswit pandan gwosès.
- l. Idantifye ki fi ki gen gwo chans pou yo gen pwoblèm pandan gwosès, tranche ak pandan akouchman.
- m. Esplike kouman pou yo ede fi ansent jere malèz nòmal gwosès.
- n. Esplike pou ki sa li enpòtan pou fi yo akouche lopital oubyen nan sant sante.
- o. Dekri preparasyon fanm ansent la dwe fè avan tranche ak akouchman.
- p. Itilize lis vizit pou fi ansent kòmsadwa.
- q. Defini sa vizit domisilyèyeapre akouchman ye, ki sa ale lopital apre akouchman ye.
- r. Esplike ki enpòtans vizit adomisilyè apre akouchman ak ale lopital genyen.
- s. Di ki konpòtman ki enpòtan pou yon fi rete an bòn sante apre akouchman epi esplike pou ki sa chak konpòtman sa yo enpòtan.

- t.** Konnen ki pwoblèm grav fi kapab genyen nan premye semèn apre akouchman ki mande pou yo ale lopital touswit.
 - u.** Di ki konpòtman ki enpòtan pou kenbe yon tibebe an bòn sante epi esplike pou ki sa chak konpòtman sa yo enpòtan.
 - v.** Moutre kouman pou yo pran swen lonbrik yon tibebe epi pou yo netwaye l.
 - w.** Konnen ki pwoblèm grav ak ki siy danje tibebe ki fèk fèt ka bay nan premye semèn apre yo fin fèt ki mande pou yo mennen yo lopital touswit.
 - x.** Itilize lis vizit pou manman ak pou bebe yo kòmsadwa.
 - y.** Esplike avantaj ki genyen nan bay tete.
 - z.** Dekri bon teknik pou bay tete.
- aa.** Fè fi yo konnen ki pwoblèm yo ka jwenn an jeneral nan bay tete.
 - ab.** Defini sa jenn timoun ye.
 - ac.** Dekri gwo etap ki gen nan lavi yon jenn timoun ak gwo chanjman ki fèt nan li.
 - ad.** Esplike danje ki genyen kay jenn yo le yo fè bagay two bonè.
 - ae.** Realize bon jan seyans edikasyon sou sante moun kap fè petit nan klèb jenn yo ak klèb manman yo pou yo dakò chanje konpòtman.
 - af.** Dekri wòl ajan kore fanmi yo nan sesyon fòmasyon y ap fè pou klèb jèn ak klèb manman yo.
 - ag.** Moutre fason pou fè sesyon fòmasyon pou klèb jèn ak pou klèb manman.

PATI ENPÒTAN YO

- Dwa moun se dwa tout moun an jeneral genyen. Jwenn bon kalite swen sante, tankou swen nan sante pou moun k ap fè pitit, se yon dwa moun.
- Tout fi ak gason, ak jenn timoun ta dwe gen enfòmasyon ki pi enpòtan yo sou pati nan kò ki patisipe nan fè bagay ak nan fè pitit ak tout wòl pati sa yo.
- Pi fò manman ak tibebe ki fèk fèt ak timoun piti pa t ap mouri si te gen edikasyon ki fèt ak bon swen sante anvan, pandan ak apre gwosès, ak nan premye semèn ak premye mwa lavi yon timoun.
- Fi a gen plis chans pou gen gwo pwòblem nan tranche ak nan akouchman si li gen pi piti 18 tan oubyen plis ke 35 kan si li fè pitit twò vit youn dèyè lòt, oubyen si li ansent anpil fwa.
- Men sa fi ansent ka fè pou yo rete an sante: ale kay doktè anvan yo akouche (4 fwa pou pi piti); manje manje ki gen vitamin nan 3 gwoup manje yo; itilize sèl yòd epi pran grenn yòde; pran miltivitamin ak sipleman fè; bwè kont dlo pwòp; fè tès VIH ak tès pou lòt maladi moun pran nan fè sèks; si l ap viv ak jèm sida, li dwe pran ARV pou tout vi l epi li dwe chèche jwenn sèvis prevansyon transmisyon manman-pitit (PTME ann anglè) yo; pran prekosyon lè yap fè bagay; dòmi epi pran bon jan repo; dòmi anba moustikè; toujou kenbe kò l pwòp; evite pran kontak ak moun ki malad; pa bwè kleren, pa fimen, pa pran dwòg; evite pwodwi chimik ak pwodwi ki gate anviwònman an; pa pran medikaman doktè pa preskri li; epi evite sitiyasyon kote gen vyolans ak move tretman. Fi ki ansent dwe ale nan sant sante touswit si yo ta remake youn nan siy sa yo oubyen sentòm grav sa yo: emoraji oubyen dlo klè k ap soti nan bouboun yo; gwo doulè nan vant, fyèv, men anfle oubyen figi anfle, wè twoub, gwo tèt fè mal, gwo kò kraze, oubyen foskouch.
- Yo ta dwe ankouraje tout fi yo akouche nan sant sante oubyen nan lopital, epi fi ki ansent lan ak fanmi l ta dwe jwenn èd pou yo prepare yon bon plan akouchman anvan fi a gen tranche.

- Ajan Kore Fanmi yo ta dwe vizite tout fi ak tout tibebe ki fèk fèt depi sou 3 jou apre akouchman yo.
- Men kouman manman yo ta dwe kenbe kò yo an sante apre akouchman: bay tete ase pandan 6 premye mwa yo; veye pou yo pa senyen; repoze; dòmi anba moustikè; manje manje ki gen plis vitamin epi bwè kont dlo pwòp; toujou byen lave bouboun yo; ale wè doktè nan premye 3 jou apre akouchman an; fè planin; si yo ap viv ak VIH, se pou yo kontinye pran ART tout tan yo vivan, ni pandan y ap bay timoun nan tete a; epi bay bebe a ARV pandan 6 semèn.
- Si yon fi ki fèk fè pitit ta remake youn nan siy ak sentòm grav sa yo, li dwe ale nan yon sant sante touswit: si l gen emoraji apre akouchman an; si li gen fyèv; anpil doulè nan vant ak si vant lan fè l mal lè li manyen l; si l ap bay dlo ki gen move sant nan bouboun li.
- Men sa manman yo ta dwe fè pou kenbe tibebe yo an sante: asire yo bebe a tete chak 2 zè d tan, li pipi e li tata nòmalman; chofe bebe a; asire yo bebe a dòmi anba moustikè; kenbe lonbrik timoun nan pwòp; pou bebe ki te riske fèt ak VIH, se pou yo asire yo bebe a pran ARV pandan 6 premye semèn yo.
- Yo ta dwe mennen bebe ki bay siy ak sentòm danje pi ba yo nan sant sante touswit: fyèv; souf wo; difikite pou pran souf; pa vle tete; anpil bouton; difikilte pou reveye nan dòmi; kò rèd; toujou ap kriye; lonbrik ap bay pi blanch oubyen jòn; pèd konesans; pa pipi ase oubyen bay pipi ki gen gwo sant; bouch ak lang sèch; po ak je blèm; kote nan tèt la ki mou e ki parèt fon; vomi souvan, pa kapab kenbe lèt la nan lestomak li oubyen vomi san; po oubyen je jòn ki pa pase; popyè wouj ki ap bay pi ak san.
- Lèt manman se pi bon manje ak pi bon bwason pou tibebe. Li nourit tibebe yo e li pwoteje yo kont maladi. Yon tibebe ta dwe koumanse tete depi nan premye è d tan li fèt la. Manman yo ta dwe bay tibebe yo tete sèlman pandan 6 premye mwa yo.

PATI ENPÒTAN YO

Swit

- Men sa byen bay tete mande: yon bon pozisyon pou timoun nan tete; epi bay tete kantite fwa sa nesesè lajounen kou lannuit.
- Fi yo bezwen èd nan pwoblèm bay tete a ka bay an jeneral, tankou pwent tete sansib, tete plen, ak twou tete bouche.
- Jenn timoun (10–19 ane) gen peryòd kote yo grandi, kote yo devlope vit. Souvan yo pa ka jwi swen sante nan fè bagay ak nan fè pitit, yo riske pou gwochès met pye san yo pa t swete sa, pou yo pran maladi moun pran nan fè sèks, ak VIH. Yo bezwen sèvis moun ki konn fè zanmi ak jenn, ki p ap jije yo e ki ap kenbe sekrè.

Sante moun k ap fè pitit ak Dwa moun

Kisa Dwa Moun yo ye?

- Dwa moun se dwa TOUT moun genyen, kèlkeswa ras yo, gwoup etnik yo, laj yo, relijjyon yo, sèks yo, opinyon politik yo kote yo fèt, oswa sitiyasyon sosyal yo.
- Dwa moun detèmine prensip moun yo bezwen pou yo viv avèk diyite.
- Dwa moun se dwa ki egal ak menm pou tout moun.

Kisa Dwa Moun yo ye?

Ki kèk egzanp dwa moun? TOUT moun gen dwa pou:

- Pa nan esklavaj
- Chwazi relijjyon yo
- Reflechi ak di sa yo panse libelibè
- Pa viktim move tretman oswa pa jwenn tretman avèk mechanste
- Patisipe nan gouvènman yo (vote, elatriye)
- Marye ak gen yon fanmi
- Ajan Kore Fanmi ak Dwa Moun
- Posede byen
- Travay epi touche ak jwenn tretman san patipri
- Viv nan kondisyon ki bon pou sante ak pou pwòp byennèt yo menm, epi pou sante ak pou byen fanmi yo, tankou dwa pou jwenn manje, rad, kay pou rete, swen medikal, ak sèvis sosyal ki nesesè
- Resevwa yon edikasyon
- Viv libelibè epi san danje

Se tout moun ki gen dwa pou yo jwenn bon jan swen sante epi pou yo viv ak diyite.

Sa vle di, gen enfòmasyon, swen ak sèvis sante nan fè bagay ak nan fè pitit pou tout fi, fi ansent oubyen fi ki ti nouris, ak tout tibebe yo, gason, ak jenn timoun. Ajan kore fanmi yo jwe yon wòl enpòtan nan ede fi, gason, ak fanmi yo pou yo jwi dwa yo genyen kòm moun pou yo jwenn swen sante nan fè pitit.

Jwenn bon kalite swen nan sante pou moun k ap fè ptit se yon dwa moun

Dwa pou jwenn swen nan fè ptit se yon pati enpòtan nan dwa jwenn bon jan swen sante a.

Ki sa swen sante pou moun k ap fè ptit la ye?

- Swen sante pou moun k ap fè ptit vle di moun kapab fè bagay yon fason ki byen reflechi, ki satisfè yo epi ki san danje; yo gen kapasite pou fè ptit epi yo lib pou deside si wi ou non yo vle fè sa a, ak chak ki lè.
- Swen sante pou moun k ap fè ptit vle di, jwenn enfòmasyon sou metòd planin yo epi gen possiblité pou swiv yo; jwenn swen sante nan fè bagay ak nan fè ptit; swen sante pou manman pou gwo sès yo ka byen pase, pou yo byen akouche epi pou yo ka gen tout chans yo pou yo gen yon tibebe ki an sante.

Objektif lavi yo

Objektif Lavi		Aksyon
Fanmi yo		
1	Fanmi an gen ase mwayen pou yo fè kòb oswa revni.	<ul style="list-style-type: none"> • Referans
2	Fanmi an gen ase manje pou manje epi li pa ap manke manje.	<ul style="list-style-type: none"> • Pwomosyon • Distribisyon resous • Referans
3	Fanmi an ap viv nan kay ki bon pou yo.	<ul style="list-style-type: none"> • Pwomosyon • Distribisyon resous • Referans
4	Fanmi an gen dokiman idantifikasiyon (kat ID pou gramoun, batistè pou timoun).	<ul style="list-style-type: none"> • Pwomosyon • Referans
5	Fanmi an pa fè eksperyans vyalans domestik.	<ul style="list-style-type: none"> • Pwomosyon • Referans
6	Fanmi an pa abandone okenn timoun, oswa timoun ki te abandone deja tounen nan fanmi an.	<ul style="list-style-type: none"> • Pwomosyon • Referans
7	Manm fanmi an ki gen andikap yo te dekouvrir ak sipòte pou asire yo kapab viv nan fason pibyen posib.	<ul style="list-style-type: none"> • Pwomosyon • Referans
8	Fanmi an gen bon pratik ijyèn pou pwòp tèt yo ak pou anviwònman yo.	<ul style="list-style-type: none"> • Pwomosyon • Distribisyon resous • Referans
9	Fanmi an sèvi ak dlo potab.	<ul style="list-style-type: none"> • Pwomosyon • Distribisyon resous • Referans
10	Fanmi an sèvi ak yon latrin.	<ul style="list-style-type: none"> • Pwomosyon • Distribisyon resous • Referans
11	Fanmi an jete fatra yon fason ki bon.	<ul style="list-style-type: none"> • Pwomosyon
12	Lafimen fè manje pa aji sou kay la.	<ul style="list-style-type: none"> • Pwomosyon • Referans

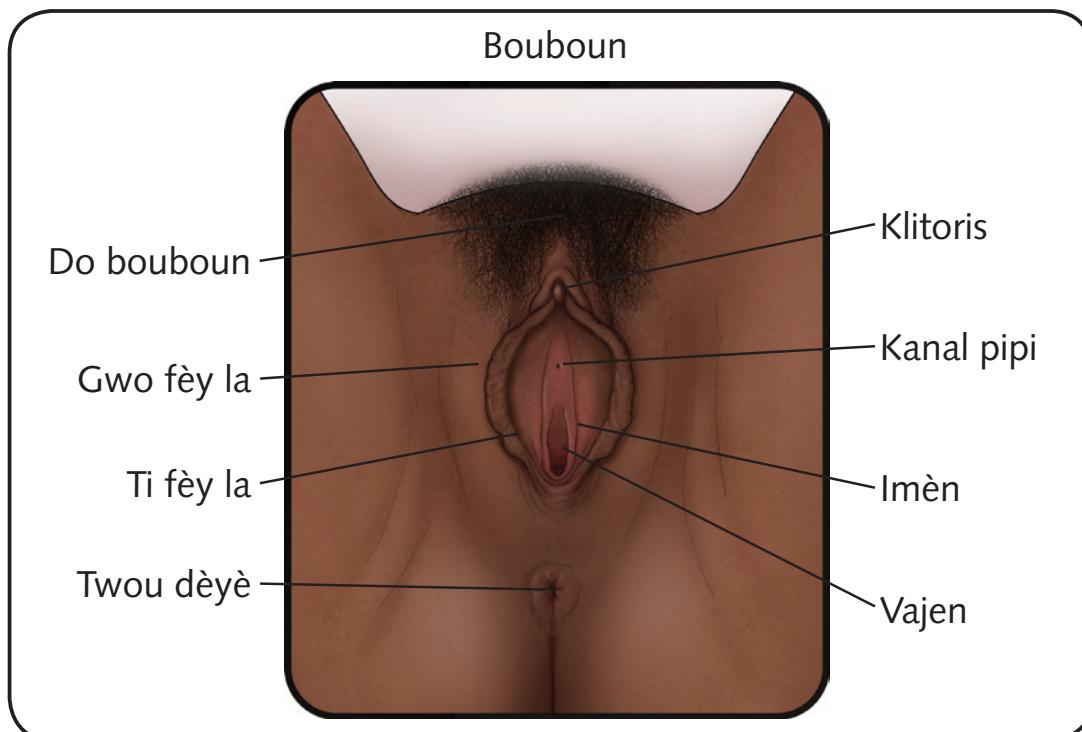
Sante moun k ap fè pitit

Objektif Lavi		Aksyon
13	Fanmi an konnen epi li sèvi ak metòd planin si sa bon pou yo.	<ul style="list-style-type: none"> • Pwomosyon • Distribisyon resous • Referans
14	Fanmi an konnen ki jan maladi kapab simaye ak fason pou anpeche moun pa pran maladi moun pran nan fè bagay.	<ul style="list-style-type: none"> • Pwomosyon • Distribisyon resous • Referans
15	Manm fanmi ki gen maladi kwonik ap resevwa epi suiv tretman.	<ul style="list-style-type: none"> • Pwomosyon • Referans
Fanm yo		
16	Fanm ansent nan fanmi an jwenn ase manje ki gen nanm.	<ul style="list-style-type: none"> • Pwomosyon • Referans
17	Fanm ansent nan fanmi an suiv omwen 4 sèvis swen gwo sèvis.	<ul style="list-style-type: none"> • Pwomosyon • Referans
18	Fanm ansent nan fanmi yo dòmi anba moustikè.	<ul style="list-style-type: none"> • Pwomosyon • Referans
19	Fanm ansent yo gen bon plan pou gwo sèvis ak akouchman.	<ul style="list-style-type: none"> • Pwomosyon • Referans
20	Fanm ansent akouche nan yon kote ki an sekirite.	<ul style="list-style-type: none"> • Pwomosyon • Referans
Timoun yo		
21	Ti Bebe yo nan tete sèlman pandan premye 6 mwa yo.	<ul style="list-style-type: none"> • Pwomosyon
22	Ti Bebe ki poko gen laj 5 an gen bon eta nitrisyon.	<ul style="list-style-type: none"> • Distribisyon resous • Referans
23	Ti Bebe yo gentan resevwa tout vaksen ki dwe pou laj 1 an.	<ul style="list-style-type: none"> • Pwomosyon • Sevis dirèk
24	Timoun yo ap resevwa swen bon kalite e alè.	<ul style="list-style-type: none"> • Pwomosyon • Referans
25	Timoun yo ap resevwa eksitasyon timoun piti byen bonè.	<ul style="list-style-type: none"> • Pwomosyon
26	Timoun ki poko gen 5 an dòmi anba moustikè.	<ul style="list-style-type: none"> • Pwomosyon • Distribisyon resous • Referans
27	Tout timoun ki gen laj lekòl nan fanmi an ale nan lekòl la.	<ul style="list-style-type: none"> • Pwomosyon • Distribisyon resous • Referans

Pati kò ki patisipe nan fè bagay ak fè pitit ak tout wòl yo

Pati kò fi ki patisipe nan fè pitit ak tout wòl yo¹

Pati deyò kò fi ki patisipe nan fè bagay ak fè pitit (pati ou ka wè)

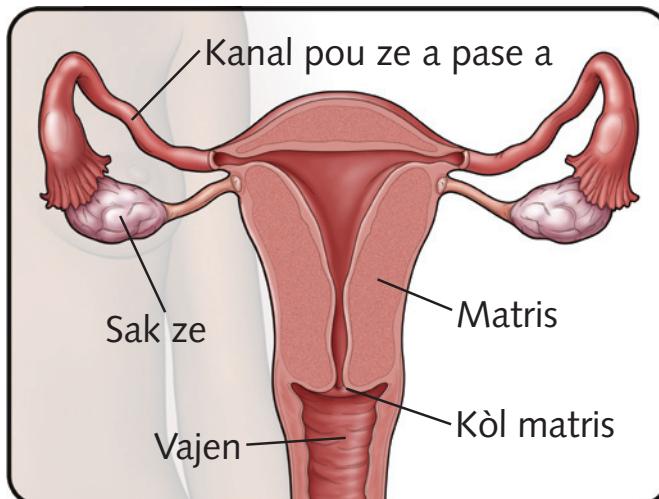

- **Bouboun:** tout pati ki patisipe nan fè bagay ou ka wè nan fant jamn yon fi.
- **Do bouboun:** pati plat bouboun nan kote ki gen plim yo.
- **Ti fèy la ak gwo fèy la (oubyen po deyò yo):** yo rele yo “krèk” nan lanj vilgè, yo akote bouboun nan ak tèt kanal pipi a.
- **Klitoris (krèk):** yon pati nan bouboun nan ki gen fòm yon ti flè ki pa ko louvri, li sansib lè yo touche l e li ka fè fi a eksite pou fè bagay e li fè li satisfè.

1 Burns, A., Lovich, R., Maxwell, J., & Shapiro, K. (1997). *Where women have no doctor: A health guide for women*. Berkeley, CA: The Hesperian Foundation. Pages 44-45.

- **Kanal pipi:** kote pipi pase soti nan kò a. Se ouvèti deyò kanal pipi a, yon kanal ki pran pipi a nan blad pipi a, sa vle di kote pipi a vin chita a, pou mennen li deyò kò a.
- **Vajen (twou bouboun):** ouvèti ki mennen nan kòl matris la ak nan matris la, kote timoun nan pase lè l ap fèt la. Se la a kòk an oubyen dwèt oubyen lòt bagay pase lè y ap fè sèks.
- **Imèn:** yon po tou fen ki anndan bouboun nan. Imèn nan ka senyen lè fi a fè yon travay di, espò oubyen lè fi a fè bagay pou premye fwa. Gen fi ki pa gen imèn ditou—chak fi gen fòm imèn pa l.
- **Twou dèyè:** kote poupou a soti nan kò a kote pijon, dwèt ak lòt bagay pase lè moun ap fè bagay nan dèyè.

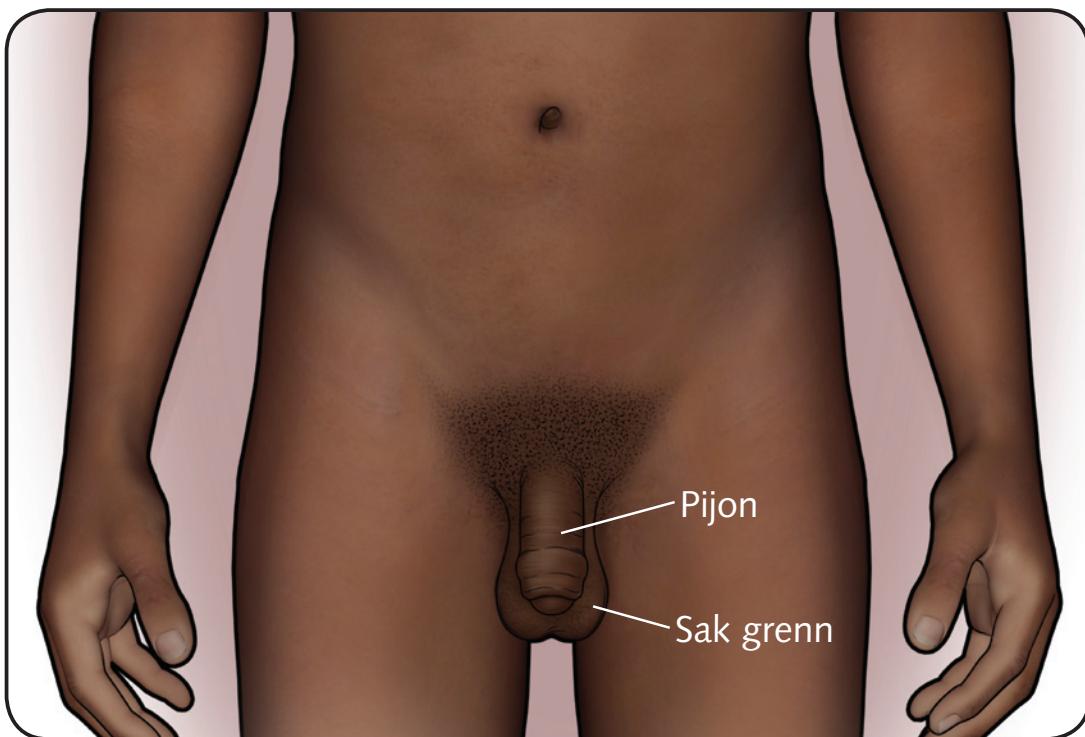
Pati deyò kò fi ki patisipe nan fè bagay ak nan fè pitit (pati ou pa ka wè):

- **Matris:** yon pati kote fi a bay san chak mwa epi kote timoun nan fome pandan gwosès la.
- **Sak ze:** kote ze fi a rasanble. Sak ze yo lage yon ze nan kanal ze fi a chak mwa. Si jèm yon gason jwenn ak ze a, li ka devlope pou l vin tounen yon tibebe. Yon fi gen de sak ze: youn chak bò matris li. Chak sak ze gwosè yon rezen.
- **Kanal pou ze a pase a:** konekte matris la ak sak ze yo. Ze yo passe nan kanal pou ze a lè y ap soti nan sak ze yo pou al nan matris la.
- **Kòl matris:** “bouch” matris la kote li ouvri nan bouboun nan. Jèm gason passe nan kòl matris la pou ale nan matris la, men ouvèti a piti dekwa pou l pa kite lòt bagay passe pou ale nan matris la, tankou pijon yon gason. Pandan akouchman an, kòl matris la louvri pou kite tibebe a soti.
- **Vajen (twou bouboun):** se pati ki soti nan ouvèti deyò a pou rive nan matris la. Li fèt ak yon po espesyal ki ouvri pandan fi a ap fè bagay ak lè l ap akouche. Bouboun nan bay yon dlo glise ki pwòp ki anpeche l enfekte. Gen kèk dlo bouboun nan bay ki nòmal.

Pati kò gason ki patisipe nan fè pitit ak tout wòl yo^{2,3}

Pati deyò kò gason ki patisipe nan fè bagay ak nan fè pitit (ou ka wè)

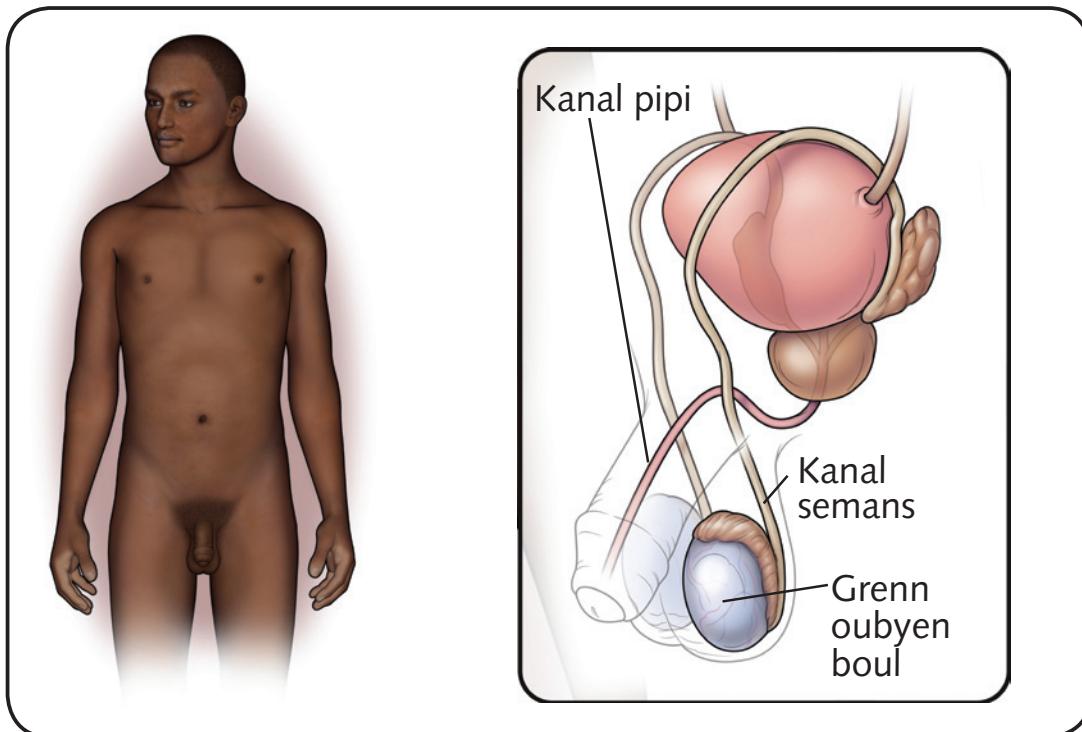

- **Pijon (kòk):** pati prensipal pou fè bagay e pran plezi. Se pijon la ki bay jèm gason ki ka fè fi a ansent lan nan moman y ap fè bagay la. Tèt pijon la ka gen po, si gason an sikonsi li p ap gen po.
- **Sak grenn:** sak ki gen de boul yo
- **Twou dèyè:** kote poupou soti nan kò a ak kote pijon, dwèt, oubyen lòt bagay pase pandan moun ap fè bagay nan dèyè. Remake nou pa moutre twou dèyè nan postè pi ba a, men li plase menm kote ak nan kò fi a.

2 Where women have no doctor: A health guide for women. Page 46.

3 Colton, T., Dillow, A., Hainsworth, G., Israel, E., & Kane, M. (2006). Community home-based care for people and communities affected by HIV/AIDS: A comprehensive training course for community health workers. Watertown, MA: Pathfinder International.

Pati anndan kò gason ki patisipe nan fè bagay ak nan fè pitit (pati ou pa ka wè)

- **Grenn oubyen boul:** kote jèm gason fòme epi li fè pil. Yon gason kòmanse pwodwi jèm gason nan moman li ap fòme e li kontinye pwodwi plis toujou tout lavi li. Gason gen de gress, se nan sak gress nan yo ye.
- **Kanal semans:** konekte ak boul yo. Jèm gason an pase nan venn sa yo pou ale nan kanal pipi a. Se la jèm gason an melanje ak yon dlo. Melanj jèm gason an ak dlo a rele dechay, li soti nan pijon la lè yon gason voye lè l ap fè bagay oubyen lè l ap bat la ponyèt, oubyen nan mitan lannuit pafwa, sitou pou jenn ti gason ("rèv mouye"). Chak gout dechay gason gen plizyè milye jèm, yo twò piti pou moun wè yo ak je, e yo ka fè yon fi ansent.
- **Kanal pipi:** ouvèti nan tèt pijon la kote pipi ak dechay ki gen jèm gason soti. Remake pipi ak dechay pa soti menm kote an menm tan.

Rezime sou gwosès, tranche, ak akouchman

Manman ki mouri nan fè pitit ak timoun piti ki mouri ann Ayiti

Gwosès ak akouchman ka yon moman gwo kè kontan pou fi ak gason paske y ap mete yon timoun sou latè. Men tou, gwosès ka youn nan pi gwo danje yon fi ka viv nan lavi l.

Definisyon

Kantite manman ki mouri nan gwosès: Kantite fi ki mouri pou koz gwosès chak ane sou 100,000 timoun ki fêt. Sa vle di, konbyen fi ki mouri pandan gwosès oubyen pandan akouchman—se pa mouri nan dlo, oubyen nan dife oubyen nan aksidan, nan vyolans, eksetera, men ki mouri akòz gwosès.

Kantite tibebe piti ki mouri: Kantite tibebe ki mouri nan 28 premye jou lavi yo sou 1 000 timoun ki fêt nan yon ane. Sa vle di, sou 1 000 tibebe ki fêt vivan, konbyen k ap mouri nan 28 premye jou lavi yo.

To timoun ki mouri: Posibilite timoun genyen pou yo mouri ant lè yo fêt la pou rive laj yon ane. Yo kalkile li sou 1 000 timoun ki fêt vivan. Sa vle di, sou 1 000 timoun ki fêt vivan, konbyen k ap mouri anvan yo fete 1 an.

Estatistik pou Ayiti:⁴

- Ann Ayiti, pou chak 100 000 tibebe ki fêt, 630 fi mouri akòz gwosès.
Sa a se kantite manman ki mouri nan gwosès.
- Ann Ayiti, 1 fi sou chak 93 fi riske akòz gwosès.
- Ann Ayiti, 27 timoun sou chak 1 000 timoun ki fêt ap mouri nan 28 premye jou lavi yo. Sa a se to tibebe piti ki mouri.
- Ann Ayiti, 70 timoun sou chak 1 000 timoun ki fêt ap mouri anvan yo gen yon ane. Sa a se to timoun ki mouri.

Pi fò manman ak tibebe ki fèk fêt ak timoun piti pa t ap mouri si te fè yon travay edikasyon ak sit e bon swen sante anvan, pandan, apre gwosès ak nan premye mwa lavi yon timoun.

⁴ UNICEF. *At a glance: Haiti*. http://www.unicef.org/infobycountry/haiti_statistics.html

Bon lè pou yon fi vin ansent pou sa pa nui sante I⁵

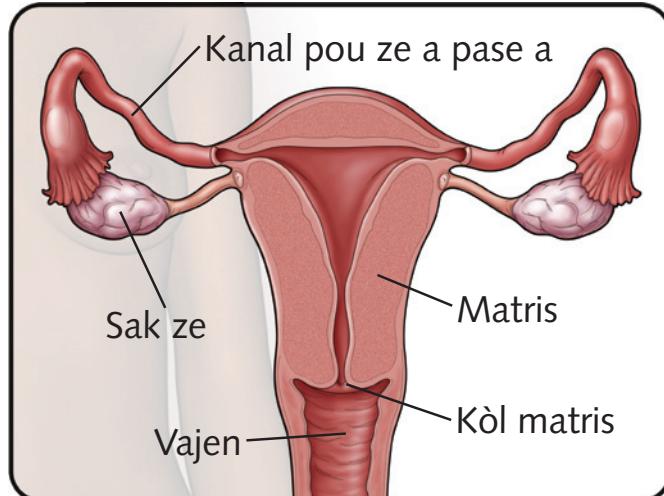

Youn nan travay enpòtan ajan kore fanmi yo se asire yo jenn moun, fi, gason, ak fanmi konn ki bon lè pou moun vin ansent ak ki valè tan ki pou separe gwosès yo.

- Gen plis ris pou manman ak tibebe gen pwoblèm sante lè fi a ansent anvan laj 18 ane oubyen apre laj 35 ane. Jenn moun ki ansent gen plis ris pou gen gwo pwoblèm, menm bagay pou tibebe yo a tou.
- Yon fi ta dwe tann dènye pitit li gen 2 ane anvan li ansent ankò. Lè timoun fèt twò dri youn dèyè lòt, yo ka pa peze ase, yo ka malad, e yo ka menm mouri. Epi tou kò yon fi bezwen tan geri apre gwosès ak akouchman.
- Ris pou gen pwoblèm sante nan gwosès ak pandan akouchman ogmнатe si yon fi ansent anpil fwa.
- Ede jenn moun, fi, ak gason aprann sèvi ak planin. Sèvis planin bay jenn moun, fi, ak gason ki nan laj pou fè pitit konesans ak mwayen pou yo planifye ki lè y ap kòmanse fè pitit, konbyen y ap fè, chak konbyen tan y ap fè yo, ak ki lè y ap kanpe.

⁵ *Facts for Life*, pages 4-9.

Ki jan yon fi vin ansent

Postè sa a moutre pati kò yon fi ki patisipe nan fè pitit—pati kò li ki patisipe nan fè l vin ansent, nan fòmasyon tibebe, ak nan akouchman.

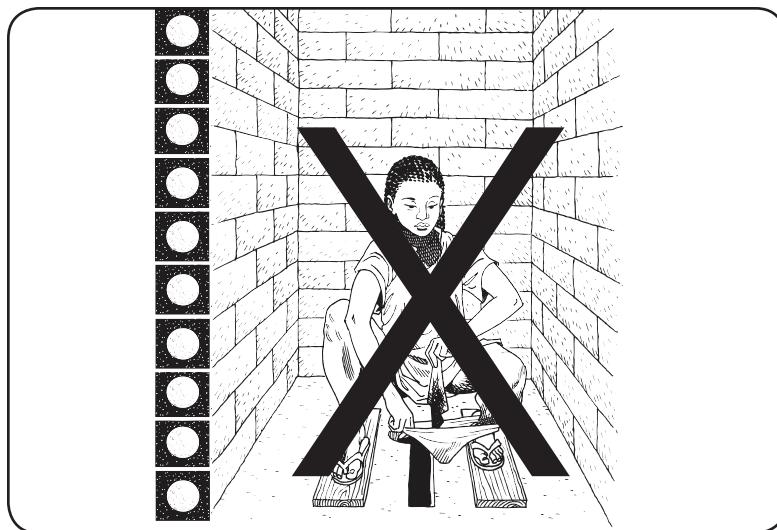
Chak mwa gen yon **ze** ki lage epi li desann nan kanal ze a pou l al nan **matris** la. Lè yon gason ak yon fi fè sèks, jèm ki soti nan pijon gason an ale nan matris la epi l ale nan kanal ze a (sòf si yo te sèvi ak kapòt pou anpeche sa rive).

Si yon jèm ki soti nan pijon gason an jwenn ak ze yon fi nan kanal ze a, yo rele sa a **moman pou l vin ansent**. Ze ki jèmen an desann nan kanal ze fi a, li al kole kò l nan kò **matris** la epi li kòmanse devlope pou l bay yon tibebe. Se sa a ansent vle di.

Si ze yon fi pa jèmen mwa sa a, li pa ansent. Ze a ap tonbe pandan **règ** fi a, sa vle di san fi a bay nan bouboun li chak mwa a ap pote l ale.

Matris la se yon pati ki fèt tankou yon sak. Matris la tou piti pou kòmanse epi li vin pi gwo tank tibebe a ap fòme. Nan premye mwa gwosès yo, matris la toujou piti, fi a pa ko parèt gwo vant.

Siy gwosès

Lè yon fi ansent, **règ li pa vini**. Se paske jèm ki soti nan pijon yon gason jwenn yon ze, ze a al kole nan kò matris la epi li kòmanse devlope pou l bay yon tibebe. Ki fè ze a pa tonbe nan san fi a konn bay chak mwa a.

Lè yon fi ansent, **tete** li ka fè l mal, li ka “plen,” epi li ka vin pi gwo. Fi a ka bezwen pipi pi souvan.

Sante moun k ap fè pitit

Li ka **anvi vomi e pafwa li ka vomi**. Souvan sentòm sa yo disparèt apre premye mwa gwo sès yo.

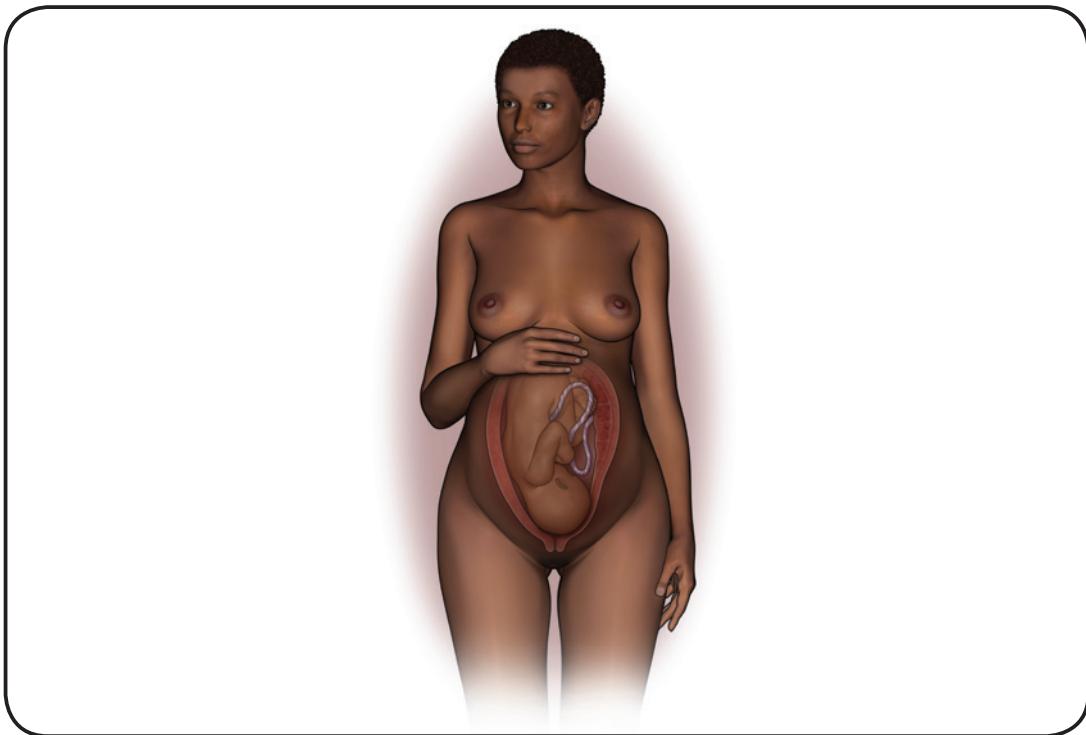
Li ka santi l **fatige** plis pase anvan.

Vant li ap vin pi gwo tank tibebe a ap devlope. Fi a ap vin pi gwo. Nan premye mwa gwosès la, tibebe a piti anpil toujou, alèkile vant fi a pa ko parèt pi gwo. Yon fi dwe kòmanse pran swen sante espesyal pou li ak tibebe li depi lè gwosès la fèk kòmanse, menm si vant li pa ko pi gwo.

Yon fi ka ale lopital pou li fè tès san oubyen tès pipi pou l asire l si li ansent.

Tibebe a fòme nan matris la pandan anviwon 9 mwa

Depi ze yon fi jèmen nan matris li, li ansent. Pafwa, ze ki jèmen an konn separe fè de ze oubyen plis, oubyen sak ze fi a konn lage plis pase yon ze yon sèl kou epi ze yo jèmen. Nan ka sa yo, fi a ap gen marasa de oubyen marasa twa.

Ze ki jèmen an devlope pou l vin bay yon tibebe, epi tibebe a vin pi gwo chak mwa. Nan dènye mwa gwosès yon fi, matris li vin laj anpil pou li ka kenbe tibebe k ap fòme a. **Sak dlo a** se yon sak tou fen ki anndan matris la. Yo rele l sak lezo tou. Tibebe a fòme nan sak sa a ki plen ak yon dlo klè. Li pwoteje tibebe a kont enfeksyon epi li amòti mouvman fi a fè yo pou tibebe a.

Mè vant lan se yon seri venn ki fòme nan matris la, akote tibebe a. Yon pati nan san manman an pase nan mè vant lan ak nan **kòd lonbrik** la, pou ale jwenn tibebe a gras a kòd lonbrik la. **Kòd lonbrik** la bay tibebe a san ak sa ki pou nouri l nan kò manman an.

Gwosès la dire 9 mwa kon sa (10 lalin oubyen 40 semèn kon sa, men tan nòmal la se ant 37 a 42 semèn). Pandan 3 oubyen 4 premye mwa yo, vant yon fi pa ko vin pi gwo. Sou 4yèm mwa a, gwosès li a kòmanse parèt paske vant li ap vin pi gwo chak jou.

Li enpòtan pou yon fi regle konbyen tan li genyen depi li ansent, yon fason pou l konn ki lè pou l al fè konsiltasyon anvan akouchman ak ki lè pou l kòmanse prepare pou tranche ak akouchman.

Ki jan pou ou jwenn ki lè tibebe a ap fèt:⁶

- Jwenn premye jou dènye règ fi a
- Mete 9 mwa sou li plis 7 jou
- Sa a se dat tibebe a ta dwe fèt kon sa.
- Pi fò tibebe ap fèt nan espas 3 semèn anvan ak 2 semèn apre dat sa a. Chak fi e chak tibebe diferan, ki fè nou ka se eseye nou eseye devine ki lè tibebe a ap fèt.
- Paregzanp, si dènye règ yon fi te kòmanse 10 fevriye:
 - 10 fevriye + 9 mwa = 10 novanm
 - 10 novanm + 7 jou = 17 novanm
 - Dat tibebe a ka fèt la se 17 novanm kon sa, men sonje tibebe a ka rive de semèn anvan oubyen de semèn apre dat sa a.

⁶ *Where women have no doctor: A health guide for women.* Page 67.

Rete an sante pandan gwosès

Kòm ajan kore fanmi, youn nan wòl enpòtan nou genyen se fòme fi ansent ak fanmi yo sou fason pou yo rete an sante pandan gwosès epi kore yo.

Vizit anvan akouchman

Tout fi ansent ta dwe ale nan sant sante pou fè **4 vizit anvan akouchman pou pi piti** (plis si gen pwoblèm). Yo ta dwe ale fè premye vizit la kou yo konnen yo ansent la epi pa pi ta pase twazyèm mwa gwosès la.

Pandan vizit anvan akouchman an, mis la oubyen doktè a ap gade pou l asire l fi a ak tibebe k ap fòme a an sante, l ap fè kèk tès pou gade si pa gen anemi, pou kontwole tansyon, epi gade ki jan tibebe a ap devlope.

Fi ansent yo ap resevwa yon kat nan sant sante a. L ap sèvi yo dokiman vizit.

Fason pou manje

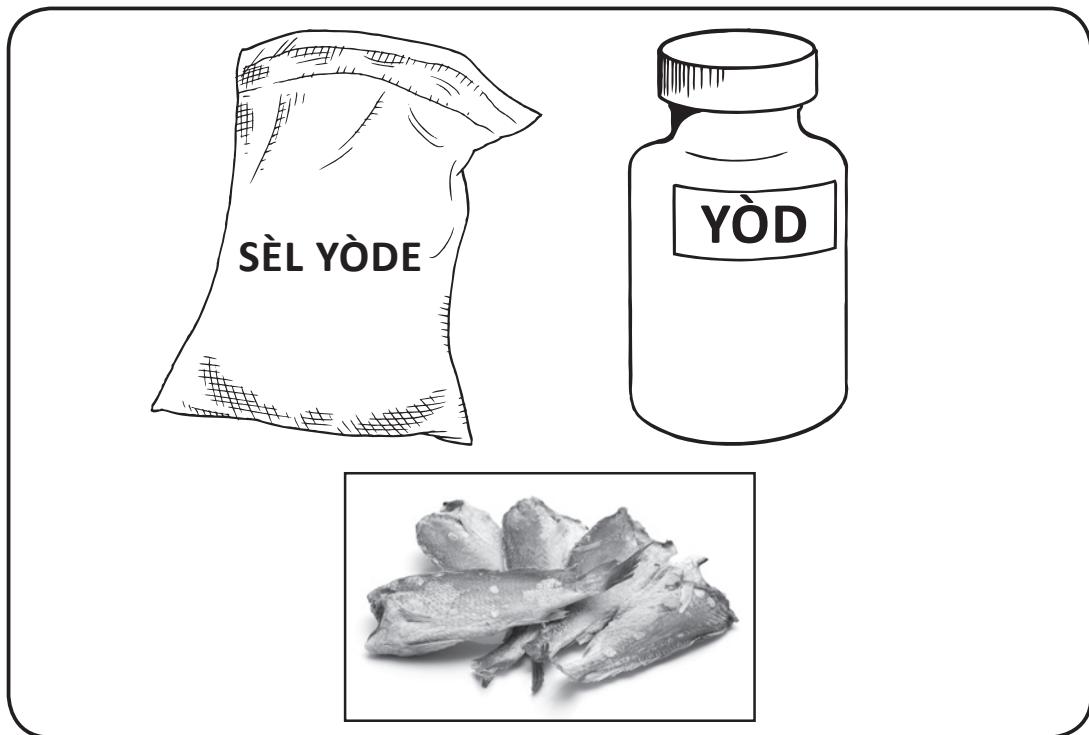

Fi ansent bezwen manje **3 manje konplè ki gen bagay ki soti 3 gwoup manje yo pa jou:** manje ki batikò, manje ki bay fòs ak enèji, ak manje ki pwoteje kò, yon fason pou yo rete an sante, pou bay tibebe k ap fòme nan vant yo a ase bagay pou nouril, pou evite maladi, pou tibebe a ka jwenn lèt. Paske fi ansent bezwen manje plis, yo bezwen manje **25% plis** manje pase anvan. Sa vle di 2 gwo manje plis ti goute, oubyen 3 manje konplè pa jou.⁷

Fi ansent ak fi k ap bay tibebe tete ap manje pou tèt yo ak pou tibebe a. Yo ta dwe manje plis pwa, vyann, kawòt, fèy, legim, pistach ak manba, epi bwè ji fri. Fi ansent ak fi k ap bay tibebe tete ta dwe sèvi ak sik, sèl, diri, ak kafe an ti kantite (pa plis pase yon tas kafe pa jou).

⁷ *Facts for Life*, page 15.

Sipleman yòd

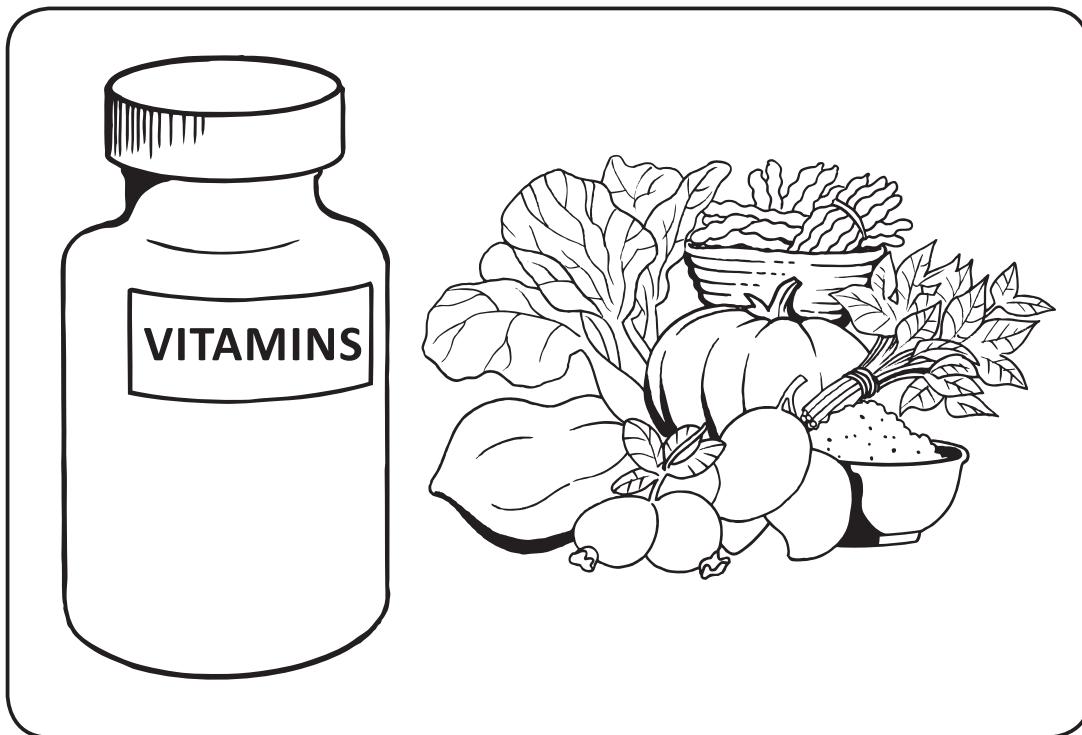

Yòd ede sèvo tibebe k ap fòme a develope nòmalman. Si yon fi ansent manke yòd, sèvo tibebe k ap fòme a ka pa develope nòmalman epi timoun nan ka gen pwoblèm devlòpman mantal k ap pèsiste. Yon timoun ki gen pwoblèm devlòpman mantal k ap pèsiste ka pa ka pale nòmalman oubyen aji nòmalman, li ka pa ka aprann li, oubyen aprann abiye oubyen mete manje nan bouch li.

Fi ansent ta dwe manje manje ki gen anpil yòd, tankou legim ki pouse nan tè ki gen anpil yòd, bét lanmè, ze, ak pwodwi ki fèt ak lèt, epi yo ta dwe sèvi ak sèl ki gen yòd (an ti kantite—twòp sèl pa bon pou lasante). Li enpòtan pou fi ak timoun pa manje manyòk, sèlman paske manyòk limite kapasite kò a genyen pou l absòbe yòd.

Fi ansent ta dwe pran luil ki gen yòd sou fòm grenn (yon grenn 200 mg chak ane). Yo ka ba yo sipleman sa yo nan sant sante.

Miltivitamin ak vitamin A

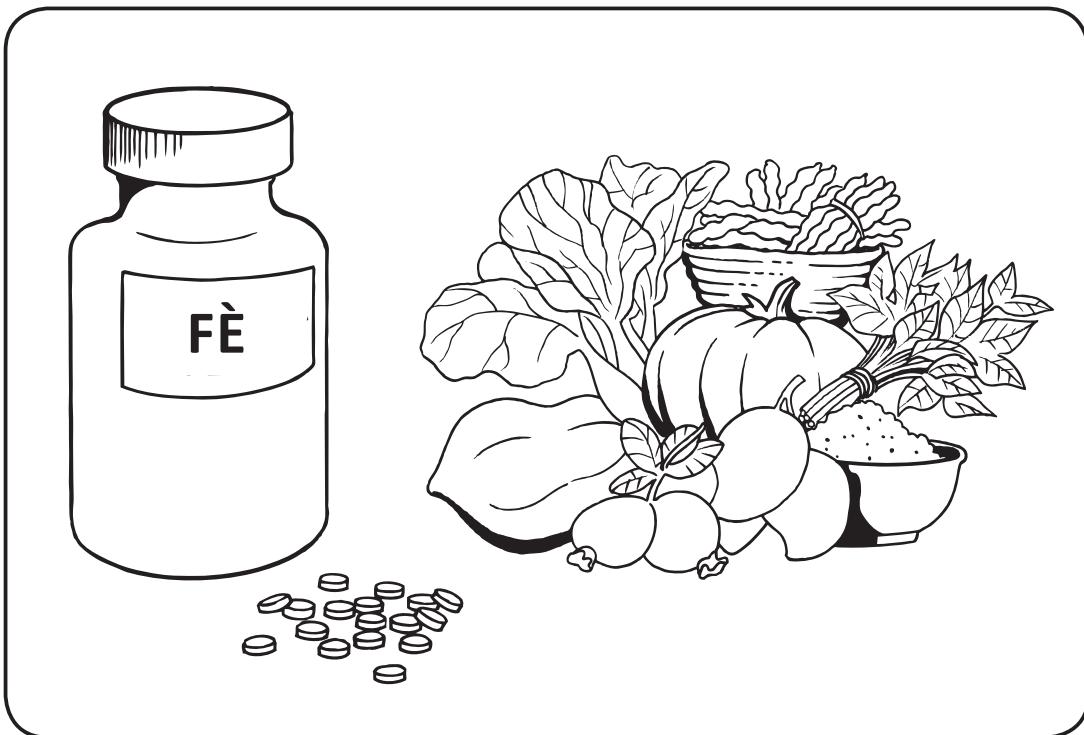
Miltivitamin ap ede kò fi a jwenn prensipal bagay li bezwen pou nouri l yo. Yon fi ta dwe pran 1 vitamin chak jou pandan tout gwosès li epi li ta dwe kontinye pran 1 pandan 6 mwa apre akouchman.

Gen fi ki ka gen reyaksyon segondè (dezagreman) lè yo pran vitamin, tankou: konstipasyon, vomisman ak anvi vomi, tèt fè mal, gonfleman oubyen kè boule, doulè nan kò, fatig, gaz, bouch gen move gou, pèdi apeti, pipi jòn sitwon. Jeneralman, reyaksyon segondè sa yo pa pwoblèm.

Si yon fi gen reyaksyon segondè, li ka pran vitamin yon lòt lè nan jounen an, pran vitamin nan ak manje oubyen ak dlo, pa pran vitamin ak te ni ak kafe, oubyen pran mwatye nan vitamin nan nan maten epi mwatye pi ta nan jounen an.

Fi ansent bezwen plis vitamin tou pou konplete manje yo menm ak tibebe k ap fôme a ap manje. Si yo pa jwenn ase, yo menm oubyen tibebe ki nan vant yo a ka peye sa. Mank vitamin A ka fè ou pa wè lannuit. Fi ansent ta dwe manje manje ki gen anpil vitamin A, tankou fri ki gen koulè jòn ak legitim (kawòt, sitwouy, melon, papay), ak fwa. Fi k ap bay timoun tete ta dwe pran yon dòz 200,000-unite pandan 30 jou apre yo fin akouche.

Sipleman fè

Fi ansent riske anemi. Sa vle di, pa gen ase fè nan san an. Fi ansent riske pou yo anemi sitou paske kò yo pwodwi san an plis pou kore tibebe a. San an plis la bezwen plis fè pou l ka pote oksijèn nan kò a epi pou ede tibebe a fòme. Anemi reprezante yon danje pou fi ansent paske yo pèdi anpil san pandan akouchman, sa ka fè anemi an vin pi grav e li ka menm mennen lanmò.

Fi ansent ta dwe manje manje ki gen anpil fè, tankou fèy, vyann, fwa, ze, lèt, ak pwason. Tout fi ansent ta dwe pran sipleman fè (grenn 200mg) chak jou pandan tout gwo sès la, yo ta dwe bay tibebe a tete, epi yo ta dwe pran sipleman an pandan 2 mwa apre akouchman si yo pa bay tibebe a tete.

Yo ta dwe voye fi ansent ki bay sentòm anemi (tankou po pal, anba pòpyè ak anndan bouch pal, zong pal, gwo fatig, souf kout) nan sant sante. Mis lan oubyen doktè a ap kontwole anemi tou pandan vizit anvan akouchman.

Gen fi ki ka gen reyakson segondè tankou konstipasyon, dyare, pou pou nwa, anvi vomi, ak vomisman lè yo pran sipleman fè. Yo ka pran sipleman fè a ak manje pou diminye anvi vomi an (sitou manje ki gen anpil vitamin C, tankou ji sitwon, zorany, tomat, eksetera.) ak anpil dlo. Yo ta dwe voye fi ki gen reyakson segondè nan sant sante.

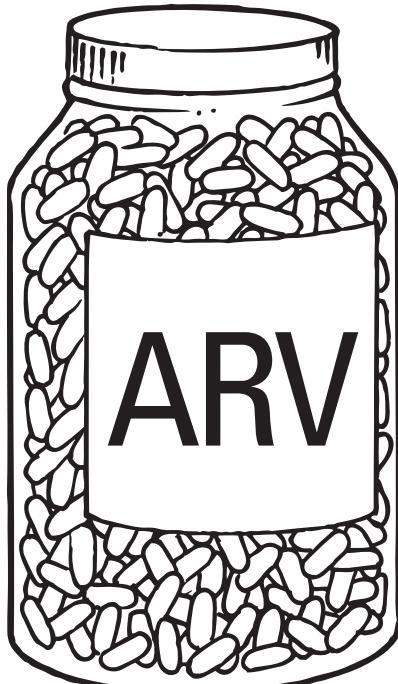
Tès VIH

Tout fi ansent ta dwe konnen si gen VIH. Si yon fi ansent gen VIH, gen anpil bagay li ka fè pou l kenbe tèt li an sante pandan gwosès la, pandan tout lavi l epi pou li diminye chans pou tibebe li a pran VIH la.

Si yon fi pa gen VIH, li ka aprann kouman pou l evite pran l pandan li ansent lan ak apre tou. Y ap mande fi ki pa gen VIH nan kòmansman gwosès li pou li fè yon lòt tès VIH pi ta pandan gwosès la.

ARV ak PTME

Si yon fi k ap viv ak VIH jwenn bon jan swen nan sant sante epi si li fè tretman nan pran medikaman pou VIH yo chak jou, li ka diminye ris pou tibebe li a pran VIH la epi sa ap kenbe l an sante.

Tout fi ansent k ap viv ak VIH bezwen pran medikaman pou VIH yo tout lavi yo (pandan gwosès la, diran tranche a ak akouchman an, pandan y ap bay tibebe yo tête, chak jou, tout rès vi yo).

Tout tibebe fi k ap viv ak VIH fè bezwen pran medikaman ki rele ARV yo tou (sou fòm siwo) depi lè yo fèt jiskaske yo gen 6 semèn, yon fason pou diminye ris pou yo pran VIH la.

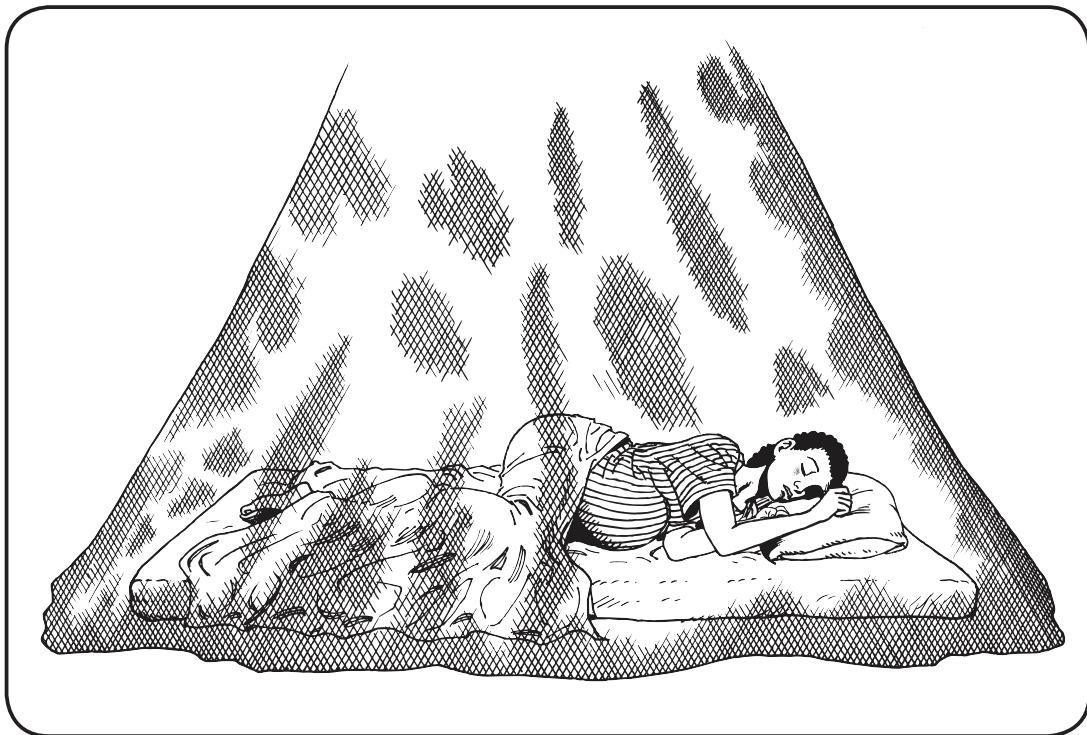
Fè bagay san danje

Pa gen okenn pwoblèm pou yon fi ansent kontinye fè bagay, tout tan li santi l alèz. Fè bagay p ap fè tibebe k ap fòme nan matris la anyen. Li enpòtan pou fi ansent fè bagay san danje pandan gwosès la epi pou yo bay tibebe yo tete pou pwoteje yo kont maladi moun ka pran nan fè sèks, tankou VIH. Tibebe a ka pran VIH la tou. Fi ansent gen plis chans pran maladi moun ka pran nan fè bagay ak VIH pandan gwosès.

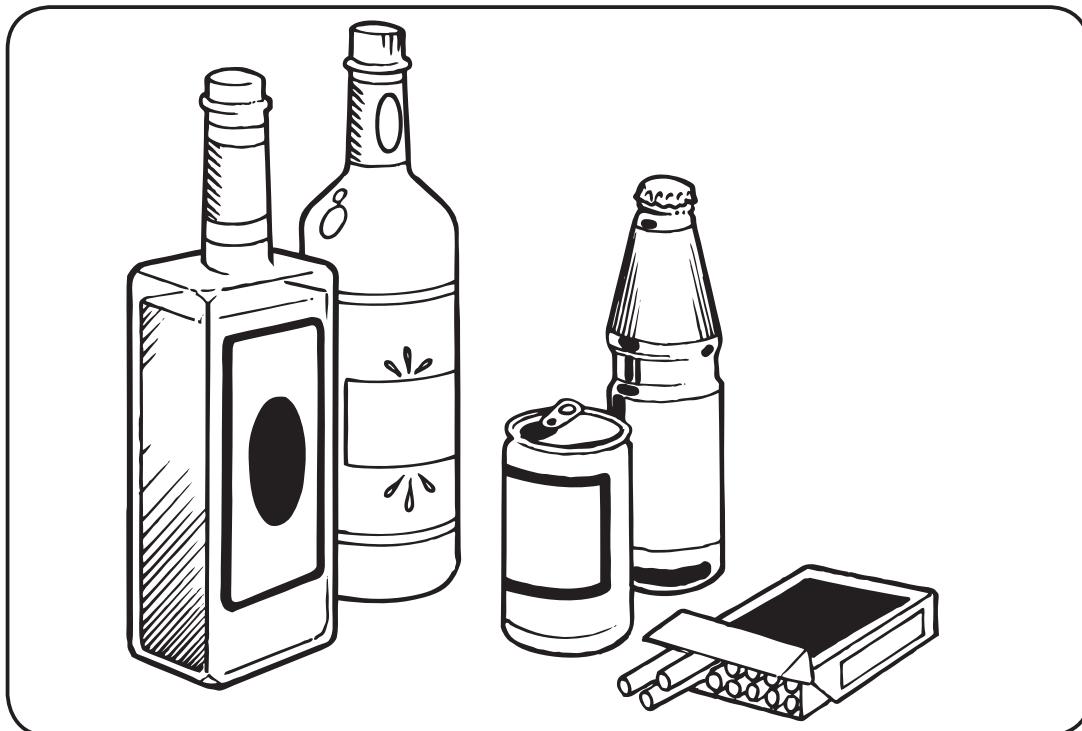
Fè bagay san danje vle di de moun yo sèvi ak kapòt chak fwa y ap fè bagay, yon fason pou pwoteje tèt yo ansanm ak tibebe k ap fòme a. Fi ansent ta dwe mande moun k ap viv avèk yo a pou l fè tès VIH tou epi tou de moun yo ta dwe pran tretman touswit si gen nenpòt siy maladi moun ka pran nan fè bagay.

Moustikè

Si yon fi pran malarya pandan li ansent, li ka bay tibebe ki nan vant li an li. Medam yo ta dwe rete lwen kote ki gen anpil marengwen, rete kouvri leswa, epi yo ta dwe dòmi epi repoze anba moustikè. Fi ansent ka jwenn moustikè nan men ajan kore fanmi yo oubyen nan sant sante.

Alkòl, tabak ak dwòg pa ladan I⁸

Si yon fi ansent fimen sigarèt, tabak ki fèt lakay yo, oubyen mariwana oubyen si li ap moulen tabak anba dan l (tchike tabak), pitit li a gen plis chans pou l pa peze lè li fèt. Pitit li a gen plis chans pou l gen tous, grip, rim k ap rele sou lestimak li, maladi poumon, opresyon, oubyen lòt pwoblèm respirasyon. Fi ansent ta dwe evite rete kote moun k ap fimen tou, sa ka fè dega tou.

Si yon fi bwè alkòl oubyen pran lòt kalite dwòg pandan li ansent, sa ka gen gwo konsekans sou pwòp sante pa l ak sou sante tibebe li a tou. Bagay sa yo ka gen konsekans sou kò timoun ak sou sèvo yo.

Fi ta dwe sispann bwè alkòl, sispann fimen, oubyen sispann pran lòt dwòg depi lè yo kòmanse ap fè plan pou yo ansent oubyen kou yo panse yo ansent. Si yo gen difikilte pou sispann, yo ta dwe chache èd nan sant sante.

⁸ *Facts for Life*, page 24.

Vyolans pa ladan I⁹

Vyolans ak abi pa janm aseptab. Fi ki sibi vyolans pandan gwosès ka gen pwoblèm, yo ka gen tranche anvan lè epi yo ka fè foskouch. Tibebe ki fèt anvan lè ka gen anpil pwoblèm sante pandan tout lavi yo.

9 *Facts for Life*, page 25.

Pwodwi chimik oubyen pwodwi ki ka bay polisyon pa ladan¹⁰

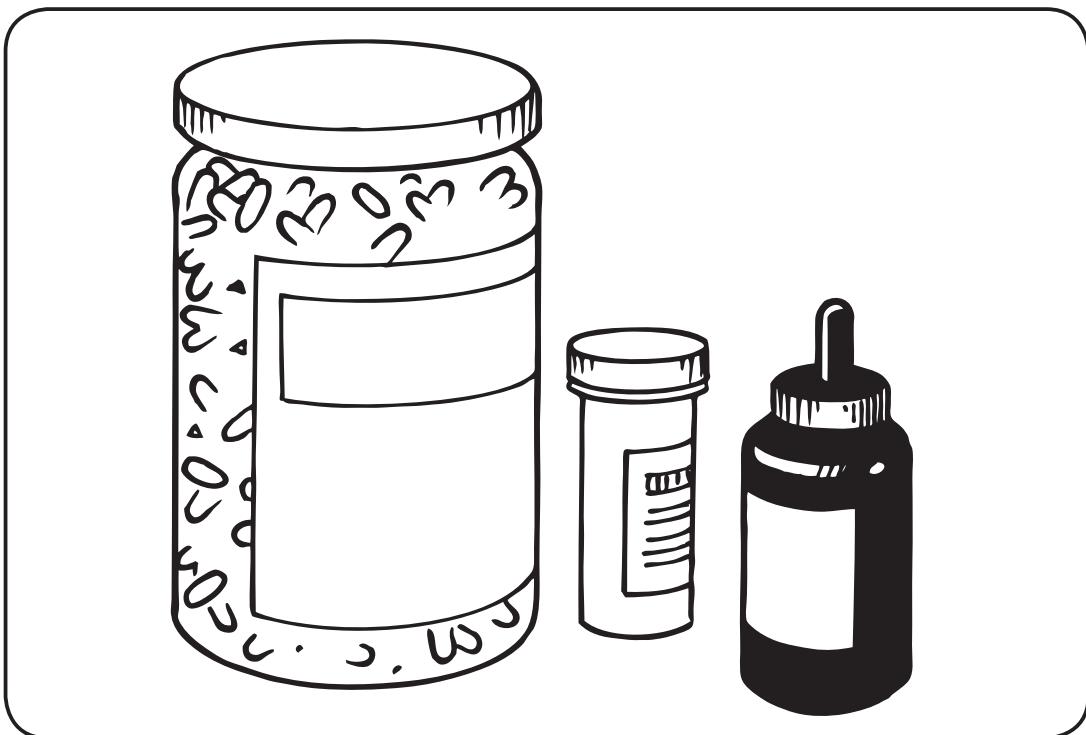

Fi ansent ak fi ki fèk fè pitit ta dwe evite lafimen tabak oubyen lafimen dife, pwodwi pou flite bète, pwodwi pou flite plant, ak lòt kalite pwazon, ak pwodwi ki sal anviwònman tou tankou plon yo ka jwenn nan dlo ki pase nan tiyo ki fèt ak plon, vye gaz ki soti nan machin ak kèk kalite penti.

Bagay sa yo ka bay manman an pwoblèm epi yo ka gen konsekans sou devlòpman sèvo tibebe k ap fòme a.

10 *Facts for Life*, page 24.

Medikaman doktè pa preskri pa ladan I

Yon fi ansent pa ta dwe pran medikaman pandan li ansent pou kont li, sof si yo reyèlman nesesè dokte ak mis ki preskri yo. Gen medikaman ki pa gen danje nòmalman men ki reprezante sèten danje pou fi ansent oubyen pou tibebe k ap fòme.

Sa valab pou remèd fèy ak remèd tradisyonèl tou. Depi y ap bay yon fi ansent medikaman, li dwe di sa.

Rete Lwen Moun Malad

Lè yon fanm ansent pa kole ak moun ki malad sa pral anpeche li tonbe malad tou. Lè yon fanm ansent tonbe malad, souvan li vin pi mal pase jan li t ap ye si li pa te ansent. Se paske kò li déjà tèlman ap travay di li pa gen ase fòs pou konbat maladi.

Lawoujòl se yon maladi ki move anpil pou yon tibebe k ap grandi. Timoun ki malad ak gratèl sou tout po yo ka gen Lawoujòl epi fanm ansent dwe rete lwen yo.

Fanm ansent dwe fè efò tou pou yo evite moun ki gen tibèkiloz (TB) aktiv ak moun ki gen sentòm TB tankou moun k ap plede touse, ki gen lafyèv, epi k ap pèdi pwa. Ankouraje fanm ansent yo pou yo gen yon bon sikilasyon van lakay yo.

Bwè Dlo Pwòp

Fanm ansent bezwen bwè 3–4 lit dlo pwòp chak jou pou yo rete idrate. Dezidrazyon, ki se lè ou pa gen ase dlo anndan ou, ogmante risk pou fè enfeksyon nan pati ki kontwole pitit la epi tranche ka kòmanse twò bonè. Epi tou li ka bay tèt fè mal ak lòt sentòm.

Fanm ansent dwe bwè sèlman dlo pwòp—dlo ki soti nan yon sou pwòp, oubyen dlo ki te bouyi, oswa trete pou li ka gen yon garanti li pa yon danje.

Repoze

Kò yon fanm itilize anpil fòs pou bebe a ak plasannta a grandi. Epi tou li pote plis pwa pandan bebe a ap grandi. Fanm yo bezwen plis repo pandan yo ansent pou yo ka jwenn fòs yo bezwen.

Fanmi, vwazen, ak zanmi dwe ede fanm ansent yo ak travay nan kay la epi ede okipe lòt timoun yo, ditou pandan dènye mwa gwosès yo.

Kenbe Kò a Pwòp

Yon fason fanm ansent ka evite yo menm ak tibebe k ap grandi nan vant yo a pran enfeksyon se lè yo kenbe kò yo pwòp. Fanm ansent yo dwe benyen ou lave kò yo chak jou epi netwaye dan yo de fwa pa jou.

Fason pou yo manje pandan gwosès

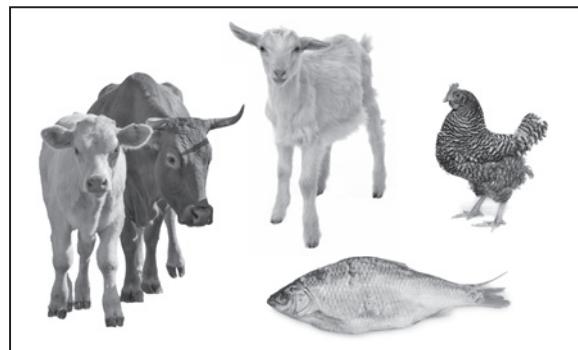
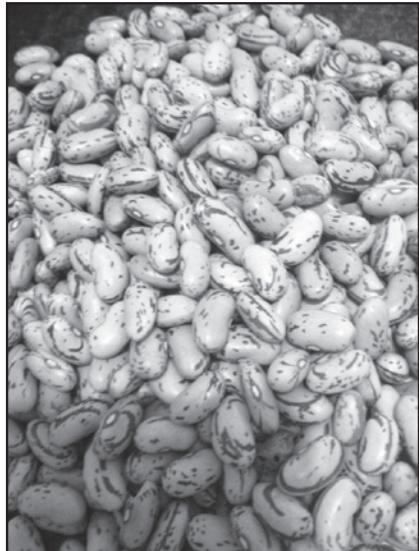
Manje ki bay fòs

Manje ki bay fòs bay kò a fòs ak enèji pou l travay, mache, kouri, ri, manje, ak respire.

Pòmdetè	Kasav	Yanm
Patat	Bannann	Lam veritab
Manyòk	Espageti	Sitwouy
Diri	Labouyi	Pen
Ble, sògo, lòt gress	Mayi	Pitimi
Lwil	Chokola	Kokoye

Manje ki bati kò¹¹

Manje ki bati kò ede kò a devlope epi li ede l repare tèt li. Li ede po a geri lè li blese, li ede zo devlope epi li fè yo repran si yo kase, li pèmèt cheve ak zong pouse.

Vyann kabrit

Ze

Yawout

Nwa

Pwa melanje ak manje
ki fè farin

Vyann bèf

Lèt

Pwa

Pwason (fre, sèch, pase
sou dife, nan bwa konsèv)

Vyann poul

Fomaj

Pwa enkoni

Bèt lanmè

11 IYCN Counseling Cards, 19.

Manje ki pwoteje kò¹²

Manje ki pwoteje kò ede kò a pwoteje tèt li kont enfeksyon ak maladi. Manje sa yo gen vitamin ladan yo k ap ede sistèm defans kò a vin fò pou l ka konbat enfeksyon ak maladi.

Chou	Zepina	Berejenn
Zaboka	Kalalou gonbo	Joumou
Kawòt	Piman	Tomat
Kachiman	Zonyon	Fig
Abriko	Sitwon	Rezen
Zorany	Papay	Anana
Mango	Grenadin	Tamaren
Seriz	Kowosòl	Ji fri

12 IYCN Counseling Cards, 19.

Sèvis sante anvan akouchman

Fi ansent dwe ale nan sant sante pou jwenn sèvis sante anvan akouchman pou ede yo menm ak tibebe k ap fòme a rete an sante.

Definisyon: Vizit yon fi ansent fè nan sant sante kote mis oubyen doktè konsilte fi a ak tibebe k ap fòme a pou asire l yo an sante.

- Yon fi ta dwe fè premye vizit nan sèvis sante anvan akouchman l depi lè li konnen li ansent, oubyen nan 3 premye mwa gwo ris pou l gen pwoblèm oubyen si li gen gwo ris pou l gen pwoblèm pandan gwo ris la oubyen si li gen VIH.
- Yon fi ansent bezwen ale nan sant sante **4 fwa pou pi piti pou jwenn sèvis sante anvan akouchman**, menm plis si gen pwoblèm oubyen si li gen gwo ris pou l gen pwoblèm pandan gwo ris la oubyen si li gen VIH.
- Li ta dwe fè 1 vizit nan sèvis sante anvan akouchman pou pi piti nan 3 premye mwa gwo ris la (mwa 1–3), 1 pou pi tipi nan twa pwochen mwa yo (mwa 4–6), epi 2 nan twa lòt mwa yo (mwa 7–9).

Istwa an postè sèvis sante anvan akouchman

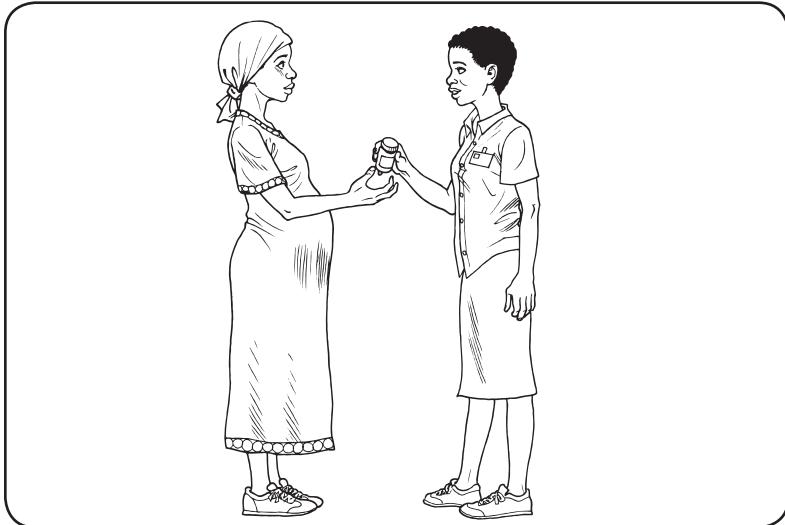
1. Doktè a kontwole tansyon fi a, batman kè l, ak poumon l

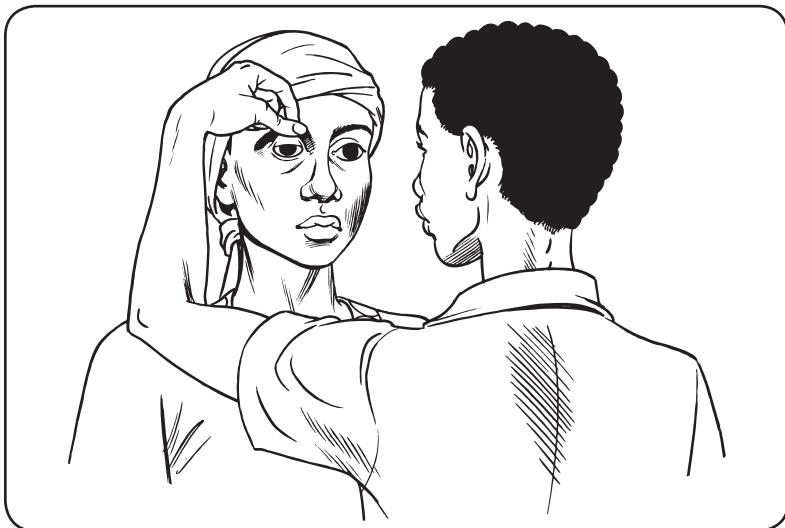
- 2.** Kontwole tibebe k ap fôme a (kontwole batman kè l, mezire devlopman l, kontwole pozisyon tibebe a)

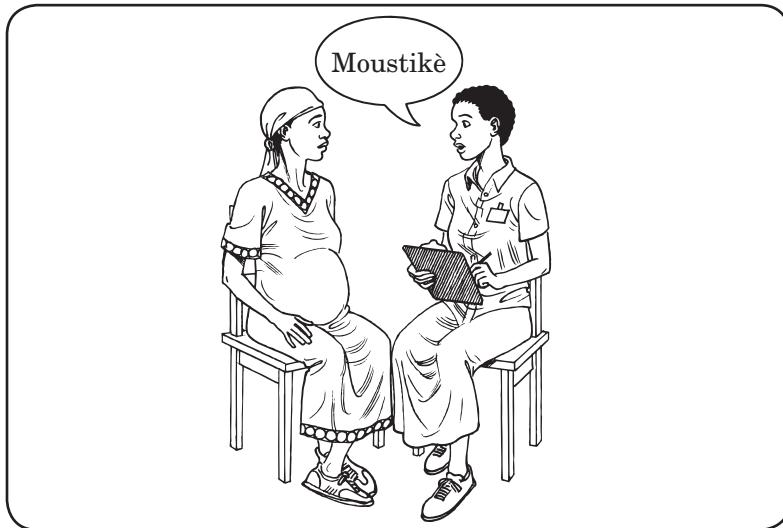
- 3.** Bay vaksen pou tetanòs ak lòt vaksen ankò si sa nesesè

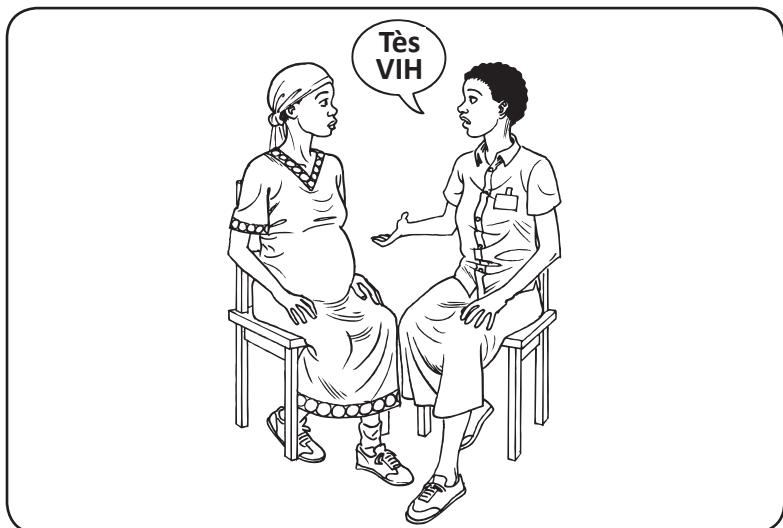
4. Bay sipleman fè, miltivitamin, ak sipleman yòd si sa nesesè

5. Kontwole zong men, lang, ak san pou anemi, ak zye pou malozye

6. Poze kesyon sou malarya ak sou moustikè

7. Ofri fè tès VIH, ak konsèy, pale de dannje pou moun pran maladi moun pran nan fè bagay ak VIH ak fason yo ka diminye danje sa yo

8. Ranpli lis vizit anvan akouchman an epi di fi a ki lè pou l tounen

Tès for Fi ansent

Fi ta dwe fè tès 2 fwa pandan gwosès pou:

- VIH
- Siflis
- San (pou kontwole nivo fè li genyen)
- Sik (pou kontwole nivo sik li gen nan san l)
- San (pou kontwole si selil li pote kantite oksijèn ki sifi)
- Gwoup sangen

Yo ta dwe fè yon tès nan premye 3 mwa a epi fè yon lòt 3 pwochen mwa yo.

Tès VIH pou fi ansent

Depi li konnen li ansent, li ta dwe ale nan sant sante pou li jwenn konsèy epi pou yo fè tès VIH pou li.

Yon tès VIH se yon tès san ki fêt vit e ki senp. Yo pran yon ti gout san nan dwèt fi a pou fè l. Jeneralman, yo tou sèvi avè l nan laboratwa a pou fè tès pou lòt maladi moun pran nan fè sèks. Yo bay rezulta yo menm jou a; pafwa menm nan 30 minit sèlman.

Tout fi ansent ta dwe fè tès VIH, men tout fi gen dwa pou refize fè tès la oubyen pou yo fè l yon lòt lè tou.

Yon doktè oubyen yon mis ap la anvan tès la pou esplike kouman sa ap fêt—yo rele sa a konsèy anvan tès—epi li la pou ede moun nan konprann rezulta tès la epi pou li ba l konsèy apre tès la—yo rele sa konsèy apre tès. Rezulta tès VIH ak lòt tès rete sekrè.

Li enpòtan anpil pou tout fi ansent fè tès VIH ak pou lòt maladi paske:

- Yon fi bezwen konnen eta sante l yon fason pou l ka suiv tretman.
- Si yon fi ansent gen VIH, sifilis, oubyen yon lòt maladi moun pran nan fè sèks, li dwe aprann ki jan pou li pran prekosyon pou l pa bay tibebe k ap fòme a li. Pou sa, li dwe pran swen espesyal nan sant sante, pran medikaman, epi li dwe bay tibebe a medikaman.
- Si tès yo negatif epi fi a pa gen VIH oubyen yon lòt maladi moun pran nan fè sèks, konseye a ka ede l konnen ki jan pou li evite pran VIH oubyen yon lòt maladi moun pran nan fè bagay pi devan, tankou fè bagay san pran ris.
- Yon fi ansent ki gen VIH ap jwenn èd nan sant sante, tankou swen espesyal pou tèt li ak pou tibebe l la, medikaman ki pou kenbe l an sante epi k ap diminye chans pou tibebe a pran VIH la.

Ankouraje chanjman konpòtman

Vizit anvan akouchman ak tès se bagay ki enpòtan anpil. Fi ansent dwe fè yo pou kenbe tèt yo ak tibebe k ap fòme a an sante.

Kòm ajan kore fanmi, you dwe fè dyalòg ak fi ansent yo, poze yo kesyon, tande pou yo nou dekouvri ki difikilte yo genyen pou ale nan vizit anvan akouchman. Apre sa a nou dwe ede medam yo ak fanmi yo pou yo jere difikilte sa yo, pou yo ka adopte konpòtman enpòtan ale nan vizit anvan akouchman yo ye a.

Toujou pale ak fi ansent ki nan fanmi n ap travay ak yo yo epi gade lis vizit yo pou nou verifye si yo ale nan sèvis sante anvan akouchman.

Pwoblèm pandan gwosès

Malèz kouran nan gwosès¹³

Anvi Vomi

Lestomak fi ansent yo konn pa bon oubyen yo konn anvi vomi pandan gwosès la. Kèk fwa yo rele sa “maladi maten,” ki disparèt souvan oubyen amelyore nan 3zyèm oubyen 4èm mwa gwosès la.

Konsèy

- Bwè te jenjanm oubyen kanèl 2–3 fwa pa jou avan w manje.
- Manje ti kras manje, tanzantan pandan jounen an.
- Evite manje manje ki gen twòp grès ak manje ki mal pou dijere.
- Niche yon sitwòn oubyen souse l.
- Eseye manje yon moso pen oubyen bwè yon ti labouyi kòm premye manje nan maten.

Kè boule

Ou gen kè boule lè ou santi gòj ou oubyen lestomak ou boule w. Sa pi kouran nan dènye mwa gwosès la, lè w fin manje oubyen lè w kouche.

Konsèy

- Manje plizyè ti manje olye w manje yon gwo plat.
- Evite manje ki gen twòp epis oubyen twòp luil.
- Bwè anpil dlo trete ak lòt likid klè.
- Evite kouche touswit aprè w fin manje.
- Kouche yon fason pou tèt ou pi wo pase vant ou.
- Bwè yon tas lèt oubyen yawout oubyen remèd pou asid.

13 *Where women have no doctor: A health guide for women.* Pages 69-71.

Ekoulman nan vajen (bouboun, pèt)

Pandan gwosès, li nòmal pou w bay plis ekoulman blanch nan bouboun pase avan.

Konsèy

- Pote atansyon w sou ekoulman an. Si li blan, li ka nòmal.
- Si bouboun an grate w anpil oubyen ap boule w, oubyen ekoulman an gen move sant, se ka yon enfeksyon. Ale nan sant sante.
- Si ekoulman an gen san ladan oubyen gen anpil likid glise, si gen yon gwo dlo k ap sòti anndan bouboun an, sa ka yon siy ki di tranche a kòmanse. Ale nan sant sante.

Varis

Fi ansent kab gen venn ble ki anfle nan janm yo ak alantou bouboun yo. Yo rele yo varis. Sa rive lè bebe a gwosi twòp. Pou kèk fi, yo ka vin laj epi yo fè yo mal anpil.

Konsèy

- Evite kanpe twòp.
- Lè ou chita, met pye yo anlè.
- Asire w ou mache chak jou.
- Ale nan sant sante si yo laj epi si yo fvè w mal anpil.

Konstipasyon

Gwosès chanje fason trip yon fi mache e sa ka fè li mal pou twalèt epi sa ka fè twalèt la mal pou sòti.

Konsèy

- Bwè 8 vè dlo pwòp chak jou omwen.
- Fè egzèsis regilyèman, tankou al mache chak jou.
- Pran ti grenn fè, mwatye nan maten, mwatye nan aswè.
- Manje anpil fui, legim, ak lòt manje ki gen fil tankou mango, fig, eksetera.

Emowoyid

Emowoyid rive lè venn ki alantou tou dèyè a anfle. Yo ka grate w, boule w, senyen, epi yo ka pi mal lè yon moun konstipe.

Konsèy

- Chita nan yon kivèt dlo tied pou soulaje doulè a.
- Evite gen konstipasyon.
- Tranpe yon rad pwòp nan hamamélis oubyen sels d'Epsom epi mete l sou pati ki ap fè w mal la.
- Met ajenou epi pike dèyè w anlè—Sa ka soulaje doulè a.

Kramp nan janm

Fi ansent souvan gen kramp nan janm oubyen nan pye, sitou lannuit.

Konsèy

- Manje manje ki gen kalsyòm, tankou lèt, fwomaj, yawout, ak legim fèy vèt.
- Pandan kramp lan, mete talon an atè epi leve pwent zòtèy la. Karelse janm nan pou l degoudi. Jeneralman, sa kouri dèyè kramp lan.

Doulè nan senti

Fi ansent souvan gen doulè nan senti, sitou nan dènye mwa gwosès la. Sa rive akoz pwa bebe k ap grandi an.

Konsèy

- Mande yon moun ba yo yon masaj nan do.
- Mande koutmen pou travay nan kay ki twòp yo
- Kenbe do w dwat plis ke posib lè w kanpe epi lè w chita
- Dòmi sou kote ak yon zòrye oubyen ak yon rad woule nan mitan jenou yo.
- Monte sou men w ak sou jenou w. Kòmanse ak yon do plat, aprè monte do w fè l vin won, epi fè do w vin plat ankò. Repete mouvman sa a dousman.

Pye ak janm anfle

Kèk anfleman pye ak anfleman janm nòmal pandan gwosès.

Konsèy

- Mete pye a anlè pi souvan ke posib.
- Lè w ap repoze, kouche sou bò goch
- Premye bagay pou w fè nan maten se pote atansyon w sou siy danje yo, tankou men ak figi anfle, tèt fè mal, wè twoub. Si yon fi gen nenpòt nan sentòm grav sa yo, li dwe al nan sante touswit.

Pwoblèm grav pandan gwosès¹⁴

Anpil fi gen gwosès san pwoblèm sante epi yo fè kouch nòmal. Men, kèk fwa konn gen pwoblèm. Ou dwe ede fi ansent yo aprann rekonèt lè yo prezante siy oubyen sentòm grav, ak lè yo dwe ale nan sante touswit.

Ou dwe pale ak fi ansent yo ansanm ak fanmi yo sou jan pou fi yo mennen kò yo nan wout la rive nan sant sante a si yo gen yon pwoblèm grav epi ede yo prepare pou lè sa rive.

Si yon fi ansent ki ap suiv lakay ou, oubyen nenpòt fi ansent ou gen kontak ak li gen nenpòt nan siy ak sentòm grav sa yo, li bezwen ale nan **sant sante** touswit. Ale avèk li si sa posib.

Kò kraze

Li nòmal pou yon fi santi l yon ti kras pi fatige pandan gwosès la pase anvan. Men si yon fi santi li tèlman fatige jiskaske pou l pa rive fin fè travay l abitye fè yo, se yon pwoblèm grav.

14 *Where women have no doctor: A health guide for women.* Pages 72-75.

San fi a ka nan yon kondisyon ki rele **anemi** ki vle di san an pa ka pot manje ak oksijèn nan tout kò a jan sa dwe fet. Fi sa a ka jwenn ti gress fè ak konsèy sou sa pou l manje nan sant sante, pou trete anemi an. Li dwe al nan sant sante touswit si l santi kò l kraze oubyen si l santi l fèb.

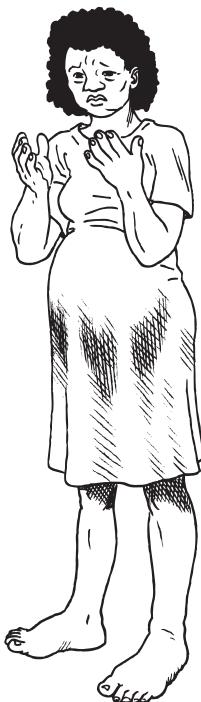
Fyèv

Si yon fi gen fyèv pandan gwosvs, sa ka yon pwoblèm grav.

Si yon fi ansent gen fyèv, li ka fè **malaria**. Malaria grav anpil pou yon fi ansent paske li ka bay gwo anemi. Li ka fè bebe a fèt anvan lè, li ka fèt twò piti tou, oubyen li ka menm mouri nan vant. Fi ansent ki gen fyèv dwe ale nan sant sante touswit.

Figi ak men anfle

Li nòmal pou pye yon fi ansent fè ti anfle, sitou pandan dènye mwa gwosès la. Men si men ak figi yon fi anfle, se yon pwoblèm grav.

Anflamasyon kapab yon siy ki montre gen yon pwoblèm grav ki rele **eklanmsi**. **Anvan eklanmsi a rive, tansyon fi a monte byen wo** yon sèl kou, epi gwo tèt fè mal ak wè twoub. Le eklanmsi a fi a gen kriz, epi ni manman an ni pitit la ka mouri.

Tout fi dwe ale nan vizit avan akouchman yo regilyèman. Doktè a ap tcheke tansyon fi a pandan vizit yo, men si figi l ak men l yo anfle, li dwe ale nan sant sante touswit.

Gwo emoraji

Yon ti emoraji pandan 3 premye mwa gwo sè la nòmal, sof si fi a gen doulè tou. Men si yon fi ansent kòmanse bay twòp san, gen doulè, oubyen ap bay san aprè 3 mwa, se yon pwoblèm grav.

Si yon fi gen doulè ki mache ak emoraji a, li bay anpil san, oubyen emoraji a parèt aprè 3 mwa, sa ka vle di gen yon bagay ki pa ale byen nan gwo sè la. Manman an ak bebe a an danje. Li dwe ale nan sante touswit.

Gwo doulè nan vant

Si yon fi gen gwo doulè nan vant (mè vant) bonè nan gwo sès la, yon doulè ki pa menm ak vant fè mal (egzanp, tout doulè a rete yon sèl bò vant, li pa ale vini menm jan ak vant fè mal), se yon pwoblèm grav.

Si yon fi gen gwo doulè ki pa janm pase nan gwo sès la, se yon gwo danje. Si li gen doulè k ap ale vini nan dènye mwa gwo sès yo, sa ka vle di li pral gen tranche twò bonè.

Sa ka vle di bebe a grandi nan plas mè vant lan oubyen li pa an sante. Yo bezwen fè fi sa a yon operasyon. Gwo doulè ka vle di fi a nan wout pou pèdi bebe a tou (fè foskouch). Oubyen sa ka vle di gen pwoblèm nan mè vant lan oubyen li pral gen tranche twò bonè. Li sipoze ale nan sant sante touswit.

Foskouch¹⁵

Kèk fwa fi yo konn pa reyisi gwo sès la. Sa rele foskouch. Pa reyisi youn e menm 2 gwo sès se bagay kouran. Se ka fason pa kò a pou l kanpe yon gwo sès ki twò fèb pou rive nan bout li.

Li enpòtan pou fi yo ak fanmi yo konnen pa reyisi yon gwo sès se bagay kouran. Nan pi fò ka, sa pa vle di pwochèn fwa fi a ansent li p ap gen yon gwo sès ki reyisi. Foskouch ka rive kèlkeswa prekosyon fi a pran. Yo pa dwe blame l.

Si yon fi ap bay san mawon, wouj, oubyen woz nan bouboun l, si li gen doulè oubyen kranp, li ka sou wout fè yon foskouch. Yon fwa foskouch la kòmanse, jeneralman pa gen gwo bagay yon fi ka fè pou kanpe l. Li ka repoze, pa fè sèks, epi ale nan sant sante.

Si yon fi fè foskouch, li dwe ale nan sant sante, pratike abitid ki bon pou sante l, epi konnen li ka eseye ansent ankò aprè kèk semèn. Si li vin ansent ankò, konseye l pa leve bagay lou, pa fè sèks pandan 6–8 premye semèn gwo sès la, repoze lè l kapab, epi ale nan klinik avan akouchman. Si yon fi fè foskouch 3 fwa ou plis, li ka gen lòt pwoblèm sante. Li ta dwe pale ak yon doktè oubyen enfimyè ki nan sant sante a.

15 *Where women have no doctor: A health guide for women.* Pages 234-235.

Fi ki an danje¹⁶

Kèk fi pi an danje gen konplikasyon pandan gwosès epi nan akouchman. Ou dwe eslike fi yo ris sa a epi ankouraje yo akouche lopital.

- Fi sa yo pi rise:
- Jèn fi ak tifi (ki pokò gen 18 lane)
- Fi ki gen anpil laj (depase 35 lane)
- Fi ki fè ptit youn dèyè lòt (ki pa gen 2 lane ki separe yo)
- Fi ki fè anpil ptit (plis pase 5)
- Fi ki te fè yon bebe ki fèt anvan lè oubyen ki te fè yon bebe ki te peze pi piti pase 2 kilogram lè l fèt
- Yon fi ki te gen konplikasyon nan gwosès oubyen nan akouchman oubyen ki te fè sezaryèn
- Fi ki te fè foskouch oubyen ki te pouse yon bebe ki fèt tou mourir
- Fi ki gen SIDA

16 *Facts for Life*, page 18.

- Fi ki gen konplikasyon sante, tankou tansyon, dyabèt (maladi sik), oubyen anemi
- Fi kout anpil (pi kout pase 1 mèt 50) oubyen ki mèg anpil (ki pa peze 38 kilogram)
- Fi k ap pote marasa oubyen twa pitit
- Fi ki gen bebe nan move pozisyon nan fen gwosès la, tankou si bebe a met tèt li anlè oubyen li kouche atravè anndan mè vant lan. Pi bon pozisyon an se lè tèt bebe a anba.

Preparasyon pou tranche ak akouchman san ris

Abityèlman, yon fi ansent konn dat li ta sipoze akouche a—dat li pral gen tranche ak dat akouchman. Pandan premye vizit anvan akouchman an, doktè a ap gen pou ede l detèmine dat la epi pou l ekri l nan kat vizit anvan akouchman an.

Dat bay yon bon estimasyon sou ki lè fi a gen pou akouche, men li pa egzat. Tranche a ka kòmanse pi bonè oubyen pi ta pase dat ki te bay la. Fi ansent yo dwe konnen kòman pou yo prepare pou tranche, epi pou yo pare pou tranche ak akouchman aprè 7yèm mwa gwo sès la, pou si bebe a ta vin bonè.

Kòm yon ajan kore fanmi, se travay ou pou w ede fi ansent yo ak fanmi yo prepare pou yon tranche ak akouchman san ris.

Tranche

Lè yon fi pre pou l akouche, li gen **tranche**. Nan dènye semèn gwo sès fi a ak pandan tranche a, kò fi ap prepare l pou l akouche. Youn nan sa ki fèt nan preparasyon sa a, se **kòl matris** fi a ki vin pi soup, pi mens, epi ki louvri pou pèmèt tibebe a desann pou l soti.

Yon fi ta dwe **fè plan pou l akouche lopital**. Li ta dwe ale lopital lè li konnen li gen tranche. Li ta dwe ale lopital anvan sa si li gen yon siy danje kèlkonk oubyen si sa ap pran l anpil tan pou l rive.

Lè tranche kòmanse, mis matris la sere pou l ede fi a pouse tibebe a desann pou l soti. Yo rele sa **doulè**. Pafwa, yo sanble ak “vag” oubyen “mouvman.”

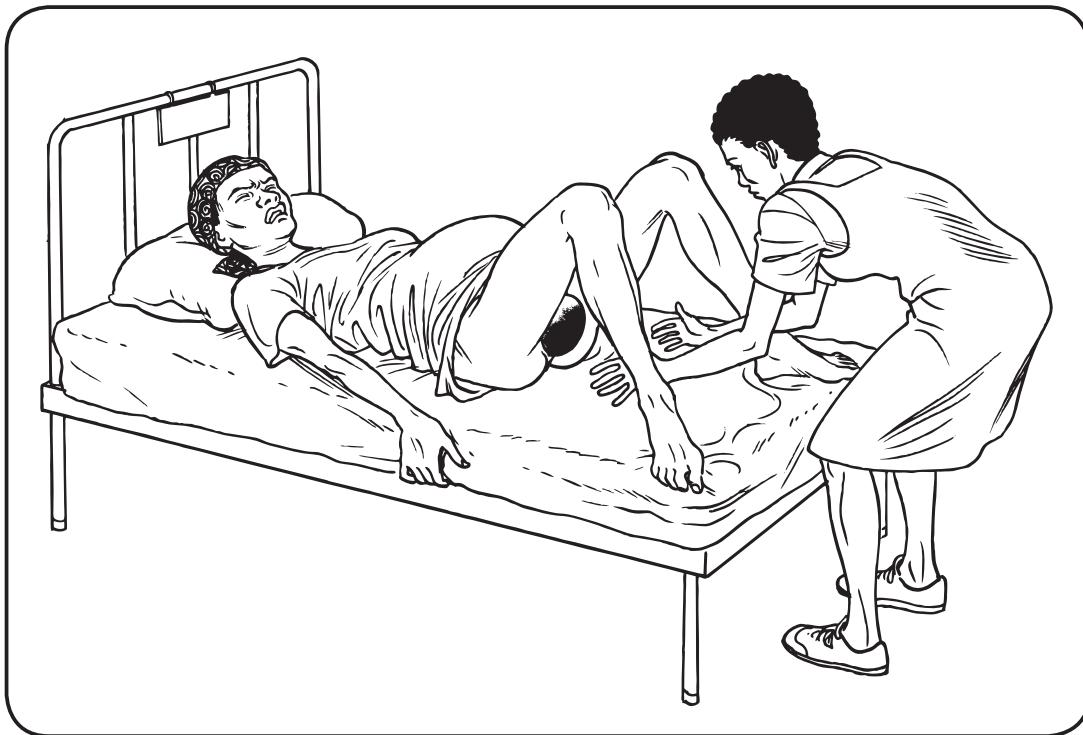
Li nòmal pou fi gen **“esperyans doulè”** nan dènye tan gwosès li—l ap konnen doulè sa yo pa menm ak doulè tranche paske y ap kout oubyen l ap santi yo yon lè kon sa. **Doulè tranche pi dri, li pi fò, e li vin pi long tank tan ap pase.** Matris la se yon mis ki gen anpil fòs epi doulè a vin fò anpil tank tranche a ap kontinye. Chak kout doulè pouse tibebe a desann yon ti kras plis.

Pafwa lè tranche kòmanse, yon **glè kole mele ak san** ap soti nan bouboun fi a. Yo rele li glè san, li sèvi kòm “bouchon” pou anpeche jèm mikwòb rantre nan matris la. Se lè tranche a kòmanse bouchon sa a parèt jeneralman.

Anvan oubyen apre doulè kòmanse, fi a **kase lezo**. Sa a se lè sak dlo kote tibebe a ye a pete, li louvri epi dlo soti nan bouboun fi a. Pafwa li pete byen bonè pandan tranche, pafwa li pete pi ta . Pafwa dlo a pete soti ak presyon, pafwa li koule soti pi dousman.

Pandan tranche a, tibebe a desann soti nan matris la pou ale nan **kanal akouchman** an. Fi bezwen afeksyon ak ankourajman pandan tout moman yo gen tranche.

Akouchman

Lè kòl matris fi a louvri nèt epi tibebe a gentan desann nan **kanal akouchman** an, fi a pouse pandan chak doulè pou pèmèt tibebe a soti. Nòmalman, pi fò fi ap konn ki lè pou yo pouse. Kanal akouchman an louvri anpil pou pèmèt tibebe a soti, epi tibebe a fèt. Etap "**pouse**" sa a ka kout, oubyen li ka dire jiska dezè d tan. Li enpòtan pou yo mete fi a alèz epi pou yo ba li anpil dlo ak anpil sipò moral nan moman sa a.

Lè tibebe a fin fèt, doktè a oubyen mis lan ap koupe kòd lonbrik la ak yon sizo ki byen pwòp (esteril) yon fason pou li pa pran mikwòb. Apre yon tibebe fin soti, fi a gen plis doulè epi li pouse **mè vant** lan soti. Bouboun nan ap bay yon ti san. Se moman kote li pi fasil pou gen emoraji. Moman sa a riske anpil. Emoraji touswit apre akouchman se youn nan bagay ki lakòz fi mouri nan fè pitit plis ann Ayiti. Se youn nan rezon ki fè fi ta dwe akouche lopital, kote gen moun ki fòme pou bay sèvis.

Kantite tan tranche ak akouchman pran pa menm pou tout fi. Li ka pran kèk è d tan oubyen plis pase yon jou. Se pa tout tan, men jeneralman tranche ak akouchman pran plis tan lè se premye pitit fi a, li pran pi piti tan nan lòt akouchman.

Apre tibebe a fin fêt, manman an ta dwe ba li tête nan espas premye è d tan an epi yon ajan polivan ki fôme ap voye je sou manman an ak tibebe a pou l asire l tout bagay an fòm.

Akouche lopital

- Anviwònman lopital la pwòp anpil e sa ede evite manman an ak bebe a fè enfeksyon.
- Yo kab bay manman an medikaman kont enfeksyon, medikaman pou diminye doulè, oubyen pou redui emoraji.
- Si gen pwoblèm, doktè a ka ede manman an ak bebe a. Yon egzanp, si bebe a pran yon move pozisyon, yo ka eseye fè bebe a pran bon pozisyon an, yo ka menm fè yon operasyon, kon sa bebe a ka sòti san pwoblèm.
- Si fi ansent lan gen SIDA, akouche lopital ap ede pou manman an pa pase SIDA a bay pitit la. Ni manman an ni bebe a dwe pran medikaman pou redui ris pou bebe a trape SIDA—enfekte pandan tranche, pandan akouchman, oubyen touswit aprè l fin fêt.

- Si fi a pa konn si l gen SIDA, yo kab fè l yon tès pandan tranche a, si li gen SIDA—si li enfekte, y ap bay ni li menm ni bebe a medikaman ki ka redui chans pou bebe a trape SIDA—pou l enfekte.
- Aprè bebe a fin fêt, doktè yo pral ede manman an, y ap konseye n sou alètman, yo pral gade kouman yo ka ede bebe a evite trape SIDA nan manman an, eksetera.
- Doktè yo pral bay bebe a premye pòsyon vaksen an epi y ap fè manman an konnen lè pou l retounen ankò pou kontinye vaksinasyon an.
- Kèk planin familyal pi byen mache touswit aprè akouchman, ou ka fè l nan lopital oubyen nan sant sante.
- Fi a ak bebe a ka repoze, yo ka jwenn bon jan swen aprè akouchman.

KONSEY: *Li enpòtan pou w pale ak fi ansent lan ANSANM ak patnè l epi manm fanmi l sou pou ki sa li enpòtan pou yon fi akouche lopital epi pou l planifye alavans pou akouche lopital. Gason ki ajan kore fanmi kab bon modèl nan sipòte fi yo pou yo akouche lopital.*

Siy danje t pandan tranche^{17, 18}

Fi ansent ak patnè yo ansanm ak manm fanmi yo dwe konnen siy danje pandan tranche a. Si yon fi gen nenpòt nan siy danje yo, li dwe al lopital touswit:

- Li kase lezo men tranche a pa kòmanse
- Bebe a kouche atravè nan mèvant lan
- L ap bay san anpil pandan akouchman an oubyen aprè akouchman an
- Li gen yon tranche ki long anpil
- Dlo ki sot nan bouboun li an parèt vèt oubyen mawon
- Li gen fyèv
- Li gen yon gwo tèt fè mal oubyen li wè twoub
- Li mal pou l respire
- Li gen atak oubyen li gen kris
- Bebe a pa fè mouvman anndan l

17 *Facts for Life*, page 19.

18 *Where women have no doctor: A health guide for women*. Page 85.

Kòman pou soulaje doulè yon fi ki gen tranche¹⁹

Pale ak fi a epi pale ak patnè l ansanm ak fanmi l sou bon jan mwayen pou soulaje tranche (sitou tranche ki vin bonè) Men yo:

- Fè mouvman ak kò l epi fè ti monte desanm, fè ti panche dèyè epi devan—sa ede w soulaje doulè a epi sa ede bebe a mete tèt anba
- Jwenn yon pozisyon ki alèz pou ou (met ajenou, chita ba ak jenou yo byen pliye, fèti kanpe epi apiye ann avan sou yon bagay, chita epi apiye sou yon bagay). Anpil fi pa santi yo alèz lè yo kouche sou do nan moman tranche ak akouchman e yo pa dwe fose yo fè sa.
- Repoze lè sa posib—tranche ak akouchman mande yon pakèt travay!
- Manje manje lejè—pa manje anyen ki gen twòp luil oubyen ki twò lou
- Bwè anpil dlo ak likid dous oubyen ji
- Pipi souvan
- Apre chak sekous doulè, respire dousman epi an pwofondè

19 *Where women have no doctor: A health guide for women.* Page 81.

PLANIFIKASYON AKOUCHMAN²⁰

Pandan vizit a domisilyè yo nan dezyèm trimès mwa gwosès yon fi, devlope yon plan pou akouchman ak fi a ak patnè l ansanm ak lòt manm fanmi an k ap ba li sipò:

Siy danje yo

- Revize pwoblèm grav, siy danje pandan gwosès la ak tranche ak fi a ak patnè l oubyen lòt manm nan fanmi an: kò kraze; fyèv; men ak figi anfle; gwo emoraji; gwo doulè nan mèvant; foskouch.
 - Ki kote fi a prale si gen pwoblèm grav oubyen siy danje pandan gwosès la (ki lopital)? Kòman l ap fè pou l ale epi kilès k ap avè l? Ekri plan an la a:
-
-
-

- Nan ki lopital fi a pral akouche? Ekri non an oubyen non yo la a:
-
-
-

- Kòman li prale nan lopital la epi konbyen tan sa ap pran? Kòman plan an ap ye si fi a dwe vwayaje lannuit?
-
-

- Fi a dwe deplase pou al nan lopital la menm kote tranche a kòmanse a. Revize siy ki anonse tranche a kòmanse ak fi a ak patnè l ansanm ak lòt manm nan fanmi l: likid glise ki melanje ak san ap sòti nan bouboun l; vant fè mal la kòmanse epi l ap vin pi fò, li dire plis, li dri dri; fi a kase lezo.

20 *Facts for Life*, page 19.

PLANIFIKASYON AKOUCHMAN

Swit

- Si fi a rete lwen lopital oubyen si li riske gen konplikasyon nan akouchman an, ki kote fi a ka al abite pandan 1–2 semèn anvan akouchman an (avèk yon fanmi oubyen zanmi ki rete touprè lopital oubyen nan yon kay kote w ka tann)? Kòman li prale la epi ki sa li dwe pote?
- Ak ki sa fi a dwe mache pou li menm ak pou bebe a? Kòman li menm ak patnè l ansanm ak lòt manm fanmi l ap fè pou genyen yo? (Kat swen anvan akouchman an, manje, dlo, omwen yon rad derechanj ki pwòp, yon kouchèt, rad oubyen dra pou bebe a, kotèks oubyen twal pwòp, sèvyèt, ti bokit pou netwaye, savon, etc.) Ekri lis la la a:

- Konbyen sa ap koute epi konbyen kòb fanmi an ap peye pou yo? (Fanmi yo ka bezwen kòmanse sere lajan davans.)
- Ki moun ki pral pran swen fanmi an pandan fi a pa la? Ki lè fi a ap pale ak moun sa a pou fè aranjman pou sa?
- Si fi a gen SIDA, ak ki remèd li dwe ale lopital la pou li menm ak pou bebe a? Ekri yo la a:

- Ki moun ki ka bay san si gen bezwen pou sa? Ekri non an la:

VIZIT KAY FI ANSENT

1ye vizit lè yo dékouvri fi a ansent oubyen yo sispèk li ansent

Siy danje yo

- Pale ak fi a epi ak patnè l ansanm ak manm fanmi l sou pwoblèm grav pandan gwo sès ki mande swen ijan nan sant sante: kò kraze, fyèv, men ak figi anfle, gwo emoraji, gwo doulè nan vant, foskouch, aksidan oubyen yon lòt evènman brital.
 - Mande fi a si l te gen nenpòt nan pwoblèm grav sa yo.
 - Mande fi a si li genyen nenpòt nan pwoblèm grav sa yo kounye a. Si l te gen oubyen ligenyen yo, fè plan pou l al akouche nan sant sante pi bonè posib. Ale avè l si sa nesesè.
 - Mande fi a ak manm fanmi l kòman fi a ap fè pou al nan sant sante si l gen nenpòt nan bagay sa yo nan semèn k ap vini yo, epi ede yo fè yon plan. Ekri plan an la a:
-
-
-

Klinik anvan akouchman

- Mande si fi a ale nan vizit anvan akouchman an déjà epi si li konn dat li sipoze akouche a.
 - Si repons lan se wi, tcheke kat vizit anvan akouchman an. Dat estimasyon akouchman an:
-
- Si fi a pot ko al nan vizit anvan akouchman an, poze kesyon pou w konnen ki difikilte ki posib ak mwayen pou jere yo.
 - Esplike pou ki sa vizit anvan akouchman yo enpòtan epi ki sa yo fè ladan yo.

VIZIT KAY FI ANSENT

Swit

- Ede fi a ak patnè l oubyen manm fanmi l jwenn ki lè epi kòman fi a prale nan premye vizit anvan akouchman an. Ekri dat la, kote a, ak lè a la a:

- Fè fi a konnen li dwe ale nan 4 vizit omwen anvan akouchman an antou (plis si gen pwoblèm). Travay avè l ak patnè l ansanm ak manm fanmi l pou w konnen kòman li pral nan vizit yo. Ekri plan pou al nan tout vizit yo la a:

Rete an sante

- Mande fi a ak patnè l oubyen manm fanmi l ki sa fi a planife pou ret an sante pandan gwochè la.
- Fè l konn fason l ka ret an sante pandan gwochè (anplis vizit anvan akouchman yo).

VIZIT KAY FI ANSENT

Swit

- Mande kòman fi a pral fè bagay sa yo. Idantifye etap 1 ap pase pou 1 fè bagay sa yo anvan pwochèn vizit a domisilyè ou a:
- Tès SIDA
 - 3 manje konplè pa jou ki genyen manje pou kenbe l djanm, manje ki gen enèji ak manje ki pwoteje kò a nan chak
 - Ti gress (fè, vitamin A, miltivitamin yodin)
 - Moustikè
 - Fè bagay san danje
 - Pa bwè alkòl, pa fimen ni pran medikaman pou kont li
 - Kenbe kò a pwòp
 - PTMEsi sa nesesè
 - Pa bwè alkòl, pa pran tabak, ni medikaman, ni pwodwi chimik
 - Pa pran medikaman sof si se preskripsyon
 - Bwè dlo
 - Repoze
 - Mande si l bezwen èd pou malèz kouran epi ede l si l bezwen sa pandan gwosès yo.
 - Eseye idantifye si fi a riske (li pokogen 18 lane, li depasse 35 lane, li fè pitit youn dèyè lòt epi pa gen 2 lane ki separe timoun yo). Si fi an danje, li dwe fè yon vizit anvan akouchman brèf san dèle.

Pandan chak vizit domisilyè**Siy danje yo**

- Mande fi a kòman l santi l.
- Mande fi a si li te gen nenpòt nan pwoblèm grav yo. Si l te genyen sa epi li pa t janm al nan sant sante, fè plan pou l ale brèf san dèle.

VIZIT KAY FI ANSENT

Swit

Klinik anvan akouchman

- Si fi a te gen pou l ale nan yon vizit anvan akouchman pandan dènye mwa a, mande l si l te ale epi tcheke kat anvan akouchman an.
 - Si wi, felisite l. Mande sa k te pase pandan vizit la epi ki konsèy doktè a te ba li.
 - Si non, mande pou ki sa. Poze kesyon pou w konnen difikilte yo epi ede fi a fè plan pou l ale.

Rete an sante

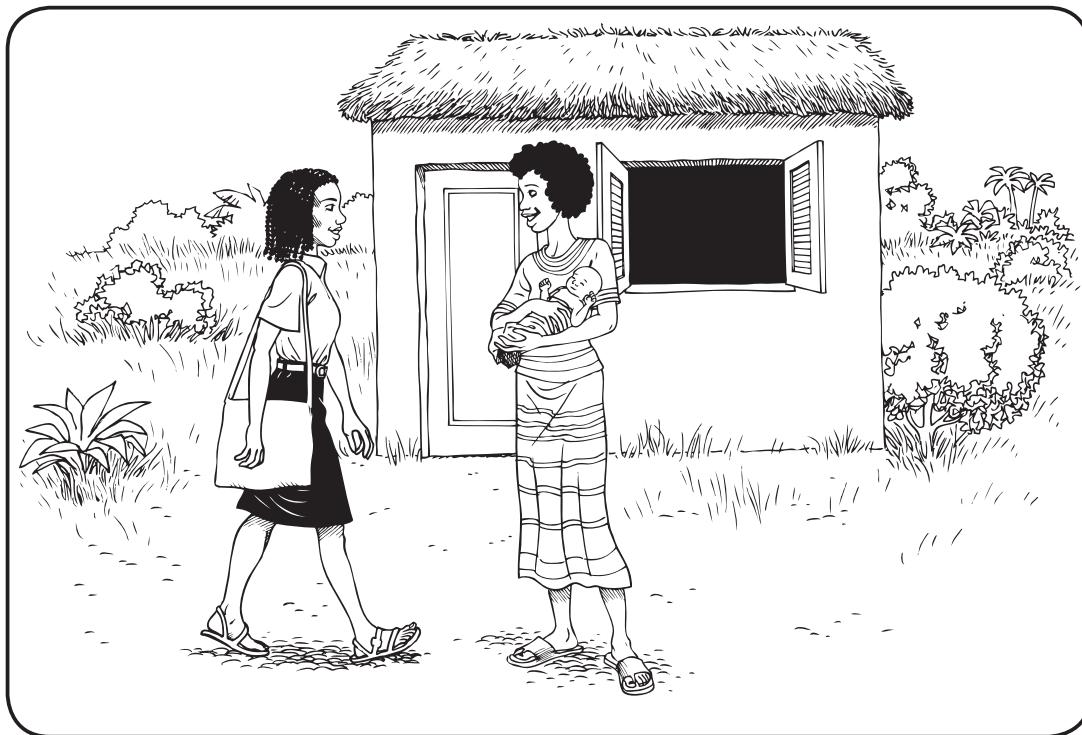
- Mande fi a ki sa l ap fè pou l ret an sante (lis pi wo a). Si li gen pwoblèm, poze kesyon pou w konnen difikilte ki posib yo. Ede fi a ak patnè l oubyen manm fanmi l idantifye sa li ka fè pou l ret an sante.
- Mande si l bezwen èd pou malèz kouran epi ede l si l bezwen sa pandan gwosès yo.

Lè fi a ansent 6 mwa

- Planifye akouchman an ak fi a epi planifye ak patnè l oubyen ak lòt manm fanmi yo. Sèvi ak lis verifikasyon planifikasyon akouchman an.
- Mande fi a ak patnè l oubyen manm fanmi l kòman y ap konnen lè fi a kòmanse gen tranche. Kou tranche a kòmanse fi a dwe al lopital. Si sa nesesè, fè yo konnen siy ki vle di tranche a kòmanse.

Swen pou manman ki fèk akouche

Vizit aprè Akouchman ak klinik aprè akouchman

Ajan kore fanmi yo ta dwe vizite tout fi pi bonè sa posib aprè akouchman pou asire yo yo an sante epi y ap ede bebe yo ret an sante.

Definisyon vizit pòs natal an: Yon vizit ajan kore fanmi an rann fi a **3 premye jou** aprè akouchman an oubyen plis.

- Yon pati nan vizit la gen tcheke siy danje yo ladan. Egzanp, si manman an gen gwo emoraji oubyen bay lòt siy danje, yo ta dwe mennen l nan sant sante oubyen lopital touswit.
- Si fi a akouche lakay, asire w l al nan sant sante pi bonè posib pou vizit konsiltasyon aprè akouchman an.
- Nan vizit aprè akouchman an, nou jwenn enfòmasyon ak konsèy sou bay tete tou, epi nou jwenn swen pou manman an ak bebe ki fèk fèt la, planin familyal, pwòpte, vaksinasyon pou bebe a, etc.

Ajan kore fanmi an ta dwe vizite fi yo plizyè fwa pandan premye semèn aprè akouchman an, chak semèn nan premye mwa a, aprè sa chak mwa.

Si fi a te akouche lopital, vizite l pi bonè posib aprè l fin rantre lakay li; aprè sa fesuivi nan semèn aprè, epi fè suivi ak vizit woutin chak mwa yo.

Si fi a te akouche lakay, vizite l menm kote l akouche a, oubyen menm kote w konn sa a. Ankouraje l pou al nan sant sante kou li kapab; aprè sa vizite l ankò aprè kèk jou pou w asire w tout bagay anfòm; aprè sa fè suivi ak vizit woutin chak mwa yo.

Lè w ap vizite, asire w manman an ak bebe a ret an sante epi manman an konn ki sa l dwe fè pou li menm ak bebe ki fèk fèt la ret an sante. Li enpòtan pou patnè l ak lòt manm fanmi l konnen sa fi a bezwen pou li menm ak bebe a ret an sante tou.

Definisyon konsiltasyon pòs natal: Yon konsiltasyon ak enfimyè a nan sant sante **3 jou** aprè akouchman an.

- Sante manman an ak bebe a kontwole.
- Enfòmasyon ak konsèy bay sou pwoblèm ki vini depi akouchman an (doulè, fyèv, emoraji, eksetera.), bay tete, iminizasyon, planin familyal, eks.

Kòman manman ki fèk akouche yo ta dwe ret an sante

Tete sèlman

Li pi bon pou bay tete sèlman pandan 6 premye mwa lavi tibebe e menm plis toujou. Pa bay bebe a bwè okenn lòt bagay ni manje nan 6 premye mwa yo. Aprè 6 mwa, bebe a ta dwe ap pran tete plis lòt manje.

Menm si yon fi gen SIDA, li kab bay bebe a tete san kè sote depi l te pran medikaman ki rele ARV a pandan gwosès li, nan moman tranche, ak pandan akouchman. Manman an oubyen bebe a bezwen pran medikaman chak jou jiskaske bebe a fini sevre.

Gwo emoraji

Kèk emoraji pandan akouchman nòmal. Men si yon fi kontinye bay anpil san aprè l fin pouse bebe a epi aprè mèvant lan fin sòti, oubyen si l ap bay anpil san vif kèk jou aprè akouchman an, sa vrèman grav.

Li dwe al nan sant sante touswit.

Konsiltasyon Pòs Natal

Manman ki fèk akouche yo ta dwe al nan sant sante pou yon konsiltasyon 3 jou aprè bebe a fin fêt. Konsiltasyon sa a enpòtan pou asire fi a ap geri, li pa gen okenn pwoblèm epi bebe a pa gen pwoblèm sante.

Menm si manman ki fèk akouche yo santi yo anfòm pou kounye a, men li toujou enpòtan pou yo al fè konsiltasyon sa a.

Manje

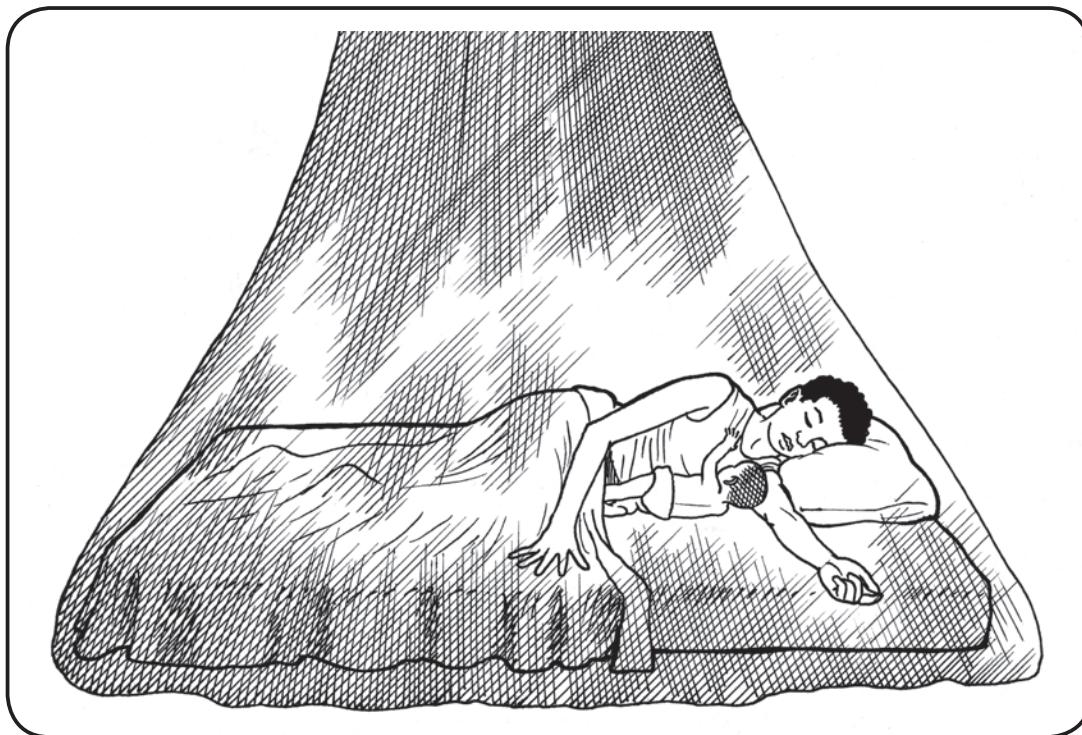
Fi k ap tete bezwen manje **plis manje** pase anvan paske kò yo bezwen plis enèji ak manje ki gen nannan pou pwodwi lèt pou bebe a.

Fi k ap bay pitit tete bezwen manje kont manje nan 3 gwoup manje yo chak jou. Piske yo bezwen manje anplis, yo bezwen manje **25% plis** manje kon sa pase anvan. Sa vle di de gwo manje plis manje maten an, oubyen 3 manje konplè pa jou.²¹

Ankouraje manman ki fèk akouche yo manje kont manje ki bon pou sante yo epi ki fè pati 3 gwoup manje yo, epi ankouraje yo bwè anpil dlo (fi k ap bay tete bezwen bwè plis), ankouraje yo kontinye pran vitamin anvan akouchman yo, ak ti gress fè pou yo rete an sante.

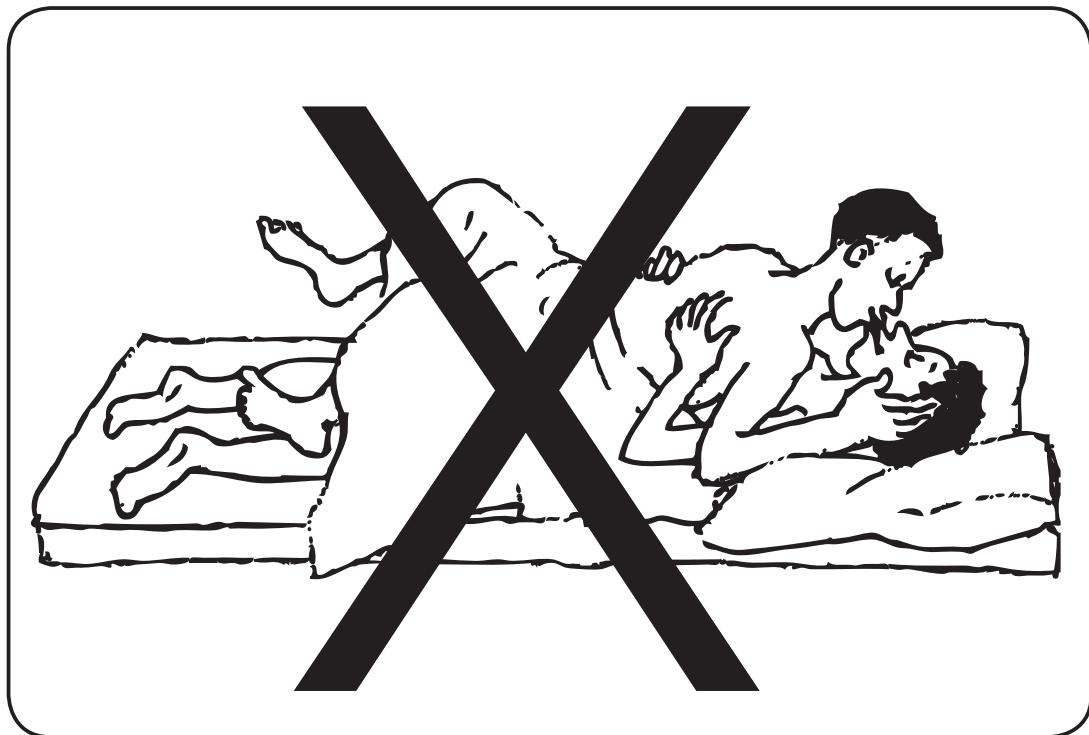
21 *Facts for Life*, page 15.

Moustikè

Manman ki fèk akouche ta dwe dòmi ak bebe ki fèk fêt la anba moustikè pou yo pa trape malarya. Tibebe yo frajil, kò yo pa gen ase rezistans pou konbat yon seri maladi, tankou malarya ki ka fè yo malad anpil.

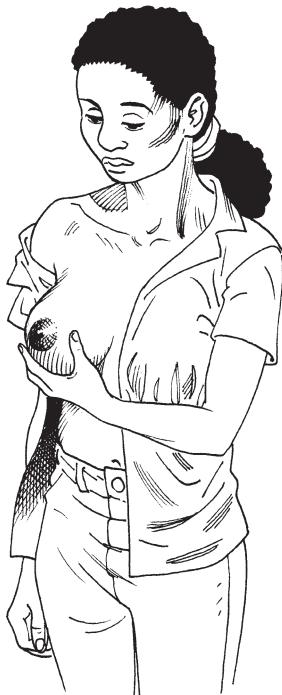
Tann dlo akouchman ak san kanpe avan komanse fè bagay

Lè fi a fin akouche, tann dlo akouchman ak san kanpe avan komanse fè bagay. Si fi a fe bagay oswa foue dwèt li nan bouboun li avan san kanpe, li pi fasil pou l trape enfeksyon.

Ou dwe konseye fanmi yo pa fè sa, epi esplike yo pou ki sa.

Pwoblèm ak tete yo

Yon fi kab gen doulè oubyen enfeksyon nan tete. Si sa rive l, li ka gen youn nan pwoblèm sa yo. Li vrèman enpòtan pou fi a kontinye bay tete an menm lè l gen pwoblèm sa yo, epi pou l al nan sant sante. Ou ka bay tete san ris menm lè w gen pwoblèm sa yo:

- **Maleng oubyen tete ki fann:** Met enpe lèt tete sou yo epi kite l sèch; kite tete a pran lè ak solèy; pa pase savon oubyen krèm sou tete yo; si tete yo pa anfòm nan 2–3 jou, al nan sant sante.
- **Tete gonfle:** Tete yo sanble plen anpil, yo anfle, yo di, yo lou, oubyen yo cho. Mete yon konprès demi mouye ki cho sou tete yo epi bay bebe a tete pi lontan epi pi souvan.
- **Tiyo lèt la bouche:** Gen yon boul sansib ki fè w mal sou tete yo epi alantou pwent tete a wouj. Kontinye bay tete ak tete ki malad la, chanje bebe a pozisyon , epi mete konprès tyèd sou tete yo plizyè fwa nan jounen an pandan 20 minit oubyen plis.
- **Enfeksyon nan tete:** Tete a oubyen tete yo wouj, yo sansib anpil, yo anfle, ou santi l cho epi kèk fwa l grate w. Manman an kab gen fyèv, doulè, epi li ka anvi vomi. Al nan sant sante touswit.

- **Bòkè (chanklèt) nan bouch bebe a ak sou tete yo:** doulè nan pwent tete yo pou plis pase yon semèn, gratèl, tete a ap lanse w.
- **Netwaye pwent tete yo epi netwaye bouch bebe a ak dlo pwòp yon fwa pa jou.** Si pwoblèm nan pa rezoud aprè kèk jou, al nan sant sante.

Pwòpte Vajen (Bouboun)

Byen benyen epipa fè twalèt de ba plis ke 3 fwa nan jounen. Sa ka mennen enfeksyon epi sa ka mete fi a nan sitiyasyon pou l trape enfeksyon pi fasil.

Fi yo ta dwe sèvi ak dlo fre, ki pwòp, ki trete ak savon pou fè twalèt de ba yo.

Yo pa ta dwe eseye lave anndan bouboun an ak gwo dlo oubyen ak dwèt yo. Yo pa ta dwe lave l pi souvan pase 2 a 3 fwa pa jou.

Fi yo kab sèvi ak yon bwat savon vid plen dlo pwòp pou vide sou pati siperyè yo, sot anlè desann anba aprè chak fwa yo fin benyen.

Gen kèk dlo ki sòti nan bouboun fi yo ki nòmal. Li enpòtan pou w esplike fi yo ak patnè yo sa pou enpeche fi yo lave bouboun yo twòp.

Plànin familyal

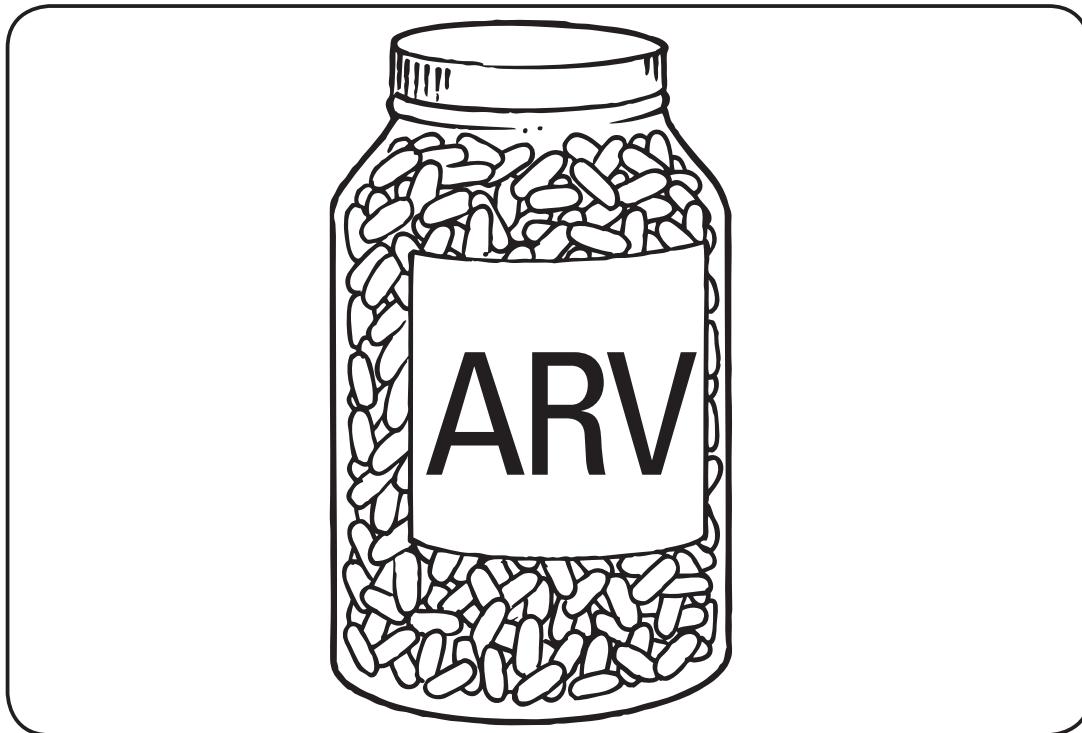

Yon fi ki fèk fin akouche, bebe li a, ak fanmi li ap ret an sante si fi a tann pipiti 2 zan pou l gen yon lòt timoun. Fè fi yo konnen kòman planin kab ede fanmi an ret an sante ak metòd ki disponib nan planin familyal. Ede fi a devlope yon plan sou planin familyal li pral adopte aprè akouchman an ak kòman l ap fè pou l jwenn metòd la.

Gen kèk Plànin familyal f a pa ta dwe itilize lè lap bay tete, men gen plizyè lòt metòd fi a ka chwazi.

Fè fi yo sonje gen yon metòd planin bay tete. Toutotan l ap bay bebe a tete sèlman san ji ni lòt manje, li pa gen règ, bebe a pokon gen 6 mwa.

Yon fwa fi a kòmanse gen règ li ankò, li kab ansent epi li ta dwe itilize yon metòd planin familyal pou evite yon gwosès li pa t swete.

ARV²²

Tout bebe yon fi ki gen SIDA akouche bezwen pran medikaman ki rele ARV a depi lè 1 fêt epi chak jou pandan 6 premye semèn li fêt la. Tout manman ki fèk fin akouche ki gen SIDA ta dwe pran ARV a tou chak jou pandan 1 ap fè alètman, li dwe pran 1 pandan tout lavi l. Sa ede 1 pwoteje bebe a kont SIDA pandan 1 ap bay tete a.

Chans pou trape SIDA nan lèt tete a diminye nèt si:

- Manman an an sante
- Manman an ap pran ARV
- Bebe a ap pran ARV (siwo nevirapin) chak jou depi 1 fêt jiska 6 semèn
- Bebe a bwè lèt tete pi lontan posib depase 6 mwa (tete sèlman), epi w pa melanje 1 ak lòt manje
- Prevansyon fêt pou enfeksyon nan tete epi si sa rive w trete touswit tout pwoblèm manman gen nan tete
- Bòkè (chanklèt) nan bouch bebe a trete touswit

²² Colton, T., Costa, C., Twyman, P., Westra, L., & Abrams, E. (2009, updated in 2011). *Greater involvement of people living with HIV in PMTCT and care and treatment programs: Comprehensive peer educator training curriculum*. New York, NY: Columbia University, ICAP.

Asire w manman ki gen SIDA yo angaje nan pwogram swen ak tretman epi asire w bebe yo a ap suiv nan klinik. Manman ki fèk akouche ki gen SIDA bezwen plis sipò pou pran medikaman pa yo epi pou bay bebe a medikaman korèkteman, an menm tan, chak jou.

Repo

Kò yon fi bezwen geri aprè akouchman. Li itilize anpil enèji pou l pwodwi lèt pou bebe a tou. Li bezwen repo. Lòt manm fanmi an ta dwe ede l ak travay nan kay yo epi ak lòt travay toujou.

DANJE!

Mennen fi a nan sant sante touswit si l gen nenpòt nan siy danje sa yo:

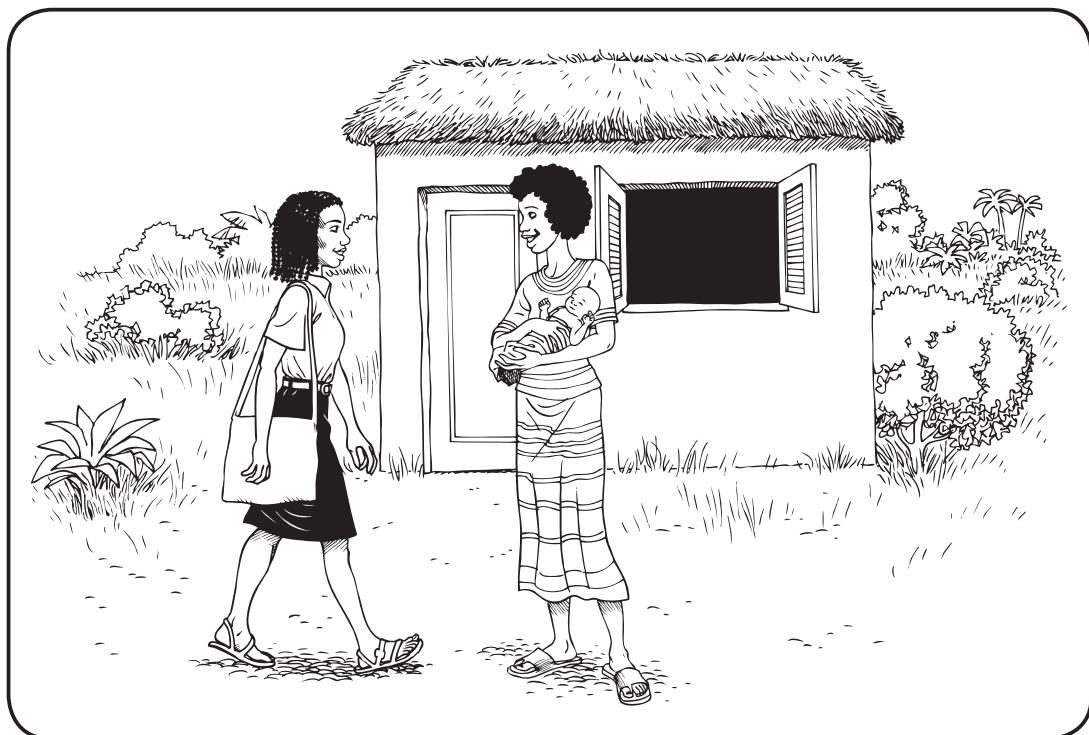
- Ap bay anpil san aprè akouchman
 - Li mouye plis pase 2 kotèks oubyen plis pase 2 twal lenj nan 1èd tan premye jou aprè akouchman
 - Li mouye plis pase 1 kotèks oubyen plis pase 1 twal lenj nan 1èd tan aprè premye jou a
 - Li gen yon ti flo san k ap kontinye
- Fyèv ak frison
- Doulè ak vant sansib
- Likid ki gen move sant k ap sot nan bouboun an

Si yon manman ki fèk akouche gen nenpòt nan siy danje yo, li ka gen yon enfeksyon nan matris oubyen enpe nan mèvant lan kab ret anndan l.

Sitiyasyon sa yo prezante gwo danje. Fi a ka vin pa ka fè pitit oubyen li ka mouri si sa yo pa trete touswit.

Swen pou bebe ki fèk fèt

Vizit apre akouchman

Ajan Kore Fanmi yo dwe vizite tout fanm apre yo fin akouche nan mezi sa posib, pou asire yo an santé e asire yo bebe ki fèk fèt la ansante.

Ajan Kore Fanmi yo dwe vizite manman yo ak bebe yo anpil fwa pandan premye semèn apre akouchman, chak semèn pandan premye mwa a ak chak mwa.

Lè w fè yon vizit, asire w manman an ak bebe li a rete an santé, epi manman an konnen kòman pou l kenbe tèt li ak bebe li a an santé. Sa enpòtan tou pou mari li ak lòt manm fanmi an konnen sa manman an bezwen pou l kenbe tèt li ak bebe a an sante.

Bay tete sèlman

Bebe ki fèk fèt dwe tete kèlkeswa lè li vle. **Chak 3 zè d tan pou pi piti, epi 8 fwa pa jou pou pipiti.** Pi fò bebe yo pral vle manje pi souvan pase sa nan 2 premye mwa yo. Manman yo dwe kenbe bebe yo tou prè yo pandan lannwit ak pandan lajounen tou tan sa posib. Yo dwe kite bebe yo tete toutotan yo vle. Plis bebe a tete, plis manman an ap bay lèt.

Bebe yo vle tete lèt lè yo grangou, lè yo swaf ak lè y ap goumen ak yon malady, lè y ap grandi anpil oswa lè yo vle santi yo byen. Si manman yo pa sèten sa bebe a bezwen, yo dwe eseye ba l tete

Sonje: Bebe yo pa bezwen okenn lòt manje ni likid ki pa lèt ki sot nan tete pou 6 premye mwa yo, menm dlo yo pa bezwen! Lè nou bay bebe yo lòt manje oswa likid nan 6 premye mwa yo, sa ka fè yo malad, paske bebe a pran mwens lèt tete, epi paske manman an pwodwi mwens lèt.

Pipi ak poupou

Bebe yo dwe pipi regilyèman. Yo dwe poupou yon fwa chak jou pou pi piti. Lè bebe yo tou piti, sa ka pran tan pou bebe yo gen yon lè fiks. Nouvo manman yo dwe swiv lè bebe yo pipi ak lè yo poupou byen, si sa posib.

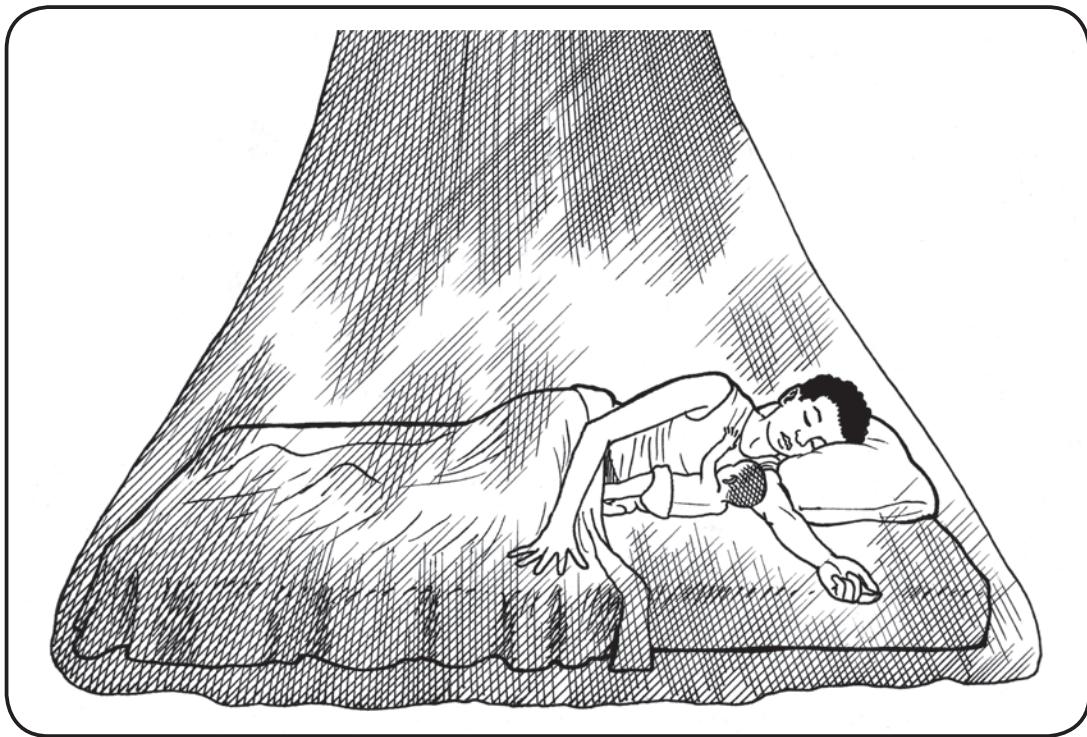
Si bebe a pa pipi, si li pa poupou regilyèman, manman l dwe eseye ba l tete pi souvan. Sa enpòtan pou n pa kite bebe yo pèdi dlo. N ap reyisi lè nou ba yo tete souvan.

Chalè kò

Vlope yon bebe, kenbe li, ede nou kenbe kò l cho epi an sante. Pi bon mwayen pou kenbe bebe a cho se kite l an kontak ak kò manman l. Papa yo ka gen ti tan pa yo pou kò yo an kontak ak kò bebe yo tou.

Moustikè

Jenn manman yo dwe dòmi. Yo dwe repoze anba moustikè avèk ti bebe ki fèk fèt yo, pou yo pa trape malarya. Sistèm defans ti bebe ki fèk fèt yo poko devlope, e malarya kapab fè yo malad anpil.

Kòd lonbrik²³

Sa enpòtan pou manman yo konnen kòman pou kenbe kòd lonbrik ti bebe yo pwòp, epi pou yo rekonèt siy enfeksyon yo.

Montre manman yo kenbe kòd lonbrik sou bebe a pwòp epi lave l. L ap vin nwa, e l ap tonbe nan premye semèn nan.

Swen kòd lonbrik la

- Netwaye kòd lonbrik la avèk alkòl ak yon twal pwòp chak lè w ap chanje kouchèt.
- Ou pa bezwen kouvri l ak anyen, toutotan pa gen mouch ak pousyè.
- Pou pwoteje l kont mouch ak pousyè, itilize yon moso twal gaz oswa twal pwòp pou kouvri l san w pa sere l.
- Chache pou n wè si gen koulè wouj oswa pij sou kote kòd la pou nou kontwole si gen enfeksyon.
- Pa benyen bebe a nan kivèt jiskaske kòd la tonbe (paske kòd la dwe rete sèk).

²³ Where women have no doctor: A health guide for women. Page 95.

Sante moun k ap fè pitit

- Si kòd lonbrik la wouj oswa anfle oubyen l ap bay pij (dlo blan oswa jòn), oswa si l ap senyen oswa l ap bay move sant, pote bebe a nan sant sante paske se kapab yon gwo enfeksyon.

Si kòd lonbrik la gen enfeksyon, bebe a ka gen **tetanòs**. Sa se yon ijans. Men sa ki pwouve bebe a gen tetanòs:

- Lafyèv
- Pa kapab rale lèt nan tete a
- Kriye tout tan
- Souf anlè
- Kòd rèd

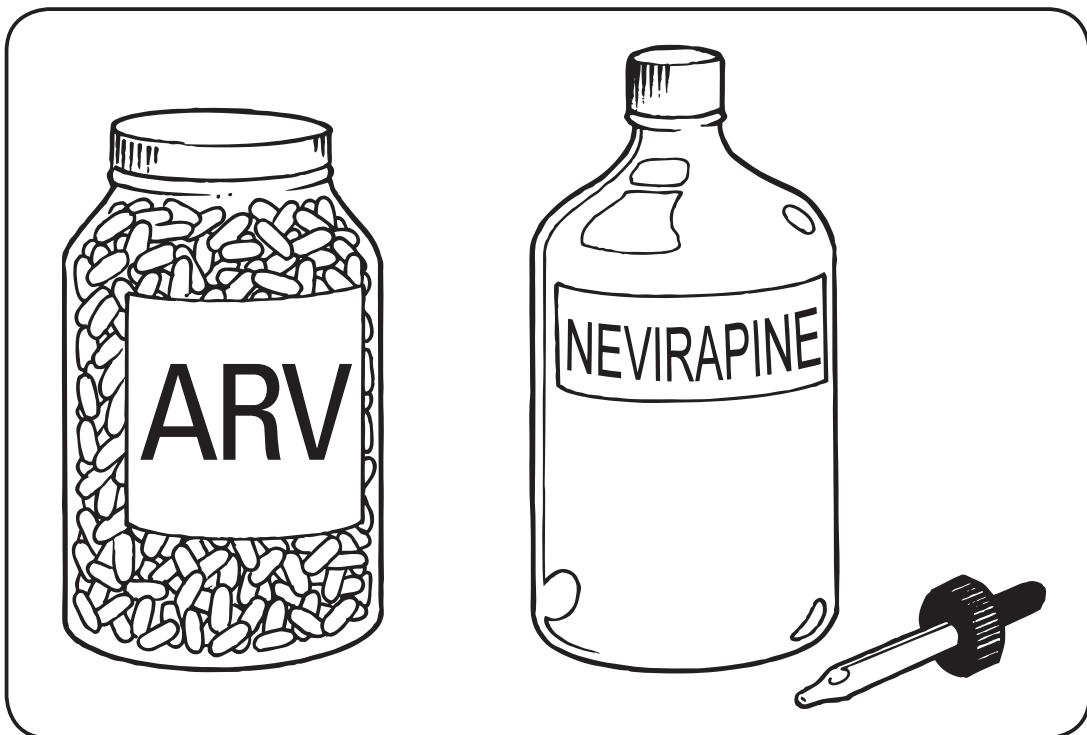
Vaksinasyon ak konsiltasyon

Tout bebe bezwen konsiltasyon tanzantan nan sant sante, menm si yo an sante. Manman yo ak bebe yo bezwen ale nan sant sante pou pran swen apre akouchman **pandan 3 premye jou apre ti bebe a fin fèt**. Enfimyè a ap konsilte manman an ak bebe a nan klinik apre akouchman an, e l ap vaksinen bebe a si sa nesesè.

Bebe a bezwen vaksen pou l rete sante—lè li fèt, 6 semèn, 9 semèn, 14 semèn ak 19 mwa. Si bebe a pa fèt nan lopital, manman l dwe ale nan sant sante avè l pou vaksine l kou manman an kapab fè trajè a.

Bebe ki riske pran VIH

Tout bebe yon man ki gen VIH la fè bezwen pran medikaman ki rele ARV depi lè li fèt la, chak jou pandan 6 premye semèn li. Manman an dwe pran ARV tout tan l ap bay bebe a tete epi pou tout rès vi li. Sa ap ede l pwoteje bebe a kont VHI lè l ap tete.

Bebe ki riske pran VIH pandan gwo sès ak nan moman akouchman yo bezwen kòmanse pran medikaman ki rele Kotrimokzazòl tou jouk yo gen 6 semèn. Yo kapab fè tès pou yo 6 semèn apre yo fin fèt.

Asire nou manman ki gen VIH swiv nan pwogram PTME epi yo menen tibebe yo nan konsiltasyon tazantan. Bebe ki riske pran VIH yo dwe ale konsilte tout tan, yo dwe vaksinen a lè yo prevwa pou sa.

DANJE!^{24, 25}

Yo dwe mennen bebe a nan sant sante a rapid si li gen youn nan siy danje sa yo:

- Siy enfeksyon, ak tetanòs tou:
 - Lafyèv (depase 37.5C) oswa tanperati ba (pi ba pase 35.5C)
 - Tete vit (plis pase 60 rale chak minit)
 - Mal pou respire
 - Pa kapab souse tete byen oswa pa pran tete menm
 - Yon bann bouton oswa boul anvayi l (ti bouton yo nòmal)
 - Mal pou reveye nan dòmi, pa ka leve pou manje
 - Pa twò fè mouvman
 - Kò rèd
 - Kriye tout tan
 - Pij wouj oswa jòn, san oswa dlo ki gen move sant ki soti nan kòd lonbrik la
- Siy lè ti bebe a ap pèdi dlo
 - Pipi mwens oswa pipi fonse, pipi a santi di
 - Bouch ak lang sèch
 - Je l oswa po l sanble pal
 - Bouton mou ki gen dlo nan tèt li
- Vomi tout tan, rejte lèt, oswa vomi san
- Je jòn ak po jòn ki dire (siy lajonis)
- Popyè je wouj oswa gonfle avèk pi ak san (Siy enfeksyon nan je)

Tout se siy danje. Yo dwe mennen bebe a nan sant sante touswit. Ale ak ni manman an ni bebe li a, si sa posib.

24 Where women have no doctor: A health guide for women. Page 95.

25 The Hesperian Foundation (2012?). New where there is no doctor: advance chapters. Chapter 23: Newborn babies and breastfeeding. Berkeley, CA: The Hesperian Foundation. Pages 12-18.

VIZITE MANMAN AK TIBEBE KI FÈK FÈT

Vizit ki nesesè

- Sou 3 premye jou apre akouchman yo
- Plizyè fwa nan premye semèn apre akouchman an
- Chak semèn pandan premye mwa a
- Chak mwa apre sa

Premye vizit

Sante manman

- Esplike manman an ak mari li oubyen lòt manm fanmi an siy danje ki mande ale nan sant sante touswit yo: emoraji, fyèv, frison, vant fè mal, dlo ki gen move sant k ap soti nan bouboun.
- Mande manman an si li gen youn nan pwoblèm grav sa yo. Si li genyen, fè plan pou li pou l ale nan sant sante pi vit posib. Ale avèk li si sa nesesè.
- Mande manman an ak mari li oubyen lòt manm fanmi an kòman fi a ap rive al nan sant sante nan demen oubyen nan de jou si li ta gen youn nan pwoblèm grav sa yo. Ede yo fè yon plan. Ekri plan an la a:

- Mande manman an ak mari li oubyen lòt manm fanmi an ki sa manman an fè pou l ka rete an sante.
- Di yo ki sa manman ki fek akouche ta dwe fè pou yo ka rete an sante (akote sèvis sante apre akouchman an).

VIZITE MANMAN AK TIBEBE KI FÈK FÈT

Swit

- Mande kòman manman an ap ka fè bagay sa yo. Bay ki sa li menm ak lòt manm fanmi an pral fè pou rive fè bagay sa yo anvan pwochen vizit ou a:
 - Bay tete sèlman
 - 3 manje konplè chak jou ki gen manje ki pou bati kò, manje ki bay fòs ak enèji, manje ki pwoteje kò
 - Sipleman (miltivitamin, fè)
 - Moustikè
 - Pa fè bagay lè san ak dlo nan bouboun nan pokon kanpe
 - Ijyèn bouboun
 - PTME si sa nesesè
 - Planin (gade pi ba a)
 - Repo
- Poze manman an ak mari l kesyon pou ou ka konnen kòman yo fè zafè planin nan. Ede manman an ak mari l konnen sa yo ap gen pou yo fè pou yo fè planin si yo dakò ak lide a.

Sèvis sante apre akouchman

- Mande si manman an ale nan sèvis sante apre akouchman deja epi gade kat li.
- Si manman an pokon ale, poze kesyon pou ou konnen ki anpechman ki genyen epi ki mwayen ki genyen pou pran kontwòl difikilte sa yo.
- Esplike sa ki fè sèvis sante apre akouchman enpòtan ki fè manman an ta dwe dwe menmen tibebe li a pi vit posib (nan twa premye jou apre akouchman yo).

VIZITE MANMAN AK TIBEBE KI FÈK FÈT

Swit

- Ede manman an ak mari li oubyen lòt manm fanmi an konnen ki lè pral nan sèvis sante apre akouchman epi kòman li sa a ap fèt. Ekri plan an la:

- Esplike manman an ak mari li oubyen lòt manm fanmi an lè vizit sèvis sante apre akouchman yo. Ede yo fè yon plan pou ale fè tout vizit yo. Ekri plan an la:

Sante tibebe ki fèk fèt

Siy danje

- Esplike manman an ak mari li oubyen lòt manm fanmi an siy danje ki mande ale nan sant sante touswit. Mande ou wè tibebe a ou menm epi pou ou gade l:

- Siy enfeksyon, ak tetanòs:

- Fyèv (plis pase 37.5° C) oubyen tanperati ba (pi ba pase 35.5° C)

- Souf wo (plis pase 60 respirasyon pa minit)

- Mal pou respire

- Pa ka rale tête a oubyen pa manje

- Bouton sou tout kò ak anpil ti bouton oubyen klòk (ti bouton yo nòmal)

- Pa manje

- Gen pwoblèm pou reveye, pa ka reveye pou manje

- Pa jwe

VIZITE MANMAN AK TIBEBE KI FÈK FÈT

Swit

- Kò rèd
 - Kriye san rete
 - Pi blanch oubyen jòn, san oubyen dlo ki gen move sant k ap soti nan tèt lonbrik
 - Kriz (pèd konesans ak jigote)
 - Siy ki moutre li pèdi anpil dlo:
 - Pipi mwens oubyen pipi fonse, pipi ki gen gwo sant
 - Bouch ak lang sèch
 - Je oubyen po pal
 - Kote nan tèt li ki mou epi ki fon
 - Li ap vomi vire tounen epi li rejte lèt oubyen li vomi san
 - Je ak po jòn pandan lontan (siy lajonis)
 - Pòpyè l wouj oubyen anfle ak pi ki gen san
 - Si tibebe a gen nenpòt nan pwoblèm grav sa yo, fè plan pou mennen l nan sante touswit. Akonpanye manman an si sa nesesè.
 - Mande manman an ak mari li oubyen lòt manm fanmi an kòman yo pral nan sante si tibebe a gen youn pwoblèm grav sa yo nan youn oubyen de jou. Ede yo fè yon plan. Ekri plan an la.
-
-
-

Fason pou bay tete

- Mande manman an chak ki lè li bay tibebe a epi kòman sa ap mache.
(Tibebe ki fèk fèt bezwen tete chak 3 zè d tan pou pi piti, epi 8 fwa pou pi piti sou yon peryòd nan yon joune.)

VIZITE MANMAN AK TIBEBE KI FÈK FÈT

Swit

- Mande manman an pou li moutre ou kòman li bay tete. Ede li amelyore pozisyon li bay tete a si sa nesesè. Sèvi ak lis remak sou fason pou yo bay tete a si sa nesesè.
- Mande manman an si li gen yon pwoblèm nan tete. Si li gen pwoblèm, mande li pou li esplike ou pwoblèm nan (tete fè mal oubyen pwent tete fann, tete plen, pwent tete bouche ak lèt, enfeksyon), di li sa pou li fè nan ka li a.

Fason pou rete an sante

- Mande manman an ak mari li oubyen lòt manm fanmi an sa yo fè pou kenbe tibebe ki fèk fèt la an sante.
- Di yo sa yo ta dwe fè pou yo kenbe tibebe ki fèk fèt la an sante si sa nesesè (akote sèvis sante apre akouchman).
- Mande manman an ak mari li oubyen lòt manm fanmi an kòman y ap fè pou yo rive fè bagay sa yo. Di yo sa yo gen pou yo fè pou yo ka rive fè bagay sa yo anvan pwochen vizit ou a:
 - Tete sèlman chak 3 zè d tan pou pi piti
 - Poupou epi pipi nòmalman
 - Kòd lonbrik
 - Moustikè
 - Chalè
 - Nevirapine depi tibebe a fèt jiskaske li gen 6 semèn si manman an gen VIH
 - Vaksinasyon ak vizit ka doktè
- Mande manman an ak mari li oubyen lòt manm fanmi an ki vaksen tibebe a pran deja epi mande wè kat vaksinasyon an.

VIZITE MANMAN AK TIBEBE KI FÈK FÈT

Swit

- Konseye manman an ak mari li oubyen lòt manm fanmi an ki lè ak ki kote tibebe a ta dwe pran pwochen vaksen an, epi ede yo fè yon plan. Ekri plan an la a:
-
-
-

Chak vizit**Sante tibebe ki fèk fèt la**

- Mande ou wè tibebe a. Mande ki siy danje tibebe a bay epi chèche pou kont ou.
- Si tibebe a bay yon siy danje kèlkonk, fè yon plan pou mennen tibebe a nan sant sante touswit.
- Mande manman an chak ki lè li bay tibebe a tete epi kòman sa ap mache. Ede l jere pwoblèm si sa nesesè.
- Mande manman an sa li fè pou kenbe tibebe a an sante (lis bagaypi wo yo). Si li ap fè fas ak difikilte, poze kesyon pou ou konnen ki difikilte li genyen. Ede manman an ak mari li oubyen lòt manm fanmi an dekouvri sa yo ka fè pou kenbe tibebe a an sante.

Sante manman an

- Mande manman an kòman li santi li.
- Mande manman an si li gen yon pwoblèm grav. Si li gen yon pwoblèm grav, fè yon plan pou li ale nan sant sante pi vit posib.

VIZITE MANMAN AK TIBEBE KI FÈK FÈT

Swit

- Mande manman an si li ale nan sèvis sante apre akouchman epi mande wè kat li.
- Si li ale nan vizit, felisite li. Mande li sa ki te fèt nan vizit la epi ki konsèy doktè a ba li.
- Si li pa ale nan vizit, mande li pou ki sa li pa ale. Poze kesyon pou konnen ki difikilte li genyen epi ede fi a ak tout mari li oubyen manm fanmi an fè yon plan pou li ale.
- Mande fi a sa li fè pou li rete an sante (lis bagay pi wo yo). Si li gen difikilte, poze kesyon pou ou konnen ki difikilte. Ede manman an ak mari li oubyen manm fanmi an pou yo dekouvri sa li ka fè pou li rete an sante.

NÒT: Itilize kopi kart nitrisyon ki disponib pou pwoje a.

Kòmanse bay tete bonè ak kolostwòm^{26, 27}

- Kolostwòm nan se premye lèt jòn epè a. Li chaje ak Vitamin A ak bagay k ap pwoteje tibebe a kont maladi. Li enpòtan anpil pou tibebe a pran premye lèt sa a.
- Kolostwòm nan ede netwaye trip tibebe a epi li ede li fè premye poupou l.
- Ou ka di li se yon “likid lò” pou tibebe a.
- Lè tibebe a ap souse tete a sa fè matris manman an sere pou l pouse mè vant lann soti.
- Lè tibebe a ap souse tete a sa fè matris la vin sere, sa ki fè san an vin diminye.
- Bay tete touswit pouse tete manman an bay lèt.
- Chak fwa manman an bay tete, li vin bay plis lèt, epi li enpòtan anpil pou li kòmanse bay tèt li abitid sa a depi nan kòmansman.

26 IYCN Counseling Cards.

27 Where women have no doctor: A health guide for women. Page 107.

LIS DEMONSTRASYON AKTIVITE BAY TETE²⁸

<p>Non manman an _____</p> <p>Non ti bebe a _____</p> <p>Siy ki moutre ou bay tete a byen:</p> <p>JENERAL</p> <p>Manman an:</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Manman parèt an sante ☐ Manman an alèz e li santi byen ☐ Siy atachman ant manman an ak tibebe a <p>Tibebe a:</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Tibebe a parèt an sante ☐ Tibebe a kal e li alèz ☐ Tibebe a chèche tete a si li grangou <p>TETE</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Tete a parèt an sante ☐ Manman an pa gen doulè oubyen li pa ti pwoblèm nan tete ☐ Manman an byen soutni tete a ak dwèt li 	<p>Dat _____</p> <p>Laj tibebe a _____</p> <p>Siy difikilte:</p> <p>JENERAL</p> <p>Manman an:</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Manman parèt malad oubyen deprime ☐ Manman parèt mal alèz ☐ Manman an ak tibebe a pa gade youn lòt nan je <p>Tibebe a:</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Tibebe a kòm anvi dòmi oubyen li sanble malad ☐ Tibebe a ap bat kò l oubyen l ap kriye ☐ Tibebe a pa chèche <p>TETE</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Tete a parèt wouj, anfle, oubyen malad ☐ Manman an gen doulè nan tete l oubyen nan pwent tete l ☐ Manman an kenbe tete a ak dwèt li nan pati fonse a, lwen pwent tete a
--	--

28 UNICEF/WHO, *UNICEF/WHO Breastfeeding Promotion and Support in a Baby-Friendly Hospital: 20 hour Course, Section 3.2 Revised, Updated and Expanded for Integrated Care* (New York/Geneva: UNICEF/WHO, 2006), 118. http://www.unicef.org/nutrition/files/BFHI_Revised_Section_3.2.pdf

LIS DEMONSTRASYON AKTIVITE BAY TETE

Siy ki moutre ou bay tête a byen:

POZISYON TIBEBE A

- Tèt tibebe a ak kò li (zòrèy-zepòl-senti) kenbe byen dwat
- Manman an kenbe tibebe a kole sou li
- Li kenbe tout kò tibebe a
- Tibebe a chèche pwent tête a tête a ak nen li

FASON TIBEBE A KOLE NAN TETE A

- Pi fò won fonse ki antoure tête parèt anlè po bouch anlè tibebe a
- Bouch tibebe a louvri byen laj
- Po bouch anba tibebe a vire lanvè
- Babin tibebe a touche ak tête a

FASON TIBEBE A AP RALE LÈT LA

- Tibebe ap rale lèt la soti fon tou dousman, epi li pran yon poz
- Bò machwè tibebe a won lè l ap tête
- Tibebe lage tête a lè li fini

Siy difikilte:

POZISYON TIBEBE A

- Kou tibebe a ak tèt li vire pou l tête
- Li pa kenbe tibebe a pre l
- Se tèt tibebe a ak kou l manman an kenbe sèlman
- Tibebe a chèche pwent tête a tête a ak po bouch anba li oubyen ak babin li

FASON TIBEBE A KOLE NAN TETE A

- Pi fò won fonse ki antoure tête a parèt anba po bouch anba tibebe
- Bouch tibebe a pa louvri byen laj
- Po bouch tibebe a pwenti al devan oubyen yo vire rantre
- Babin tibebe a pa touche ak tête a

FASON TIBEBE A AP RALE LÈT LA

- Tibebe a rale vit, tankou se van l ap rale
- Bò machwè l rantre lè l ap tête
- Manman an retire tête a nan bouch tibebe a

Bon fason pou bay tete^{29, 30}

Manman yo bezwen pou yo fè yo gen konfyans yo ka nouri tibebe yo kòrèkteman ak lèt manman sèlman jis rive 6 mwa, epi yo bezwen pou yo montre yo kòman pou yo fè sa a.

Tout manman bezwen mari yo, fanmi yo, vwazinay, zanmi, ajan polivalan yo, ak patwon yo ankouraje yo, kore yo pou yo bay tete. Sitou manman ki pa gen konfyans yo oubyen sa ki pa jwenn moun kore yo. Yon manman ki te fè sezaryèn lè l ap akouche ka bezwen yon èd anplis pou l ka kòmanse bay tibebe li a tete pandan kò l ap geri.

29 *Facts for Life*, pages 52-53.

30 *Where women have no doctor: A health guide for women*. Page 107.

Tete yon manman fè valè lèt tibebe a bezwen. Prèske tout manman ka bay tete byen epi yo ka bay kantite lèt ki sifi lè:

- Yo bay tete sèlman pandan 6 premye mwa yo.
- Tibebe a nan bon pozisyon, li a kole nan tete manman an, epi tete a byen rантre nan bouch li.
- Tibebe a tete valè fwa ak valè tan li vle, lannuit kou lajounen, epi li rete nan tete a jiskaske li fin tete.
- Tibebe a ta dwe fin rale lèt nan yon tete anvan manman an ba li nan lòt tete a. Men pou ki rezon:
 - Lèt ki pi blanch ki soti lè tibebe a gen kèk minit depi l ap tete a gen plis grès pase premye lèt ki soti a.
 - Tibebe a bezwen grès sa a, alèkile li enpòtan pou ou kite tibebe a fin ak yon tete anvan anvan ou ba l lòt la.
 - Si tibebe a tete nan yon sèl tete yon fwa, kòmanse ak lòt tete a pwochèn fwa a.

Fason pou ou kenbe tibebe a ak fason pou ou mete I

Lè ou kenbe tibebe a nan bon pozisyon, sa fè li pi fasil pou l pran tete a byen nan bouch li pou l tete.³¹

Fason pou ou kenbe tibebe a ak fason pou ou mete I

- Chita nan yon pozisyon kote ou alèz epi ou rilaks, do ou byen dwat.
- Soutni tèt tibebe a ak men ou oubyen ak bra ou.
- Si sa nesesè, mete yon zòrye anba bra ou pou ede ou sipòte pwa a.
- Tèt tibebe a ak kò l ta dwe ale dwat.
- Tann jiskaske bouch li louvri byen laj.
- Mennen tibebe a vin jwenn tete a epi touche po bouch anba l ak pwent tete a.
- Kò tibebe a ta dwe toujou dwat, lestomak li kole ak pa manman an.

Fason pou ou mete tibebe a nan tete a ak fason pou retire I pou ou pwoteje pwent tete a

- Mennen tibebe a al jwenn tete a.
- Fè pwent tete a pran direksyon anlè bouch tibebe a.
- Bouch tibebe a ta dwe plen ak tete a, epi pwent tete a dwe fon anndan bouch li.
- Si tibebe a pa louvri bouch li lè li fin tete, foure yon dwèt ou nan bouch li. Sa ap fè l sispann souse tete a epi sa ap pwoteje pwent tete a.

Siy ki montre tibebe a nan yon bon pozisyon pou l tete

- Tèt tibebe a ak kò l ale tou dwat.
- Kò tibebe a kole ak kò manman an.
- Tout kò tibebe a al jwenn manman an (lestomak yo kole ansanm).
- Tibebe a alèz, li kontan, epi l ap tete.

31 *Facts for Life*, page 53.

Siy ki montre tibebe a byen kole

- Pi fò pati po fonse ki antoure pwent tete manman an (oreyòl la) parèt anlè po bouch anwo tibebe a.
- Bouch tibebe a louvri byen laj.
- Po bouch anba tibebe a vire lanvè.
- Babin tibebe a kole ak tete manman an (babin nan tete)

Siy ki moutre tibebe a ap byen tete

- Tibebe rale lèt la soti fon san lage
- Bò machwè tibebe a won lè l ap rale lèt la.
- Tibebe a lage tete a lè li fini.

Siy ki moutre ka gen pwoblèm nan fason manman an kenbe tibebe a oubyen nan fason li mete tibebe a nan tete a³²

- Si tibebe a san pozisyon, si l ap kriye, oubyen li pa vle tete, se ka paske li pa alèz nan pozisyon li ye a.
- Si tibebe a pa fas pou fas ak manman an, paregzanz tibebe a kouche sou do epi l ap vire tèt li pou l jwenn tete a.
- Si ou wè anpil nan pati po fonse ki antoure pwent tete a (sa yo rele oreyòl la), sa ka vle di pwent tete a pa rantre fon nan bouch tibebe a ase.
- Si tibebe a ap rale lèt la vit anpil epi l ap fè bri, li ka bezwen pou tete a rantre plis nan bouch li. Apre premye minit yo, tibebe a ta dwe rale lèt soti byen fon tou dousman, epi li ta dwe vale byen (manman yo ka gade pou l wè si tibebe a rale ak si y ap vale).
- Si manman an santi doulè oubyen si pwent tete l fann, tibebe a ka bezwen èd pou fè pwent tete a rantre pi fon nan bouch li.

³² Where women have no doctor: A health guide for women. Page 109.

Fason pou ou fè tibebe a rann gaz lè li fin tête

- Lè yon tibebe rann gaz, sa ede li jete lè li ka te vale pandan l t ap tête a.
- Kenbe tibebe a sou zepòl ou oubyen sou lestomak ou.
- Mase do l.
- Mouvman sa yo ap fè tibebe a kalme tou.
- Koute pou ou tandé lè tibebe a rann gaz oubyen lè li kalme.
- Ou ka mete tibebe a chita oubyen kouche sou janm ou pou ou mase do l tou.

Pwoblèm ki gen nan bay tete³³

Pè pou pa gen lèt ase oubyen pè pou lèt la pa ta bon kalite ase
 Anpil fi ka panse yo pa gen lèt ase oubyen lèt la pa bon ase.

Ou dwe poze fi yo kesyon, fè dyalòg avèk yo pou ou ka konn ki pwoblèm ak ki difikilte yo genyen pou ou ede yo jere yo.

Pwen pou ou dyaloge ak fi yo sou yo

- Medam yo ta dwe kwè nan kò yo epi pou yo pa ta dwe kwè moun k ap di yo yo pa gen ase lèt.
- Lèt manman bay tibebe tout sa li bezwen.
- Kantite lèt tete a fè gen rapò ak valè tete tibebe a tete. Plis yon tibebe tete, se plis tete manman an ap gen lèt.
- Pa bay bibon, ni lòt likid, oubyen manje, paske sa ap fè tibebe a tete mwens, manman an pa p bay ase lèt, epi yo ka lakòz tibebe a pran enfeksyon.
- Depi tibebe a grangou ba l tete—pou pi piti 8 fwa pou pipiti 8 fwa pa jou, lajounen kou lannuit.
- Tete pa bezwen parèt plen pou l bay lèt.
- Ti tete ka fè menm valè lèt ak gwo tete.
- Li enpòtan pou yon manman k ap bay tete manje kanti manje ki gen vitamin ki sifi, men menm manman ki pa gen bon manje ki sifi pou yo manje ka bay kantite lèt ki sifi pou tibebe yo.

Yon tibebe jwenn kantite lèt ki sifi si:

- Li ap devlope epi li ap gwosi
- Li parèt an sante epi li parèt kontan
- Li pipi nòmalman e li poupou nòmalman (sa ka pran de twa jou apre tibebe a fin fèt pou l fèt)

33 *Where women have no doctor: A health guide for women.* Pages 114-120.

Pwent tete ki plat oubyen ki rantre

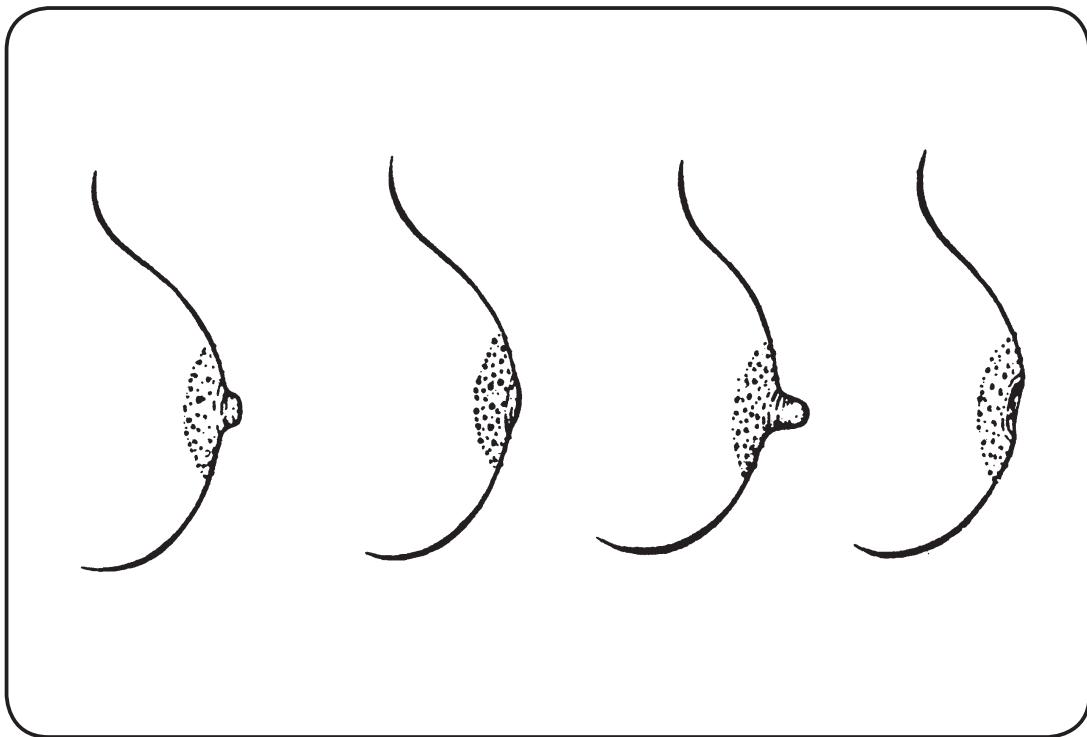

Image courtesy of Hesperian Health Guides, 1919 Addison Street Suite 304, Berkeley, CA 94704
www.hesperian.org

- Si pwent tete yon fi plat oubyen li rante, li ta dwe toujou ka bay tete. Konsèy sa yo ka fè l pi fasil:
 - Kòmanse bay tete depi lè tibebe a fin fèt la—nan premye è d tan an.
 - Asire ou tibebe a pran yon bon bouche tete.
 - Si tete yo parèt plen anpil, prije enpe lèt ak men pou ou fè yo vin pi soup. Apre sa a, mete tibebe a nan pozisyon pou l pran tete a.
 - Touche pwent tete a tou piti oubyen woule l anvan ou bay tibebe a li (men pa peze l).
 - Eseye anbrase tete a anba ak men epi peze pou ou fè pwent tete a soti mezi l kapab.

Pwent tete ki fè mal oubyen ki fann

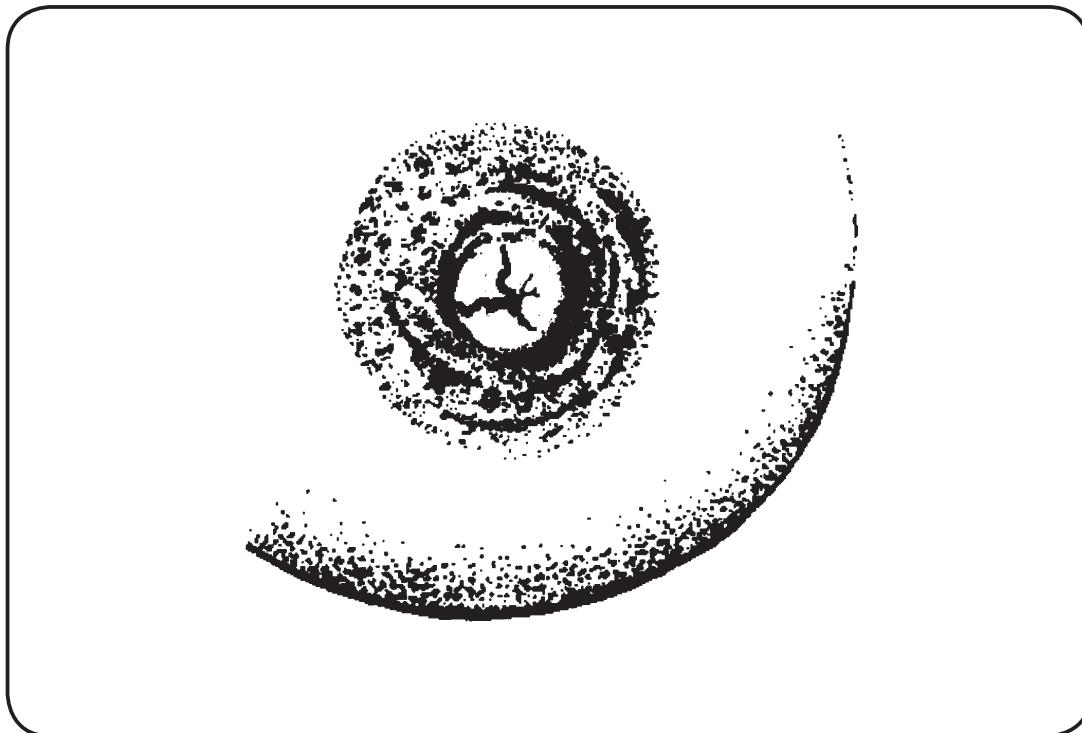

Image courtesy of Hesperian Health Guides, 1919 Addison Street Suite 304, Berkeley, CA 94704
www.hesperian.org

Si yon fi santi anpil doulè lè l ap bay tete, tibebe a ka pa byen ranje. Si tibebe a se pwent tete yo l ap souse sèlman, yo ap fè fi a mal. Pwent tete ki fann fè mal, yo ka mennen enfeksyon. Konseye medam yo:

- Kenbe tibebe a yon fason pou tete a byen rantre nan bouch li.
- Pa rale tete a nan bouch tibebe a. Kite tibebe a tete valè tan li vle. Si ou bezwen retire tibebe a nan tete a, peze babin li oubyen foure pwent dwèt ou nan bouch li. Fòk dwèt la pwòp.
- Mete yon ti lèt manman sou pwent tete ki fè mal la lè tibebe a fin tete. Kite l seche l.
- Pa pase savon oubyen krèm sou tete a.
- Mete rad ki alèz sou ou, rad ki laj e ki fèt ak koton
- Kite tete a dekouvri pou l pran lè ak solèy si se posib.
- Bay tete nan tou de tete yo. Kòmanse ak tete ki fè mal mwens la anvan.

Sante moun k ap fè pitit

- Si doulè a twò fò, prije lèt la ak men epi bay tibebe a li nan yon gode oubyen ak kiyè (Zafè bay tibebe manje nan gode oubyen ak kiyè a pi detaye nan modil fomasyon sou manje a).
- Ale nan sant sante si pwent tete a pa fè mye nan 2–3 jou.

Tete yo fè mal epi yo twò plen

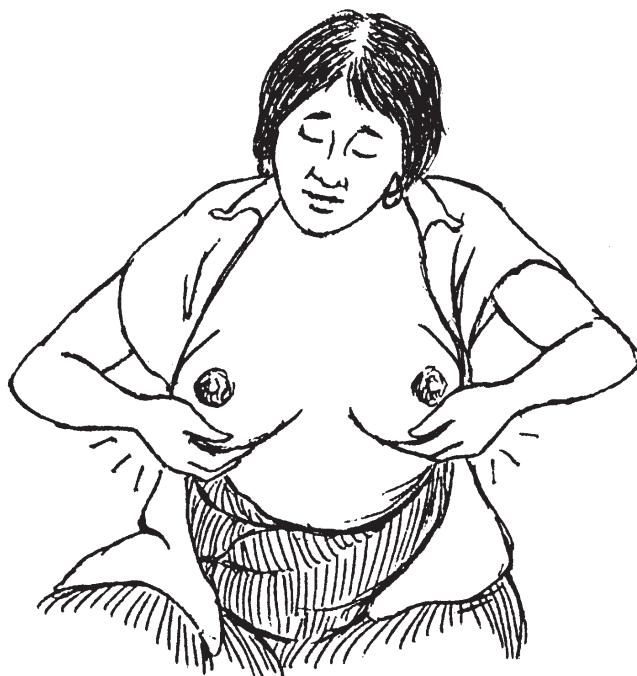

Image courtesy of Hesperian Health Guides, 1919 Addison Street Suite 304, Berkeley, CA 94704
www.hesperian.org

Lè premye lèt yon fi vini kèk jou apre li fin akouche, tete l souvan parèt anfle, rèd, e plen. Li enpòtan pou bay tete souvan pou tete yo pa vin twò plen (angòje). Konseye medam yo:

- Kòmanse bay tibebe a tete depi nan premye è d tan li fèt la.
- Asire yo yo byen kenbe tibebe a.
- Bay tibebe a tete souvan, chak 1–3 è d tan pou pi piti, nan tou de tete yo.
- Si tibebe a pa p byen tete, prije yon ti lèt ak men dabò epi apre sa a mete tibebe a nan tete a.
- Apre ou fin bay tete, mete fèy chou fre oubyen twal imid fre sou tete a.

Kanal tete bouche

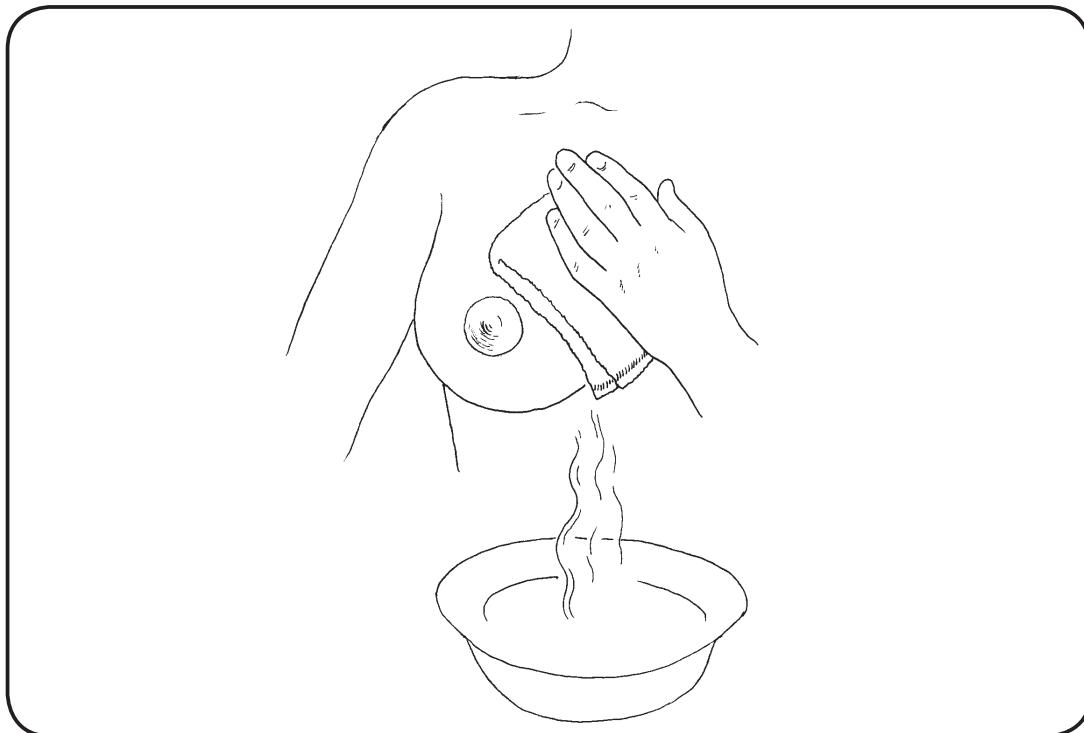

Image courtesy of Hesperian Health Guides, 1919 Addison Street Suite 304, Berkeley, CA 94704
www.hesperian.org

Si fi a gen boul k ap fè l mal nan tete l, sa ka vle di youn nan kanal kote lèt pase yo bouche ak lèt epè. Lè lèt la bloke yon kote nan tete a, sa ka lakòz tete a anfle.

Si fi a gen fyèv epi gen yon kote nan tete l ki cho, ki anfle, ap fè l mal, li posib pou se anflamasyon tete. Konseye l pou l:

- Kontinye bay tete, sitou nan tete k ap fè l mal la, pou kanal la ka debouche, pou li pa fè enfeksyon. Lèt la toujou san okenn danje pou tibebe a.
- Mete yon twal imid cho sou tete a anvan ou bay tete.
- Pandan tibebe a ap tete, mase kote ki anfle a ak dwè ou, soti kote ki anfle ale jèn pwent tete a.
- Chanje pozisyon pou fè lèt la koule nan tout kò tete a.
- Si bay tete a twò di, prije lèt la ak men ou. Sa a enpòtan pou fè lèt la kontinye koule pou netwaye kanal ki bouche a.
- Mete rad ki lach, rad li alèz ladan l epi pou l repoze mezi l kapab.

Pi fò pwoblè anflamasyon rezoud nan 24 è d tan. Si gen pa genn amelyorasyon nan 24 è d tan oubyen si gen gwo doulè, ak fyèv, li posib pou gen yon enfeksyon. Li ta dwe ale nan sante touswit pou tretman. Pa gen okenn danje pou li kontinye bay tete menm si li gen pwoblèm sa yo.

Chanklèt

Si manman an gen doulè nan pwent tete pandan plis pase 1 semèn, atout li kenbe tibebe a nan bon pozisyon pou l byen pran tete a, se posib pou se chanklèt tibebe a gen nan bouch.

Chanklèt ka fè tete fi a grate l, lanse l, oubyen boule l. Ka gen kote blanch oubyen mak wouj sou pwent tete oubyen nan bouch tibebe a. Konseye fi a pou l mete Violet de Gentiane sou pwent tete li ak dlo pwòp epi pou l mete nan bouch tibebe a tou yon fwa pa jou epi pou l ale nan sante si pwoblèm nan pa rezoud nan de twa jou. Li ta dwe kontinye bay tete si se posib, oubyen prije lèt la ak men si tete a fè l mal twòp lè l ap bay tete.

Lè tibebe a malad

Lè tibebe ki malad tete, sa a ede l geri pi vit. Konseye fi k ap bay tibebe ki malad tete pou yo:

- Kontinye bay l tete
- Veye siy ki moutre tibebe a ap pèdi anpil dlo epi pou yo pran prekosyon
- Si gen gwo dyare, bay tibebe a tete pi souvan epi ba l sewòm oral (asire ou ou sèvi ak dlo pwòp)
- Si tibebe a fèb, ba l tete pi souvan. Si tibebe a twò fèb pou l pran tete a, prije lèt la ak men epi bay tibebe a li nan gode oubyen ak kiyè. Tibebe a ta dwe ale nan sante touswit.
- Si tibebe a ap vomi, ba l ti tete tanzantan pi epi pa kite l pèdi twòp dlo. Tibebe a ta dwe ale nan sante.
- Kontinye bay tete menm si tibebe a dwe ale nan sante oubyen lopital.

Lè manman an malad

Si yon manman ki malad kapab, li prèske toujou pi bon pou li bay tibebe li a tête pase li ba l lòt manje twò bonè. Si manman an gen gwo fyèv epi l ap swe anpil, tête l ka bay mwens lèt. Pou anpeche sa a rive, konseye l pou l:

- Bwè anpil bagay likid
- Kontinye bay tête souvan
- Bay tête kouche
- Prije lèt la ak men si sa nesesè

Li enpòtan pou manman ki malad lave men l byen ak savon ak dlo anvan li manyen tibebe a oubyen tête l, pou l ede konbat enfeksyon.

Pi fò medikaman pase nan lèt manman an an ti kantite. An jeneral sa pa bay tibebe a okenn pwoblèm. Asire nou fi yo di ajan polivalan an oubyen famasyen an y ap bay tête.

Lè manman an gen VIH

Lèt manman se pi bon manje pou tibebe ki riske pran VIH. Yo ta dwe ankouraje fi k ap viv ak VIH pou yo bay tibebe yo tête sèlman jiskaske yo gen 6 mwa oubyen pi lontan posib jiska 6 mwa.

Manman an bezwen pran medikaman ki rele ARV yo. Yo fè gen mwens ris nan bay tête epi yo diminye chans pou tibebe a pran VIH la. Tibebe a ap bezwen pran medikaman ki rele ARV yo chak jou, depi lè li fèt la jiskaske li gen 6 semèn.

Manman an ta dwe pran prekosyon pou pwent tête l pa fann epi pou l pa pran enfeksyon. Si li gen bagay sa yo, fòk li ale nan sant sante touswit pou l ka trete yo.

Li enpòtan pou anpeche chanklèt tou epi pou trete l ni nan manman an ni nan tibebe a (gade pati ki sou chanklèt la pi wo a).

Si tibebe a ta rive pran VIH la, manman an ta dwe kontinye ba l tête jiskaske li gen 2 ane.

Lèt manman an pi bon pou tout tibebe, ni tibebe ki gen VIH.

Sante jèn moun k ap fè bagay ak fè pitit

Fason yo defini jèn moun ak laj jèn moun³⁴

“Jèn moun” se yon moun ki gen **ant 10 rive 19 ane**. Jèn moun se yon gwoup ki diferan. Yo sèvi ak mo “laj jèn moun” nan pou pale de moun ki gen ant 15–24 ane an jeneral epi “jèn moun” se pou pale de moun ki gen ant 10–24 ane.

Laj jèn moun se yon bagay ki pa defini menm jan nan tout kilti ak nan tout kominate.

³⁴ WHO. (2010). *IMAI one-day orientation on adolescents living with HIV*. Geneva, Switzerland: WHO Press.

Etap devlòpman jèn moun³⁵

Jèn moun se yon peryòd moun nan grandi vit epi li chanje vit. Gen 3 gwo etap nan laj jèn moun. Souvan etap sa yo pa fin twò separe epi yo ka diferan pou chak moun.

Jèn moun ki fèk ap parèt (10–13 ane)

- Fòme epi grandi vit
- Konpòtman ki pa rezonnen
- Kòmanse fè espreryans
- Panse plis sou sa moun pa ka wè
- Pran deyò
- Bay jan l parèt li ak jan jèn parèy akeyi l enpòtans

Jèn moun ki nan 14–16 ane

- Kò ap kontinye devlòpman
- Kontrekare règleman epi gade yo ka rive
- Kapasite pou analize ap devlope
- Gen gwo enfliyans sou kamarad
- Plis enterese nan fi ak gason
- Gen plis tandans pou evalye pwòp kwayans lie pi asepte kwayans lòt moun

³⁵ Senderowitz, J., Solter, C., & Hainsworth, G. (2004). *Comprehensive reproductive health and family planning training curriculum. 16: reproductive health services for adolescents*. Watertown, MA: Pathfinder International.

Jèn moun ki nan 17–19

- Kò ak kapasite seksyèl fin devlope
- Plis kapasite pou rezoud pwoblèm
- Idantite pèsonèl yo vin pi devlope
- Kamarad ka gen mwens enfliyans sou yo
- Ka vin pi kole ak fanmi yo
- Relasyon entim vin pi fò
- Plis ka fè chwa ki reflechi, pran reskonsabilite granmoun
- Kòmanse faz lavi kote y ap prepare yo pou lavni (travay, inivèsit, eksetera.)

Chanjman ki fèt nan peryòd laj jèn moun³⁶

Chanjman nan kò ak nan pati siperyè

Jèn fi	Jèn gason	Tou de sèks yo
Kòmansman règ	Devlòpman koulout, sak grenn, ak koulout	Grandi pi vit
Devlòpman tete	Voye nan dòmi	Swe plis
Ranch lan vin laj	Koulout bande lematen	Ti bouton nan figi
Plim nan pati siperyè ak anba bra	Do a vin pi laj	Kòmanse sanble ak granmoun
Devlòpman bouboun ak zo basen	Plim nan pati siperyè ak anba bra	Vwa a chanje li vin pi fò Anvi fè bagay Kòmanse nan fè bagay

Chanjman nan panse sou nan lespri³⁷

- Tanperaman yo ap chanje tanzantan
- Yo pa santi yo an sekirite, yo pè, yo gen dout
- Sa yo santi parèt nan konpòtman yo, yo ka mete kò yo apa, yo ka gen pwoblèm ak moun, aji san reflechi, epi refize pote kole
- Se tèt yo sèlman yo wè
- Yo santi kòmkidire moun pa konprann yo oubyen moun pa vle wè yo
- Yo manke konfyans nan tèt yo
- Chanjman nan kò ak koze fè bagay, ak koze fi ak gason enterese yo
- Yo bay aparans enpòtans
- Yo kwe nan tèt yo kom fanm oswa gason, kapasite pou yo pran desizyon ak repitasyon yo enpòtans
- Yo bezwen santi yo grammoun tèt yo, yo bezwen pran libète yo

36 Senderowitz, J., Solter, C., & Hainsworth, G. (2004). *Comprehensive reproductive health and family planning training curriculum. 16: reproductive health services for adolescents*. Watertown, MA: Pathfinder International.

37 Senderowitz, J., Solter, C., & Hainsworth, G. (2004). *Comprehensive reproductive health and family planning training curriculum. 16: reproductive health services for adolescents*. Watertown, MA: Pathfinder International.

Pa timoun ankò, men poko granmoun³⁸

Gen yon seri pwen ki distenge jèn moun, timoun ak granmoun. Paregzanp, jèn moun ka:

- Gen fòs ak enèji, yo ka louvri, spontaneous, inquisitive
- Yo ka pa reflechi oubyen moun ka pa ka fè yo konfyans
- Tanparaman yo chanje tanzantan
- Yo ka vle pran libète yo
- Zanmi ka enfliyanse yo
- Fanmi yo ka gen mwens enfliyans sou yo
- Y ap chèche moun pou yo imite (souvan se pa nan fanmi yo)
- Yo santi yo jennen pou yo pale pwoblèm pèsonèl yo ak granmoun
- Yo pa vle sanble ak paran yo oubyen ak jenerasyon anvan an

38 WHO. (2010). *IMAI one-day orientation on adolescents living with HIV*. Geneva, Switzerland: WHO Press.

Danje laj jèn moun³⁹

Danje pou kò

- Jèn moun pi riske pran maladi moun pran nan fè bagay ak VIH pase granmoun. Sitou pou jèn fi, paske kanal bouboun yo poko fin devlope epi li pi vit pran enfeksyon pase kanal bouboun granmoun. Epi fi ka pa bay sentòm maladi moun pran nan fè bagay tou.
 - Nan ane 2009, 41% nan tout nouvo ka enfeksyon VIH (nan moun ki gen soti 15 ane) se te jèn ki gen ant 15–24. 2 milyon jèn moun ki gen ant 10–19 ane nan monn nan ap viv ak VIH epi plis pase mwatye moun k ap viv ak VIH yo se fi oubyen ti fi.^{40, 41}
- Peryòd laj jèn moun se yon peryòd kote devlòpman an fèt vit. Sa a fè moun nan bezwen manje bon kalite manje ki gen vitamin. Souvan jèn moun pa byen manje.
- Lè yon moun ti sante pandan li timoun, se souvan se akòz yo pòv, sa ka gen konsekans sou sante yo lè yon an laj jèn moun.
- Enfeksyon ak maladi ki repete (tankou dyare, enfeksyon parazit, enfeksyon nan nan bwonch oubyen nan poumon, eksetera.) ka gen moun nan gen pwoblèm pou l devlope.

Ris sosyal, ris nan panse, ak nan lespri

- Jèn moun souvan pa gen konesans ki pi enpòtan sou sante nan fè bagay ak nan fè pitit yo.
- Granmoun souvan pa alèz lè y ap pale ak jèn moun sou pwoblèm sa yo epi yo ka panse jèn moun pa ta dwe nan fè bagay tou dabò.
- Fason jèn moun konprann ris, ak jan yo anvi eseye lòt bagay epi pou yo pran ris ka fè yo kouri gwo danje.
- Jèn moun souvan pa gen konfyans nan tèt yo ni bon fason pou pale.
- Jèn moun ka san pouse pou yo prejije ki konsène wòl fi ak wòl gason.

³⁹ Senderowitz, J., Solter, C., & Hainsworth, G. (2004). *Comprehensive reproductive health and family planning training curriculum. 16: reproductive health services for adolescents*. Watertown, MA: Pathfinder International.

⁴⁰ UNAIDS. (2010). *Report on the global AIDS epidemic, 2010*.

⁴¹ UNICEF. (2011). *Opportunity in crisis: Preventing HIV from early adolescence to young adulthood*. Available at: www.unicef.org/media/files/OiC_FactSheet.pdf

- Jèn moun riske viktим vyolans vèbal ak esplwatasyon plis passe granmoun.
- Souvan fè bagay se yon bagay ki fèt brid sou kou san li pa t planifye. Posib pou jèn moun fè bagay nan ti tan kout. Sa fè yo pa sèvi ak kapòt tout tan epi sa vin ogmante ris pou gen gwo sès anvan lè, maladi moun pran nan fè sèks, ak VIH.
- Jèn moun ka pa chèche sèvis ajan polivalan yo paske yo pè pou ajan polivalan yo pa jije yo.
- Jèn moun ka pa gen matirite pou pran bon desizyon, desizyon ki byen reflechi.
- Gen anpil chans pou jèn moun tonbe nan pran dwòg ak nan bwè alkòl.

Ris sosyal marye ak ris ekonomik

- Malsite ak difikilte ekonomik ka ogmante ris pou gen pwoblèm sante, sitou si jèn moun nan pa p viv yon kote ki pwòp, li pa gen dlo pwòp, oubyen li pa jwenn swen sante.
- Souvan jèn moun vin bezwen lajan plis, tandiske yo se gwoup ki pa gen twòp mwayen pou jwenn lajan ak travay. Sa ka fè jèn moun pran sa ki pa pou yo oubyen pran travay nan kondisyon ki riske. Ti fi ka be lured nan transactional sex.
- Nan anpil sosyete, se lè yon fi marye sèlman yo rekonèt pozisyon sosyal li ak lè li gen pitit. Gen jèn fi ki marye jèn anpil pou eseye kouri pou malsite.
- Jèn fi souvan fè fas ak diskriminasyon fi ak gason. Sa gen konsekans sou kantite manje y ap manje, sou posiblite pou yo jwenn swen sante, posiblite pou antann yo pou fè bagay san pran ris, ak chans pou yo gen byen sosyalman ak ekonomikman.

Ris pou jèn moun nan gwosès ak konsekans gwosès⁴²

Ris pou sante

Gwo pwoblèm nan gwosès paske jèn moun pa fin devlope nèt epi kò yo ka pa prepare pou pote timoun; gwo ris pou gen difikilte nan gwosès, nan doulè akouchman, ak nan akouchman.

- Tansyon monte pandan gwosès, sa ki ka vin bay pwoblèm tansyon wo si l pa trete, kriz, ak emoraji
- Anemi
- Akouchman anvan lè ak epi tibebe a pa peze
- Avòtman brid sou kou ak tibebe ki fèt tou mouri, sitou kay jèn moun ki pokon 15 ane
- Manman bay tibebe VIH

Ris ak konsekans pou panse, ris sosyal, ak ris ekonomik

Diskriminasyon nan fanmi, bò zanmi, bò kot manm kominate a, ak bò ajan polivalan yo.

Sa ka fè jèn nan santi li estrese epi sa ka anpeche l jwenn sèvis ak èd.

Mete deyò lekòl, bezwen kite lekòl pou pran swen pitit, oubyen pèdi travay.

Lè jèn nan ap plonje nan malsite sa ka fose l pran travay ki pa peye oubyen ki riske, vann kò tou.

Maryaj anvan lè ki souvan pa pote lajwa aka k estabilite.

Gen gason ki refize pran reskonsabilite yo lè fi a ansent pou yo, sa ka kontribiye pou fè bagay yo pi difisil pou manman an ki lage pou kont li ak pitit la.

Souvan paran ki jèn pa prepare pou leve timoun. Kèk ladan yo neglige timoun nan oubyen yo maltrete l.

⁴² Senderowitz, J., Solter, C., & Hainsworth, G. (2004). *Comprehensive reproductive health and family planning training curriculum. 16: reproductive health services for adolescents*. Watertown, MA: Pathfinder International.

FASON POU PALE AK JÈN MOUN SOU SANTE NAN FÈ BAGAY AK NAN FÈ PITIT⁴³

Bon fason pou pale

- Moutre ou gen respè pou jèn moun yo. Pa jije oubyen avèk yo kòm si ou te pi bon pase yo.
- Se pou ou pasyan. Li ka difisil pou jèn moun pale ak granmoun.
- Se pou ou louvri pou jèn nan poze ou kesyon epi pou l mande ou enfòmasyon li bezwen konnen.
- Asire ou dyalòg ou ap fè ak jèn yo fêt an prive.
- Kenbe sa ou diskite ak jèn nan sekrè.
- Fè jèn moun nan pran konfyans, fè l santi l alèz epi ou respekte l.
- Pale ak jèn moun yon fason yo ka konprann epi pou yo apiye yo sou pawòl ou di yo.
- Evite di yon jèn moun ki sa pou l fè. Angiz sa, poze kesyon, bay enfòmasyon epi ankouraje diskisyon pou jèn moun nan ka deside sa ki pi bon an.
- Mete jèn moun yo an kontak ak klèb jèn pou yo ka jwenn lòt jèn parèy yo pou kore yo.
- Ede jèn moun yo devlope antrènman yo genyen pou rezoud pwoblèm an jeneral pou yo esplike bezwen yo genyen ak dwa yo genyen, pou di sa yo panse, epi pou yo deside sa yo vle fè.
- Defann bezwen jèn yo bò kot ajan polivalan yo ak bò lòt manm kominote a epi diminye difikilte yo genyen pou jwenn enfòmasyon ak sèvis.

43 Some of the checklist content was adapted from: Senderowitz, J., Solter, C., & Hainsworth, G. (2004). *Comprehensive reproductive health and family planning training curriculum. 16: reproductive health services for adolescents*. Watertown, MA: Pathfinder International.

FASON POU PALE AK JÈN MOUN SOU SANTE NAN FÈ BAGAY AK NAN FÈ PITIT

Swit

Mesaj enpòtan sante jèn moun k ap fè bagay ak fè pitit

- Kenbe kò a pwòp, nan moman règ tou.
- Kòmanse aktivite fè bagay pi ta.
- Aprann fason pou ou fè bagay san pran ris ak fason pou ou diskite sa ak moun nan.
- Sèvi ak kapòt **chak fwa**, nan bon fason (moutre yo kòman epi bay yo kapòt).
- Sèvi ak yon lòt metòd akote kapòt la (diskite sou anpil metòd—kapòt, gress planin, piki, ranplasman pou òmòn, ak aparèy yo mete nan matris pou anpeche gwosès—epi ede jèn pran desizyon yo byen enfòme sou yo).
- Si yo te fè bagay san kapòt, yo dwe pran gress jou apre a.
- Si yon metòd pou pa fè pitit bay reyakson segondè, pale ak yon ajan polivalan sou posibilité pou chanje metòd. Pa renk sispann itilize metòd la.
- Si l posib, tann jiskaske ou nan laj granmoun ou pou ou ansent. Gen ris pou gen gwosès anvan lè.
- Limite ak ki valè moun ou ap fè sèks.
- Evite fè avòtman riske oubyen pran swen apre avòtman si ou te fè vòtman.
- Chèche èd si yo fè kadejak oubyen sou ou oubyen si yo fè vyolans sou ou.
- Rekonèt sentòm maladi moun pran nan fè bagay epi jwenn tretman pou yo pou ou menm ak pou moun ou ap viv avè l la.
- Fè tès VIH epi asire ou moun ou ap viv avè l la fè tès la tou.
- Diskite pwoblèm ki konsène fè bagay ak fè pitit ak yon moun ou fè konfyans epi pran enfòmasyon.
- Ale nan klèb jèn moun pou ou ka jwenn èd jèn moun parèy ou.
- Rete lekòl.

FASON POU PALE AK JÈN MOUN SOU SANTE NAN FÈ BAGAY AK NAN FÈ PITIT

Swit

Bezwen jèn moun ki manman

- Enfòmasyon sou swen pou tèt yo pandan gwosès ak apre gwosès, akouche san danje nan lopital, ak fason pou yo pran swen tibebe a
- Vizit adomisilyè anvan akouchman ak apre akouchman
- Ale nan sèvis sante anvan akouchman ak apre akouchman
- Enfòmasyon ak èd nan bay tete
- Èd sosyal
- Aprann fason moun leve timoun
- Konsèy sou maladi moun pran nan fè bagay ak VIH, ak sou planin pou retade gwosès oubyen pou evite l vini.
- Kapab jwenn edikasyon ak mwayen lajan

Bezwen jèn moun ki papa

- Bezwen asepte swen pou manman ak pou swen pou tibebe epi rantre ladan l
- Konsèy sou maladi moun pran nan fè bagay ak VIH, planin, ak kapòt
- Moun ki ka sèvi bon egzanp
- Aprann antrènman pou leve timoun
- Jwenn ledikasyon ak mwayen lajan

Klèb jèn ak klèb manman

Sesyon fòmasyons pou klèb jèn

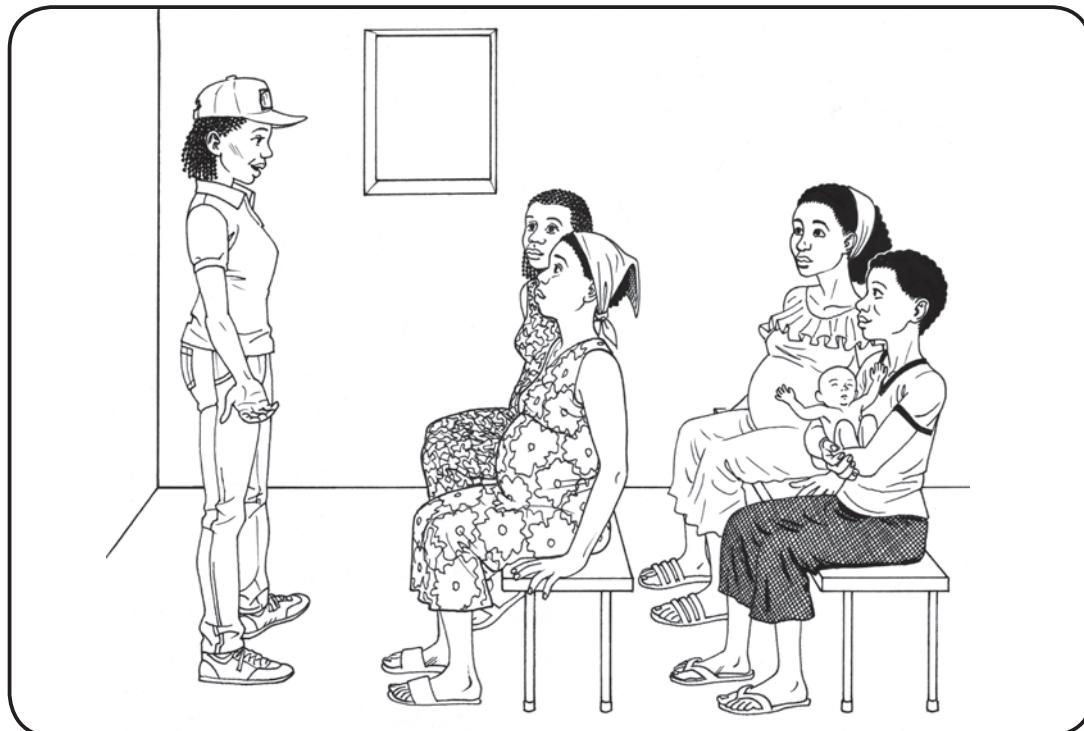
Ajan kore fanmi yo ap travay ak klèb jèn nan kominote yo epi y ap reskonsab pou fè sesyon fòmasyon pou kont yo oubyen ak lòt ajan.

Li enpòtan pou fè fòmasyon pou manm klèb jèn sou anpil enfòmasyon ki nan modil fòmasyon sou sante nan fè bagay la, ak enfòmasyon nan lòt fòmasyon yo tou. Sonje pou nou toujou asire nou sa ki pale nan klèb jèn yo rete sekrè!

Pwen pou klèb jèn

- Prekosyon le ap fè bagay
- Planin, ak fason pou jere reyaksyon segondè, ak pwoteksyon doub
- Enpòtans rete lekòl la genyen
- Ris ki genyen lè jèn moun ansent
- Enpòtans sèvis sante ak swen anvan akouchman ak swen apre akouchman
- Pwoteksyon ak tretman kont maladi moun pran nan fè sèks
- Pwoteksyon ak tretman kont VIH
- Vyolans ki konsène sèks moun
- Sa pou ou fè si yo kadejak sou

Sesyon fòmasyons pou klèb manman

Ajan kore fanmi yo ap travay ak klèb manman nan kominote kote yo rete a epi y ap reskonsab pou fè sesyon fòmasyon pou kont yo oubyen ak lòt ajan.

Li enpòtan pou fòme manman ki nan klèb manman yo sou tout sa ki nan modil fòmasyon sou sante nan fè bagay sa a, ak enfòmasyon ki nan lòt fòmasyon yo tou.

Pwen pou klèb manman

- Rete an sante pandan gwosès ak apre tibebe a fin fêt
- Ale nan sant sante pou tout sèvis sante anvan akouchman ak apre akouchman
- Pran vaksen kont tetanòs
- Fè plan pou doulè akouchman ak akouchman pase san danje nan yon lopital
- Pran swen tibebe ki fèk fêt
- Bay tête
- Pwoteksyon ak tretman kont VIH, PTME
- Pwoteksyon kont maladi moun pran nan fè bagay ak tretman

Sante moun k ap fè pitit

- Planin
- Pwoteksyon kont kansè kòl matris ak kont kansè nan tete, bagay ki ogmante ris, ak siy avètisman

FASON POU NOU FÈ SESYON FÒMASYON POU GWOUP⁴⁴

- Fè plan sesyon nou pral prezante gwoup la depi anvan epi fè antrènman sou sa nou pral di yo.
- Pa kanpe dèyè yon biwo oubyen dèyè lòt mèb.
- Ankouraje patisipan yo chita yon fason pou yo fè yon demi sèk, pou l pa twò sanble ak yon klas epi pou dyalòg ka fèt pi fasil. Moun k ap mennen sesyon an ta dwe chita nan demi sèk la tou. Asire nou nou ka wè je tout moun epi pa gen pesonn k ap gade do nou.
- Pale fò pou tout moun ka tandé nou klè, men pa depase, pa rele.
- Toujou fè patisipan yo sonje prensip sekrè a epi asire nou nou mete prensip sekrè a an pratik tou.
- Fè yon aktivite prezantasyon (fè moun yo prezante tèt yo oubyen pou yo di yon bagay sou fanmi yo) pou patisipan yo santi yo pi alèz youn ak lòt.
- Pale ak patisipan yo epi fè yo patisipe pandan n ap mache nan sal la, poze kesyon, epi mande moun yo pataje istwa pèsonèl yo oubyen pwoblèm yo.
- Di patisipan yo se yo tout konnen yon bagay sou pwen k ap diskite a. Ankouraje yo pataje sa yo konnen epi sèvi ak sa kòm yon okazyon pou nou dekouvri tout fo lide yo te genyen epi pou nou korije lide sa yo.
- Fè je nou kontre ak je tout manm gwoup la.
- Toujou verifye pou nou asire nou patisipan yo patisipe epi yo konprann mesaj yo.
- Poze kesyon pou nou konnen sa patisipan yo konnen, ki pwoblèm ak ki difikilte yo rankontre.

44 Colton, T., Costa, C., Twyman, P., Westra, L., & Abrams, E. (2009, updated in 2011). *Greater involvement of people living with HIV in PMTCT and care and treatment programs: Comprehensive peer educator training curriculum*. New York, NY: Columbia University, ICAP. Page 4-17. Available at: <http://www.columbia-icap.org/resources/pereresources/PE.html>

FASON POU NOU FÈ SESYON FÒMASYON POU GWOUP

Swit

- Suiv patisipan ki parèt timid oubyen ki parèt trankil yo espesyalman epi di yo esperyans pèsonèl tout moun, kesyon yo genyen, ak pwoblèm yo enpòtan; peze sou sa.
- Pa fè espoze.
- Sèvi ak imaj si se posib
- Di sa ou konnen ki vre sèlman. Si ou pa sèten pou yon bagay, wè ak yon mis oubyen ak yon konseye. Pa janm envante enfòmasyon.
- Ankouraje patisipan yo pale apa avèk ou apre reyinyon an si yo gen yon bagay yo pa ta vle pataje di devan gwoup la.
- Nan fen rankont lan, mande patisipan yo rezime sa yo te aprann ak sa yo konte fè.
- Kite tan pou kesyon epi re esplike patisipan yo tout sa yo pa t fin konprann.

LIS BON FASON POU PALE AK MOUN

- Moutre moun nan nou gen respè pou li.
- Esplike bagay yo klè epi san prese.
- Poze kesyon pou nou asire nou moun yo konprann.
- Poze kesyon diskisyon, ankouraje dyalòg.
- Aprann konnen reyalite moun yo ap viv ak pwoblèm yo rankontre.
- Fè moun yo pale de esperyans yo, fè yo bay opinyon yo pou nou bati sou yo.
- Koute sa moun yo ap di nou avèk atansyon, moutre nou konprann.
- Gade fason moun yo ap pale ak ki jès y ap fè ak kò yo pou nou wè si nou byen fè yo konprann nou.
- Nou dwe gen bon konesans tenik sou fason pou moun manje, sou vaksinasyon, sante manman, eksétera.
- Mezire sa nou ap di sou sitiyasyon moun nan ak sou reyalite li ap viv.
- Pa reprimande, pa fè espoze, ni pa di moun sa pou yo fè.
- Aji kòm yon resous, pa kòm yon chèf.
- Moutre nou gen respè pou fason lòt moun fonksyone.
- Se pou nou onèt konsènan sa nou ka fè ak sa nou pa ka fè.

LIS SOU FASON POU OU MOUTRE RESPÈ

- Kreye okazyon pou nou rive konnen chak manm fanmi yo, pou yo rive konnen nou tou. Aprann non tout manm fanmi yo; toujou rele moun yo nan non yo.
- Gade moun yo dirèkteman lè nou ap pale avèk yo.
- Pale ak moun yo a de (pa nan gwo gwoup sèlman).
- Ankouraje moun yo pataje lide yo ak opinyon yo.
- Koute lide moun yo epi ba yo chans pou yo dekouvri pwòp kondisyon lavi yo.
- Poze kesyon diskisyon pou nou ka connn sitiyasyon ak reyalite chak manm fanmi pi byen.
- Pèmèt moun yo poze kesyon epi ba yo pi bon repons konesans nou pèmèt nou. Si nou pa connn repons yon kesyon, di nou pa connnen men nou pral chèche repons lan.
- Poze kesyon diskisyon pou nou connnen sa moun yo connnen déjà sou sa nou ap pale a.
- Sèvi ak bon konpreyansyon nou pou nou ajoute nouvo enfòmasyon sou sa moun yo connnen déjà pou nou ankouraje yo aprann nouvo enfòmasyon sou sa nou ap pale a.
- Kore konesans moun yo genyen epi rekonèt lè yo gen bon konpòtman ki mache ak lasante.
- Aprann connnen sitiyasyon chak fanmi ap viv epi aprann connnen pwoblèm sitiyasyon sa yo.

TEKNIK POU KOUTE

1. Koute san reponn

Moun k ap koute a ap moutre li enterese san pale; l ap gade moun k ap pale a nan nan je, l ap fè jès ak tèt li epi l ap bay ti repons kout tankou “enhen,” “wi,” “hmm” pou ankouraje moun k ap pale a kontinye pale.

Teknik sa a ankouraje moun k ap pale a pou li lib pou l pale epi pou li di sa ki nan lespri l.

2. Poze kesyon pou w pi klè

Moun k ap koute a poze moun k ap pale a kesyon espesyal pou l ka pi klè.

Teknik sa a pèmèt moun k ap tandé a jwenn plis enfòmasyon sou sitiyasyon an, pou l ka konprann moun k ap pale a byen. Li pèmèt moun k ap pale a abòde tout aspè sitiyasyon an oubyen tout aspè kesyon k ap debat la nan reponn kesyon ki gen rapò ak sijè a. Teknik sa a ka pèmèt moun k ap pale a ak tout moun k ap koute a evalye chwa ki genyen ak solisyon ki posib.

3. Re di menm lide a ak lòt mo

Moun k ap tandé a re pran sa ki di a ak pwòp mo pa l, sa li konprann moun k ap pale a di a.

Teknik sa a pèmèt moun k ap tandé a asire l li konprann sa moun k ap pale a di. Li pèmèt moun k ap pale a esplike sa moun k ap tandé a pa t konprann nan pi byen, paske li tandé k ap koute a repete lide yo o rezime.

KONDISYON TRAVAY KONSEYE

Sekrè: De pati yo mete yo dakò pou pa pataje enfòmasyon ki diskite yo ak kominate a.

San patipri: Konseye a pa ta dwe kite prensip moral pèsonèl li oubyen kwayans li parèt, ni li pa ta dwe jije konpòtman lòt moun oubyen opinyon yo.

Konpasyon: Konseye a ta dwe eseye konprann opinyon moun nan jan lye a san l pa eseye rantre nan pitye pou moun nan oubyen pran lapenn pou li.

Onèt: Konseye a ta dwe toujou di laverite epi li ta dwe bay tout enfòmasyon.

Respè chwa moun nan: Konseye a pa ta dwe renk bay konsèy oubyen fè chwa pou moun nan; li ta dwe fè moun nan devlope kapasite pou l fè bon chwa a li menm.

ETAP CHANJMAN

- 1. Moman inyorans** – Moun nan pa menm konn konpòtman an.
- 2. Konnen** – Moun nan konn konpòtman an men li pokò mete l an pratik; li ka gen sa nan lide l.
- 3. Preparasyon** – Moun nan konn konpòtman an epi li vle mete l an pratik; li ka ap pran desizyon, l ap planifye jan l ap fè l, l ap mete sa li bezwen pre pou l kòmanse mete l an pratik.
- 4. Aksyon** – Moun nan kòmanse mete konpòtman an an pratik.
- 5. Suivi** – Moun nan kontinye mete konpòtman an an pratik byen lontan apre sa a.

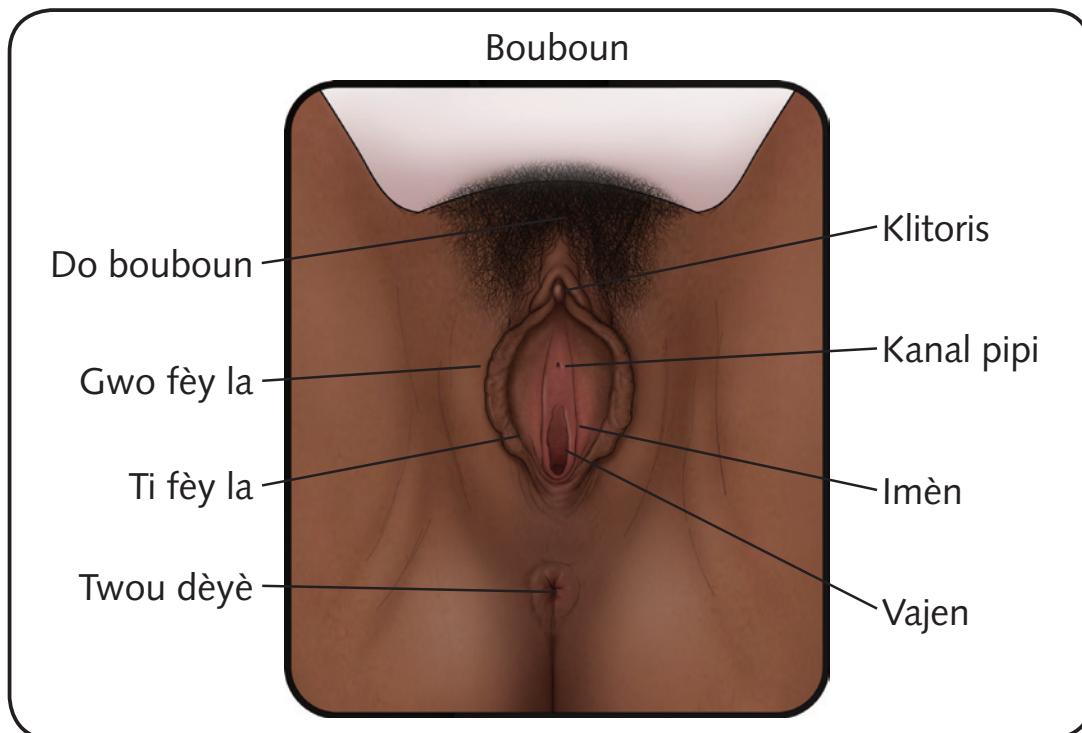

ETAP NEGOSYASYON SOU CHANJMAN KONPÒTMAN YO

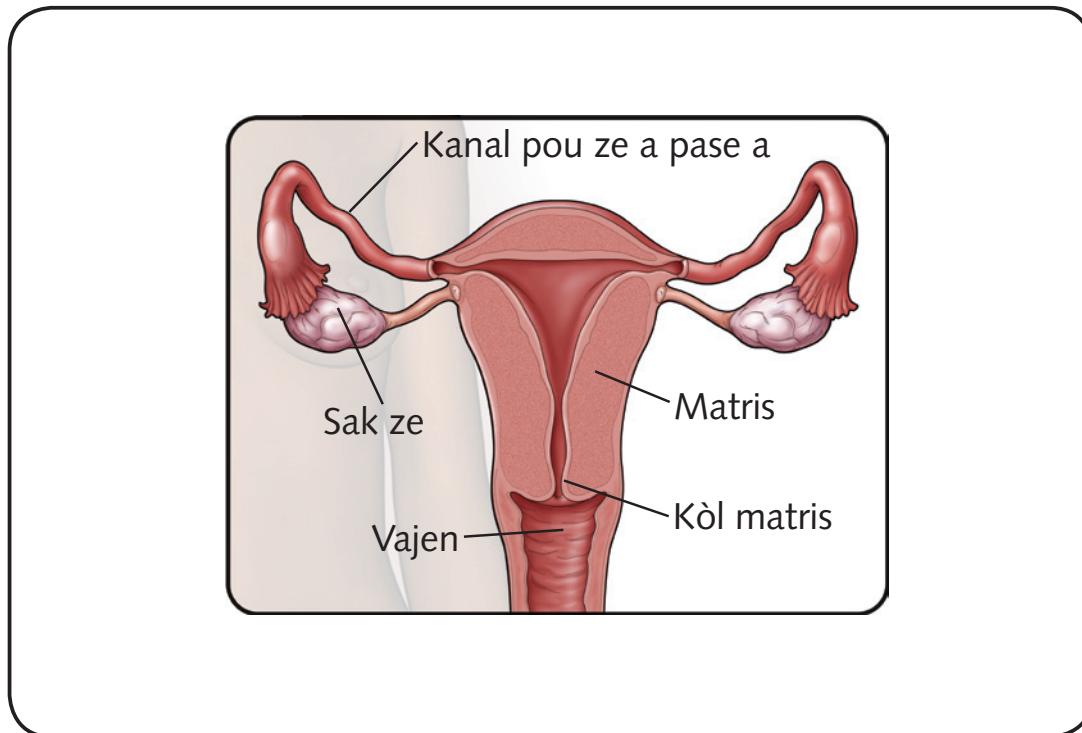
- 1. Poze** moun nan **kesyon** sou konpòtman nou te rekòmande l nan vizit adomisilyè anvan an epi koute sa li ap di nou an.
- 2. Reflechi sou** si moun nan gen bon konpòtaman an oubyen si li pa gen bon konpòtman an. Si li gen bon konpòtman an, felisite l epi ankouraje l kontinye.
- 3.** Si li pa gen bon konpòtman an, **dyaloge** avèk li sou sa ki anpeche li gen konpòtman sa a; epi kontinye dyaloge avèk moun nan, pou nou rive fè yon **antant** avè l sou konpòtman li ta vle eseye pou kòmanse. (konpòtman pou kòmanse a dwe mache ak prensip MSPP yo.)
- 4.** Fè manman an **sonje** sou ki konpòtman pou kòmanse li menm avèk nou te antann nou.
- 5. Di** manman an n ap retounen yon lè ki bon pou li pou nou wè kòman li ap avanse, epi fikse yon jou ak yon lè avè l si se bon.

Pati kò fi ki patisipe nan fè pitit ak tout wòl yo

Pati deyò kò fi ki patisipe nan fè bagay ak fè pitit (pati ou ka wè)

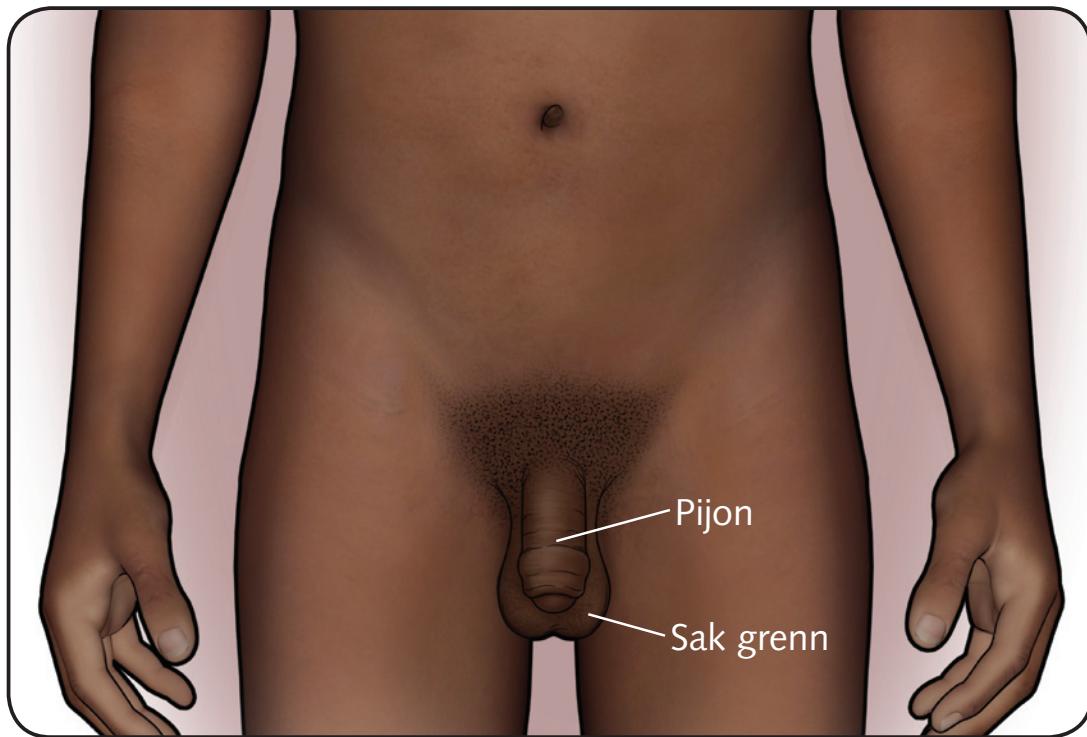

Pati deyò kò fi ki patisipe nan fè bagay ak nan fè pitit (pati ou pa ka wè)

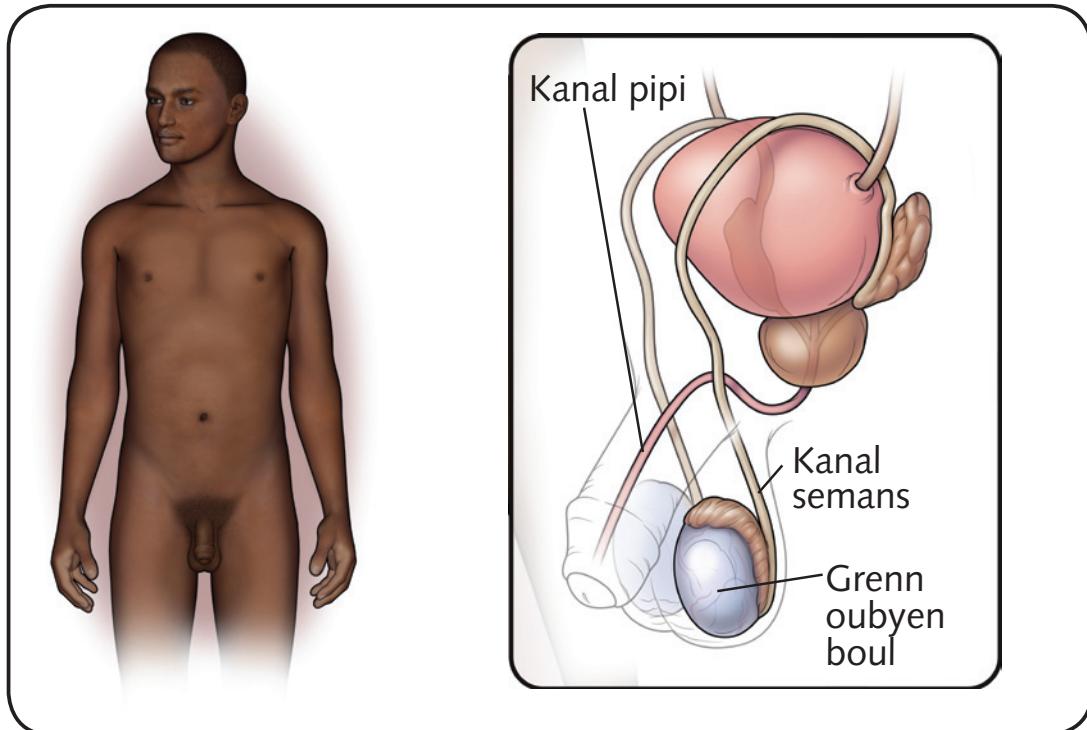

Pati kò gason ki patisipe nan fè pitit ak tout wòl yo

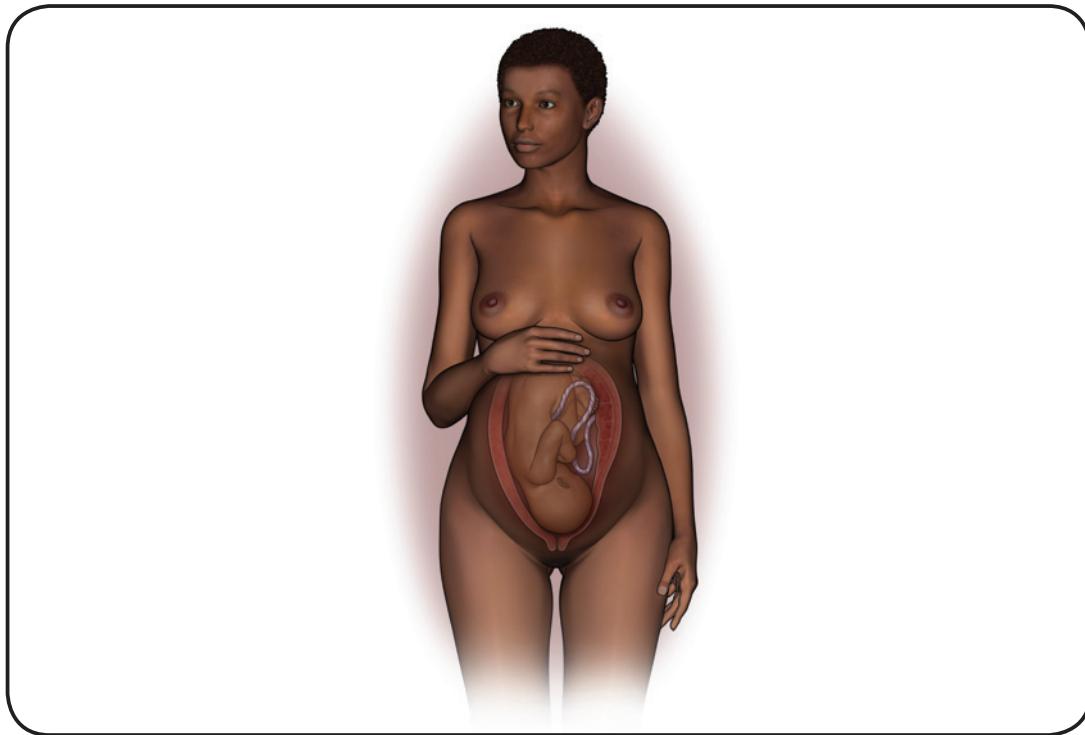
Pati deyò kò gason ki patisipe nan fè bagay ak nan fè pitit (ou ka wè)

Pati anndan kò gason ki patisipe nan fè bagay ak nan fè pitit (pati ou pa ka wè)

Tibebe a fòme nan matris la pandan anviwon 9 mwa

JWÈT WÒL VIZIT FI ANSENT

JWÈT WÒL 1

Ajan kore fanmi an vizite Irèn, ki ansent 3 mwa. Iza santi l byen anpil epi li fè ti gwosi. Lè ajan kore fanmi an poze l kesyon sou vizit klinik anvan akouchman an, li di li pa gen tan pou ale epi mari l panse se yon tan ak lajan pèdi pou fè tout wout sa a sèlman pou wè yon enfimyè pandan 5 minit. Iza di li pral nan sant sante a si l pa santi l byen ak si l gen pwoblèm ak gwo sès la.

JWÈT WÒL 2

Ajan kore fanmi an vizite Selès, ki ansent 7 mwa. Selès fè ajan kore fanmi a konnen li tèlman fatige se a pèn si l ka fè travay nan kay yo, pran swen lòt timoun yo. Li di mari l pèdi travay li paske li tebe epi yo pa gen kòb pou l al akouche bebe a lopital.

JWÈT WÒL 3

Ajan kore fanmi vizite Woz, ki a pèn dekouvri l ansent. Woz di li te al nan sant sante pou klinik anvan akouchman an men li pa t gen tan pou ret tann rezulta tès SIDA li a ni okenn lòt tès yo te fè yo, li te tounen lakay li. Woz di Ajan kore fanmi a li santi l anvi vomi chak maten anpil epi li gen lestomak boule lè l fin manje.

JWÈT WÒL 4

Nadin di Ajan kore fanmi a gen yon bagay ki pa mache pou Matin, sè li a ki ansent. Ajan kore fanmi a vizite Matin lakay li menm jou a. Matin di Ajan kore fanmi a li gen emoraji ak doulè nan vant. Ou remake Matin ap swe epi w sispèk li gen fyèv tou. Matin ap kriye epi li plede di pètèt li kfè yon bagay li pa t dwe fè ki ba l pwoblèm sa a.

TI TEYAT SOU VIZITE MANMAN KI FÈK AKOUCHÉ AK TIBEBE KI FÈK FÈT

PYÈS TEYAT 1

Ou al vizite Elsie. Li te akouche tibebe li a nan lopital sa gen 2 jou. Li pè paske li fè emoraji nan bouboun epi yon twal li mete pou ranmase san an chak 30 minit kon sa. Li tèlman ap soufri depi li fin akouche a, se kèk gress fwa sèlman li te rive bay tibebe li a tete. Li pa panse tibebe li a pipi oubyen poupou depi li fèt la.

PYÈS TEYAT 2

Ou al vizite Chantale. Li fè yon ti pitit gason sa gen kèk jou sèlman. Chantal di tibebe li a tete, men bèlmè li ap plede bay tibebe a dlo pou li pa pèdi anpil dlo. Ou remake tibebe a ap dòmi sou yon mat la ki pa kouvri ak moustikè epi pa gen anpil manje nan kay la.

PYÈS TEYAT 3

Ou al vizite Liline. Li gen yon tibebe, yon ti fi an sante me règ li pokonfini. Li di li fatige anpil epi li gen anpil travay l ap fè nan kay la. Mari Liline nan vle rekòmanse fè bagay avè l, kidonk l ap mande tèt li kòman li ka netwaye bouboun li anvan. Liline di li pa gen lide ale nan sant sante kounye a paske tibebe a parèt anfòm epi sant sante a lwen anpil.

PYÈS TEYAT 4

Ou al vizite Violine. Sa gen a jou depi li fè yon pitit gason. Violine pè paske li pa konnen ki sa pou l fè pou kòd lonbrik tibebe a ni kòman pou l konnen si l pran enfeksyon. Violine di li tèlman fatige nan bay tibebe a tete vire tounen, menm manje li pa anvi manje. Violine pokon al fè vizit nan sant sante.

ETID KA BEBE KI FÈK FÈT

ETID KA 1

Rose fè bebe li a nan sant sante, e li tounen lakay li avè l. Li ba l tête souvan, pou pi piti 8 fwa chak jou. Bèlmè li di l pou l bay bebe a dlo paske li fè cho, men, Rose pa sèten li dwe fè sa. Li pa vle pou dlo a pa pwòp ase. Men, pou l kalme bebe a, li pa dòmi avè l anba moustikè, piske moustikè a fè l pi cho lannwit.

Bebe Rose la sanble an sante e li kontan premye jou a, men nan dezyèm jou a, li reveye avèk lafyèv. Zòn sou kote kòd lonbrik la sanble wouj epi li gonfle, genyen pij ladan. Sant sante a travay demi jounen pa jou, Rose deside rete tann pou l wè si bebe a va fè mye nan jou k ap vini yo. Si li pa fè mye, l a ale al nan sant sante a.

- Ki sa manman an fè ki bon pou l kenbe bebe a an sante?
- Ki sa ki rive ki kapab bay bebe a pwoblèm, epi ki sa manman an ta dwe fè yon lòt jan?

ETID KA 2

Marie Claire akouche lakay li depi 2 jou. An janvye, li fè frèt. Poutèt sa, Marie Claire vlope bebe li a pou l kenbe kò l cho, epi li dòmi avèk yon dra anba moustikè a.

Marie Claire santi l byen men li pè pou bebe a. Bebe a te sanble anvi dòmi anpil, li pa t vle reveye l pou ba l tete. Bebe a tete 6 fwa oswa plis depi lè Marie Claire vin nan kay la. Marie Claire panse sa ta kapab ase, piske li pa wè bebe a sanble grangou. Li pa chanje kouchèt bebe a souvan, piske bebe a sanble pa ni pipi twòp ni poupou twòp. Bouch bebe a sanble sèch, Marie Claire mande tèt li si li dwe bay bebe a yon ti dlo. Marie Claire planifye pou mennen bebe a nan sant sante nan youn oswa 2 semèn si bebe a pa fè mye.

- Ki sa manman an fè ki bon pou l kenbe bebe li a an sante?
- Ki sa ki pase ki kapab bay bebe a pwoblèm, epi ki sa manman an dwe fè yon lòt jan?

ETID KA 3

Tatyana akouche lakay li depi 1 jou. Li pa dòmi ak bebe a anba moustikè jan sè li a te di l pou l fè a, li ba l tete lè li wè l sanble grangou, li chanje kouchèt bebe a souvan piske li sanble pipi regilyèman. Apre premye poupou bebe Tatyana a, li vle pwòpte bebe a byen. Kon sa, li prepare yon kivèt dlo, li benyen l ladan.

Tatyana santi l byen, bebe a sanble byen tou. Kon sa, li pa fè lide mennen bebe a nan sant sante anvan mwa pwochen, lè tonton l vin wè l pou ba l yon woulib.

- Ki sa manman an dwe fè pou kenbe bebe li a an sante ?
- Ki sa ki kapab bay bebe a pwoblèm, epi ki sa manman an dwe fè yon lòt jan?

ETID KA 4

Emeline gen VIH. Poutèt sa, li akouche lopital, kote li jwenn medikaman pou bebe li a. Li tounen lakay li apre 2 jou. Emeline te pran ARV chak jou pandan 1 ane, epi li kontinye fè sa jouk kounya. Li bay bebe a medikaman li te resevwa nan lopital la tou.

Bebe a resevwa premye seri vaksen li nan lopital la, li te kriye anpil. Emeline di manman l sa, manman an konseye l pa bay bebe a vaksen ankò. Li di pètet bebe Emeline nan ka gen VIH la tou, e vaksinasyon kapab fè bebe a malad plis. Sa fè Emeline pè. Poutèt sa, li deside swiv konsèy manman li an.

- Ki sa pou manman an fè ki byen pou l kenbe bebe a an sante?
- Ki sa ki pase ki kapab bay bebe a pwoblèm epi ki sa manman an dwe fè yon lòt jan?

ETID KA 5

Yvonne akouche nan yon sant sante, epi li vin lakay li depi kèk jou. Se premye bebe li, li vle yon bon manman. Li eseye ba l tete, jan yo te di l la, men bebe a sanble pa renmen tete. Li sanble fache, e li pa gen ase lèt. Yvonne deside bay bebe a dlo paske li sanble swaf.

Yvonne pa t chanje kouchèt bebe a twò souvan, piske l pokò poupou. Men, li chanje pansman ki sou kòd lonbrik la chak jou jan enfimyè a te di l la.

Sou 3zyèm jou apre li vin lakay li, bebe a kòmanse kriye anpil e Yvonne pa kapab fè l pe. Li eseye met tete li nan bouch bebe a, men, bebe a refize souse. Li krent pou se pa cho bebe a cho. Kon sa, li benyen bebe a nan yon kivèt dlo fre. Bebe a kontinye kriye pi plis. Sant sante a lwen anpil, Ivòn deside l ap tann yon lòt jou oswa 2 pou l wè si bebe a ap fè mye.

- Ki sa manman an fè ki byen pou kenbe bebe a an sante ?
- Ki sa ki pase ki kapab bay bebe a pwoblèm epi ki sa manman an dwe fè yon lòt jan?

PYÈS TEYAT PWOBLÈM KI GEN NAN BAY TETE

PYÈS TEYAT 1

Ou al vizite yon manman ki gen kèk jou kon sa depi li akouche. Lè ou mande l kòman kesyon bay tete a ap mache, li di ou li pè pou li pa gen ase lèt paske tete l piti. Manman l toujou ap di l pou l bay tibebe a lòt manje likid.

PYÈS TEYAT 2

Ou al vizite yon manman ki gen kèk jou kon sa depi li akouche. Lè ou mande l kòman li menm ak tibebe a ye, li di ou tibebe a fèb epi li te gen dyare. Poutèt sa, li bay tibebe a tete mwens paske li panse lèt la ap angrave dyare a.

PYÈS TEYAT 3

Ou al vizite yon manman ki gen kèk jou kon sa depi li akouche. Lè ou mande l kòman kesyon bay tete ap mache, li di ou li santi tete l plen anpil, yo di, epi yo anfle. Li pè pou se pa yon pwoblèm li gen nan tete, epi li panse li ta dwe sispann bay tibebe a tete pou li ba l manje pou timoun pito.

PYÈS TEYAT 4

Ou al vizite yon manman ki gen kèk jou kon sa depi li akouche. Lè ou mande l kòman kesyon bay tete ap mache, li di ou li pè anpil. Li di ou tete fè l mal anpil lè l ap bay tete. Tete l grate l epi li gen yon doulè k ap lanse l nan tout tete l. Li remake kèk kote blanch nan bouch tibebe a.

PYÈS TEYAT PWOBLEM KI GEN NAN BAY TETE

Swit

PYÈS TEYAT 5

Ou al vizite yon manman ki gen kèk jou kon sa depi li akouche. Lè ou mande l kòman kesyon bay tete ap mache, li di ou li pè anpil. Li remake yon kote ki anfle nan tete l. Li pè pou li se pa kansè li genyen nan tete epi pou li pa ta bay tibebe a kansè a si li kontinye ba l tete.

PYÈS TEYAT 6

Ou al vizite yon manman ki gen kèk jou kon sa depi li akouche. Lè ou mande l kòman kesyon bay tete ap mache, li di ou li pè anpil. Li pwent tete li plat epi li rantre epi pwent tete fè l mal anpil. Bèlmè li toujou ap di l pwent tete li pa bon pou bay tete paske yo gen move fòm.

PYÈS TEYAT 7

Ou al vizite yon manman ki gen VIH ki akouche sa fè kèk jou kon sa. Lè ou mande l kòman kesyon bay tete ap mache, li di ou li jwenn konsèy sou fason pou yo bay tibebe tete, sou ARV, ak sou neverapin nan sant sante epi li ap suiv konsèy yo. Men fanmi li ap di li si li kontinye bay tibebe a tete, l ap ba l VIH la san mank.

PYÈS TEYAT POU KLÈB JÈN AK KLÈB MANMAN

PYÈS TEYAT 1

Yo envite de ajan kore fanmi nan yon reyinyon klèb jèn pou yo fè yon sesyon ansanm sou danje ki genyen lè yon jèn moun ansent.

PYÈS TEYAT 2

Yo envite de ajan kore fanmi nan yon reyinyon klèb jèn pou yo fè yon sesyon ansanm sou planin.

PYÈS TEYAT 3

Yo envite de ajan kore fanmi nan yon reyinyon klèb manman pou yo fè yon sesyon ansanm sou fason pou moun rete an sante pandan gwosès.

PYÈS TEYAT 4

Yo envite de ajan kore fanmi nan yon reyinyon klèb manman pou yo fè yon sesyon ansanm sou jan fi ka pran swen tèt li ak swen tibebe l ki fèk fèt, ak jan pou yo bay tete san danje.

NÒT

FÒM EVALYASYON

Ki aktivite fòmasyon ou te renmen pi plis? Pou kisa?

Ki aktivite fòmasyon ou te renmen mwens? Pou kisa?

Kisa ou te aprann ki te enpòtan pou sèvi ak yo nan travay ou?

Sante moun k ap fè pitit

Èske te gen yon bagay ou pa t konprann? Bay egzanp espesyal.

Ki rekòmandasyon ou pou rann fòmasyon sa a vin pi bon? Kisa ou ta chanje?
(Pa egzanp, ki aktivite, imaj ak foto, elatriye, ou ta renmen chanje?)

Ki lòt kòmantè ou genyen?

Mèsi poutèt ou fè evalyasyon sa a.